

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
Π.Μ.Σ. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

**ΘΕΜΑ: Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΜΕΣΩΝ ΣΤΗΝ ΑΝΑΔΥΣΗ
ΤΩΝ ΣΥΛΛΟΓΙΚΩΝ ΕΞΕΓΕΡΣΙΑΚΩΝ ΔΡΑΣΕΩΝ.
ΤΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΤΗΣ ΤΥΝΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΙΓΥΠΤΟΥ.**

Βαρβάρα Ν. Ξηρόπητα
Επιβλέπων Καθηγητής: Σεραφείμ Σεφεριάδης
ΑΜ.: 1111Μ031
ακαδημαϊκό έτος: 2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελίδα

Εισαγωγή.....	6
Αραβική Άνοιξη. Οι Άραβες Εξεγείρονται για τη Δημοκρατία.....	12
I. Κοινωνικό Πολιτικό Οικονομικό και Πολιτισμικό Περιβάλλον του Αραβικού Κόσμου.....	15
- Άραβες και Αραβικός Κόσμος.....	16
- Πολιτικό Περιβάλλον.....	19
-Οικονομικό Περιβάλλον.....	21
-Δικαιώματα και Ελευθερίες.....	21
•Δεσπόζουσες περιπτώσεις.....	23
-Τυνησία.....	24
-Αίγυπτος.....	28
-«Οι αστάθμητοι παράγοντες» της Αραβικής Άνοιξης: Η Νεολαία και το Πολιτικό Ισλάμ.....	33
- Η Νεολαία.....	33
-Τα μοντέρνα αραβικά συγκροτούν μία νέα κινηματική ταυτότητα.....	36
-Οι Πολιτικές Μορφές του Ισλάμ.....	37
-Εκλογική Επικράτηση.....	41
II. Η Εξέγερση.....	43
-Το Κινηματικό Φορτίο της Εξέγερσης.....	43
- Τυνησία. Η αφορμή της εξέγερσης: Η αυτοπυρπόλυση του Μπουαζίζι.....	45
- Το χρονικό της σύγκρουσης. Η διάδοση του εξεγερσιακού μηνύματος.....	46
- Η αποκορύφωση των διαδηλώσεων. Η φυγή του Μπεν Άλι.....	48
- Οι πρώτες ελεύθερες εκλογές.....	50
-Αίγυπτος.....	52

- Το κίνημα της 6 ^{ης} Απριλίου και η περίπτωση «Είμαστε Όλοι ο Khaled Said».....	52
- Khaled Said το σύμβολο της εξέγερσης.....	54
- Οι διαδηλώσεις στη πλατεία Ταχρίρ -το χρονικό της σύγκρουσης.....	55
- Το χρονικό της εκδίωξης Μόρσι και η ανάληψη της εξουσίας από το στρατό.....	59
III. Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης και η Συμβολή τους στην Αραβική Άνοιξη.....	64
•Τι ονομάζουμε Κοινωνικά Μέσα.....	64
- Τα είδη των Κοινωνικών Μέσων.....	66
- Διαδίκτυο «versus» Παραδοσιακά Μέσα. Ο όρος αντιπληροφόρηση.....	67
- Παραδοσιακά Μέσα.....	68
-Το Διαδίκτυο.....	70
-Δυνητικές Κοινότητες. Οι κοινότητες των χρηστών του διαδικτύου.....	73
- Κοινωνιολογία του Διαδικτύου. Δυνητική Πραγματικότητα και Πραγματικότητα.....	74
-Η Γεωγραφία του διαδικτύου: τα κοινωνικά δίκτυα.....	77
-Ανάλυση των κοινωνικών δικτύων	
-Κοινωνικά Δίκτυα -Τοπολογίες κοινωνικών δικτύων	
-Τα χαρακτηριστικά των κοινωνικών δικτύων.....	78
-Διαδίκτυο: Μία τοπολογία κοινωνικής επικοινωνίας.....	81
-Εντροπία: Ένα ανομοιογενές και αποδιοργανωμένο διαδίκτυο.....	81
•Η Συμβολή των Κοινωνικών Μέσων στην Τυνησία και στην Αίγυπτο.....	82
-Το παράδειγμα «Είμαστε Όλοι ο Khaled Said».....	86
- Ο κυβερνοακτιβισμός και οι πολιτικές του χρήσεις.....	88
- Δίκτυα Επικοινωνίας και Δίκτυα Εμπιστοσύνης.....	89
- Ο κυβερνοακτιβισμός κατά τη διάρκεια των διαδηλώσεων.....	94

- Online Καμπάνιες (WAAKS) και η εξέλιξη της διαμεσοβημένης κινητοποίησης.....	102
- Ο Ρόλος της Δημοσιογραφίας των Πολιτών.....	107
•Κοινωνικά Κινήματα και Κοινωνικά Μέσα.....	109
•Η Διαλεκτική Σχέση Μέσου Μηνύματος.....	113
IV.Σύνοψη – Συμπεράσματα.....	118
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	
Περιοδολόγηση. Τα σημαντικότερα γεγονότα της Αραβικής Άνοιξης.....	132
Γλωσσάρι.....	137
Βιβλιογραφία.....	140

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία έχει ως στόχο την περιγραφή και την ανάλυση του ρόλου των κοινωνικών μέσων στην ανάδυση των συλλογικών εξεγερσιακών δράσεων. Εξετάζεται το φαινόμενο που ονομάστηκε «Αραβική Άνοιξη» και αφορά ένα σημαντικό αριθμό εξεγερσιακών δράσεων που έλαβαν χώρα στη Βόρεια Αφρική και τη Μέση Ανατολή, με στόχο την εκδίωξη των αυταρχικών εξουσιών και την αντικατάστασή τους από δημοκρατικά εκλεγμένες κυβερνήσεις. Επιχειρήται η ιχνηλατήση του πώς και με ποιους τρόπους τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ωφέλησαν τα κοινωνικά κινήματα στην Τυνησία και στην Αίγυπτο. Η επιλογή αυτών των δύο συγκεκριμένων χωρών οφείλεται στους εξής λόγους. Η Τυνησία υπήρξε η απαρχή της Αραβικής Άνοιξης και ταυτόχρονα το πιο σύγχρονο υπόδειγμα στον αραβικό κόσμο καθώς συνθέτει ένα ευρύ πεδίο πολιτικών και κοινωνικών διεκδικήσεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του φάσματος των αιτημάτων στο γεωπολιτικό χάρτη των εξεγέρσεων. Η Αίγυπτος ως διαχρονικός ιστορικός κρίκος και φυσική ηγέτιδα στον αραβικό κόσμο αποτελεί κατά τη γνώμη μας το ιδανικό πεδίο ανάλυσης όχι μόνο της φύσης της εξέγερσης αλλά και του επαναστατικού τρόπου με τον οποίο οι πρωταγωνιστές της χρησιμοποίησαν τα νέα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Μέσα από την ανάλυση αυτή διακρίνεται μέσα από ένα σύνολο έντονων ομοιοτήτων και

συμβολισμών, όπως επίσης και κοινών συνεργασιών, η συμβολή αυτών των μέσων στις δύο χώρες που εξετάζονται. Η ερευνητική αυτή προσπάθεια δεν θα τύγχανε σοβαρού ερείσματος αν δεν υπήρχε πρωτίστως η παράθεση του γενικού ιστορικού, κοινωνικού, πολιτικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος που συνθέτει τον αραβικό κόσμο και δευτερευόντως η ενδελεχής εξέταση αυτών των στοιχείων στα δύο παραδείγματα που έχουν επελεχθεί. Κατά συνέπεια η περιγραφή, η ανάλυση της φύσης όπως και η διερεύνηση της συμβολής των κοινωνικών μέσων εντάσσεται με έναν οργανικό τρόπο μέσα σε αυτό το πλαίσιο. Παραδοχή που ισχύει και για το ρόλο των κοινωνικών κινημάτων στην Αραβική Άνοιξη. Η ένταξή τους στο ιστορικό πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο του αραβικού κόσμου, και η παράλληλη παρουσία τους σε μία δυναμική διαδικασία όσμωσης με τις δυνατότητες που τα νέα κοινωνικά μέσα παρέχουν συνθέτουν μία διαλεκτική σχέση. Η ανάλυση αυτή εκβάλλει και προκύπτει μέσα από την διαλεκτική σχέση των μέσων και του εξεγερσιακού μηνύματος που προτείνουμε ως μία βασική οπτική των τεκταινομένων στο κινηματικό συμβάν της Αραβικής Άνοιξης. Για την οποία παρατίθεται στην αφετηρία της εργασίας μας το βασικό πλαίσιο που περιγράφει τις κυρίαρχες κοινωνικές πολιτικές και πολιτισμικές συντεταγμένες, ώστε να καταστεί δυνατή η ενδελεχής εμβάθυνση στις επιμέρους και εξίσου ουσιαστικές πλευρές που τη συγκροτούν. Για την επίτευξη αυτού του σκοπού η παρούσα εργασία χωρίζεται σε τέσσερις ενότητες.

Στη πρώτη ενότητα γίνεται αναφορά στο πολυσύνθετο περιβάλλον του αραβικού κόσμου, εκκινώντας από μία σύντομη εξιστόρηση της συγκρότησής του. Παρατίθεται το γενικό πλαίσιο των παράγοντων που αποτέλεσαν το αντικειμενικό πεδίο των εξεγέρσεων. Ακολούθως αναλύεται το ιστορικό, οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό περιβάλλον των χωρών που αποτελούν τα παραδείγματά μας. Η ερευνητική απόπειρα εστιάζει στο ρόλο των δύο αστάθμητων- όπως ονομάστηκαν- παραγόντων της

Αραβικής Άνοιξης που αφορούν πρωταρχικά στη νεολαία και στο καθοριστικό ρόλο του πολιτικού Ισλάμ. Ειδικότερα σε ότι αφορά στη νεολαία αντιμετωπίζεται ως έναν από τους κύριους κινηματικούς πόρους της εξέγερσης που καθόρισαν τόσο τις μορφές αξιοποίησης των κοινωνικών μέσων όσο και την έκβαση της εξεγερσιακής διαδικασίας. Η **δεύτερη ενότητα** αναλύεται η εξελικτική διαδικασία της εξέγερσης. Εισάγεται μία οπτική που αφορά στην ανάλυση του κινηματικού φορτίου, ως μιας διπλής λειτουργίας, απόρροια τόσο των αντικειμενικών συνθηκών που αποτέλεσαν το πεδίο πρόκλησης της αραβικής άνοιξης, όσο και των υποκειμενικών επιδιώξεων των κινηματικών δρώντων που προκύπτουν ως απόρριψη των αυταρχικών θεσμών εξουσίας. Αναλύεται η αλληλουχία των πολιτικών γεγονότων στην Τυνησία και στην Αίγυπτο, επισημαίνονται ιδιαίτερα οι περιπτώσεις που αποτέλεσαν το έναυσμα των κινηματικών δράσεων. Δίνεται περισσότερη έμφαση στην Αίγυπτο καθώς χρησιμοποιείται το συγκεκριμένο παράδειγμα για να αναδειχθεί η συμβολή των κοινωνικών μέσων και ο ρόλος των κινηματικών υποκειμένων στην εξέγερση. Στην **τρίτη ενότητα** παρουσιάζεται αρχικά η ανάλυση της φύσης των κοινωνικών μέσων. Παρατίθεται η γενική τους συμβολή και οι ειδικές τους λειτουργίες στις δύο εξεγέρσεις που μελετώνται. Σε αυτό το πλαίσιο αναδεικνύονται οι θετικές συνεισφορές του διαδικτύου και των νέων ψηφιακών τεχνολογιών στην ποιοτική και ποσοτική διαφοροποίηση των κλασσικών μεθόδων κινητοποίησης των δρώντων, επισκιάζοντας τον ρόλο των παραδοσιακών μέσων(τηλεόραση, τύπος, ραδιοφωνία). Η έλευση του «web 2.0», η γεωγραφία και η ανάλυση των κοινωνικών δικτύων σε συνδυασμό με τις ιδιαίτερες τοπολογικές επικοινωνιακές σχέσεις που αναπτύσσονται σε αυτά τα δίκτυα αναδεικνύουν το προφίλ των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Θεωρείται απαραίτητη προϋπόθεση της έρευνά μας η συνοπτική παρουσίαση μίας κοινωνιολογικής ανάγνωσης του κυβερνοχώρου στην οποία παρατίθενται

επιχειρήματα υπέρ των θετικών χαρακτηριστικών που αναφέρθηκαν και παράλληλα αποκλείεται η όποια «φетиχοποίηση» του διαδικτύου ως εκ των ων ουκ ανευ αιτία ανάδυσης των κοινωνικών εξεγέρσεων που μελετώνται. Στη συνέχεια, δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην Αίγυπτο, και επιχειρείται να εξεταστεί ενδελεχώς η συμβολή των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και της ψηφιακής τεχνολογίας στην εξέγερση μέσα από το παράδειγμα της ιστοσελίδας, «Είμαστε όλοι ο Khaled Said» -«We are All Khaled Said» (WAAKS). Ακολουθείται η πορεία των δράσεων μέσα από τη σελίδα – καμπάνια διαμαρτυρίας για την ειδεχθή δολοφονία ενός νέου Αιγύπτιου από την αστυνομία. Επιλέγεται το συγκεκριμένο παράδειγμα καθώς η δολοφονία του Σαϊντ αποτέλεσε την αφορμή για το ξέσπασμα της Παρασκευής της Οργής (25 Ιανουαρίου 2012). Η οποία υπήρξε και η πρώτη μέρα της εξέγερσης στη χώρα. Παρατηρώντας τις δράσεις και τη συμβολή των επικοινωνιακών τεχνολογιών σε αυτό το πλαίσιο διακρίνονται πέρα από τις ιδιαιτερότητες και τις διαφορές των δράσεων στις δύο χώρες, σοβαρές ομοιότητες, συνεργασία και έντονοι συμβολισμοί. Μία βασική ομοιότητα που παράγει έντονους πολιτικούς και κινηματικούς συμβολισμούς αλλά και αποτελέσματα στο πεδίο της κινηματικής δράσης, ενώ παράλληλα διατρέχει την εξεγερσιακή διαδικασία τόσο στην Αίγυπτο όσο και στην Τυνησία, αφορά στη διαλεκτική σχέση μέσου και μηνύματος. Η διαλεκτική δυναμική της Αραβικής Άνοιξης ανακύπτει από την διαδραστική σχέση μεταξύ του εξεγερσιακού μηνύματος και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Η ανάδειξη μιας πρωτότυπης επικοινωνιακής δυναμικής σχέσης συνηγορεί υπέρ αυτής της θέσης. Τα νέα μέσα αναπτύσσουν ταυτόχρονα μία διαλεκτική σχέση με την ίδια την κινηματική εξέλιξη και τις χρονικές διακυμάνσεις- φάσεις της. Παράλληλα, προκύπτει μία δυαδική ενεργητική σχέση ανάμεσα στους δρώντες-χρήστες των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και των κοινωνικών μέσων. Τα οποία αντίστοιχα μετουσιώνονται από πρωτογενή κανάλια

μεταβίβασης του μηνύματος των κινηματικών δρώντων, σε πολυδιάστατες και πολυεπίπεδες διαδικασίες κοινωνικοποίησης των αιτημάτων της εξέγερσης, διαγράφοντας έναν ουσιαστικό και καθοριστικό ρόλο. Τέλος, αποτιμάται η συμβολή των νέων μέσων μέσα από τη θεωρία των κοινωνικών κινημάτων και δη της συγκρουσιακής πολιτικής. Η ιστορία των κοινωνικών κινημάτων και οι θεωρίες που την πλαισιώνουν είναι συνυφασμένες με μακροσκοπικές αλλαγές της νεωτερικότητας μέσα στην οποία ξεπροβάλλουν και τα νέα κοινωνικά μέσα. Κατά συνέπεια τα κοινωνικά κινήματα εμπλουτίζονται από πολιτικά και οργανωτικά πρότυπα που έλκουν τη ρηξικέλευθη φυσιογνωμία τους από τις νέες δυναμικές δυαδικές σχέσεις που γεννιούνται ανάμεσα στους κινηματικούς δρώντες, τα κοινωνικά μέσα και την εξεγερσιακή αλληλουχία. **Η τέταρτη ενότητα** αποτελεί τη σύνοψη και τα συμπεράσματά. Επιχειρείται πέρα από την ανάλυση της παρούσας κατάστασης στις δύο δεσπόζουσες περιπτώσεις και ένας συγκερασμός των συμπερασμάτων που προκύπτουν από τις τρεις προηγούμενες ενότητες. Η βασική οπτική της γραφούσης σχηματίζεται αναφορικά με τη θέση ότι η εξεγερσιακή διαδικασία σε Τυνησία και Αίγυπτο παραμένει ένα ανοιχτό ζήτημα, ένα κοινωνικό και πολιτικό διακύβευμα. Οι επιμέρους φάσεις των δύο εξεγέρσεων συνδέονται άμεσα και με τον κομβικό ρόλο που σε αυτές διαδραμάτισε η χρήση των νέων κοινωνικών μέσων από τους κινηματικούς δρώντες. Στο βαθμό λοιπόν που η έκβαση της εξέγερσης παραμένει ερωτηματικό υποστηρίζεται ότι τα νέα κοινωνικά μέσα θα ήταν αδύνατον να διαγράψουν μία αυτόνομη και ξεχωριστή πορεία. Σύμφωνα με αυτήν την οπτική νέα κοινωνικά μέσα, υποκείμενα της εξέγερσης, όπως και η ίδια η εξέγερση, αποτελούν πλευρές του αρχικού κινηματικού αιτήματος. Της απόπειρας δηλαδή να χαρτογραφηθούν νέοι τρόποι και μέθοδοι συλλογικής έκφρασης του εξεγερσιακού μηνύματος των νέων κοινωνικών κινημάτων. Τελικά, καμία προσπάθεια ανάλυσης

των νέων κοινωνικών μέσων δεν είναι δυνατόν να αποκοπεί μηχανιστικά από τις προθέσεις, τις επιδιώξεις και τις δράσεις των κινηματικών υποκειμένων. Όπως και δεν είναι δυνατόν να ιδωθεί το προφίλ των νέων κοινωνικών κινημάτων σε διάσταση από τα μέσα που χρησιμοποιούν για να εκφράσουν με αποτελεσματικό τρόπο το μηνυμά τους. Πρόκειται για μία δυναμική επικοινωνιο- διαδραστική σχέση. Συμπερασματικά τα νέα κοινωνικά κινήματα και τα νέα κοινωνικά μέσα αποτελούν μία αδιάρρηκτη κοινωνική πολιτική και πολιτισμική ενότητα, που μόνο μέσα από αυτό το πρίσμα μπορεί να αναλυθεί και να μελετηθεί.

Αραβική Άνοιξη. Οι άραβες εξεγείρονται για τη δημοκρατία

Οι κοινωνικές εξεγέρσεις που σημάδεψαν τον αραβικό κόσμο αρχής γενομένης του 2010, κουβαλώντας όπως θα δούμε η καθεμία περίπτωση τα δικά της πρόσημα σε ένα ιδιαίτερα διαμορφωμένο περιβάλλον, κατέστησαν ευρύτερα γνωστές με τον όρο «*Αραβική Άνοιξη*». Με τον συγκεκριμένο όρο¹ προσδιορίζουμε τις εξεγέρσεις που έλαβαν χώρα στις αραβικές χώρες της Βορείου Αφρικής (Μαγκρέπ και Μασρέκ) και επεκτάθηκαν και στη Μέση Ανατολή. Η αρχή συνετελέστη στην Τυνησία τον Δεκέμβριο του 2010, ακολούθησε η Αίγυπτος και έπειτα η Λιβύη. Οι εξεγέρσεις αυτές είχαν ως κύριο στόχο την ανατροπή των υφιστάμενων πολιτικών θεσμών και την επιδίωξη μίας δημοκρατική μετάβασης μέσω της αντικατάστασης των δικτατορικών καθεστώτων με δημοκρατικά εκλεγμένες κυβερνήσεις. Από το 2010 μέχρι και σήμερα στον αραβικό κόσμο, είχαμε μία σειρά από εξεγέρσεις, ανατροπές αλλά και πολέμους. Συγκεκριμένα, ανατροπή των καθεστώτων στην Τυνησία, την Αίγυπτο, την Λιβύη, την Υεμένη. Εμφύλιο πόλεμο στην Συρία, διαδηλώσεις και κυβερνητικές αλλαγές στο Μαρόκο, στην Ιορδανία, στο Κουβέιτ και στο Ομάν. Ενώ υπήρξε μία διαρκής πολιτική αναταραχή στο Μπαχρέιν, και εκτεταμένες διαδηλώσεις

---

¹ Ο όρος χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από το αμερικανικό περιοδικό Foreign Policy, τον Ιανουάριο του 2011, για να προσδιορίσει τις εξεγέρσεις στη Μέση Ανατολή, οι οποίες είχαν σκοπό την ανατροπή δικτατορικών καθεστώτων και την αντικατάστασή τους με δημοκρατικά εκλεγμένες κυβερνήσεις. Στο *Χρήστος Ιακώβου, Ο Χριστιανισμός στη Μέση Ανατολή μετά την "Αραβική Άνοιξη", 15/4/2014, στο http://infognoimonopolitics.blogspot.gr/2014/04/blog-post_9522.html#.VHRQsGcm59Q* Ο όρος αυτός αποτελεί υπαινιγμό προς την «Άνοιξη των Λαών», παραπέμπει στις επαναστάσεις στην Ευρώπη το 1848, αποτελεί άλλη μία από τις πολλές περιπτώσεις κατά τις οποίες χρησιμοποιείται αδόκιμα ένας όρος με ευρωπαϊκές ιστορικές παραστάσεις και εμπειρίες. Μέσα στο ίδιο πλαίσιο, διάφοροι αναλυτές είδαν τις εξελίξεις στον αραβικό κόσμο ως το ιστορικά ισοδύναμο της κατάρρευσης του "ανατολικού μπλοκ" στην Ανατολική Ευρώπη το 1989, παραγνωρίζοντας το γεγονός ότι πρόκειται πάλι για τελείως διαφορετικούς κοινωνικούς, οικονομικούς και πολιτικούς συσχετισμούς *Βασίλης Μούτσουγλου, (2012). Η Αραβική Ανατροπή, Η ανοιξιάτικη καταγίδα του Αραβικού Κόσμου, εκδόσει Παπαζήση, Αθήνα, 2014, 30-43σ.31-34 και Βασίλης, Γιαννακόπουλος, (2012), Αραβική Άνοιξη, Μέση Ανατολή και Βόρεια Αφρική, εκδόσεις Βασίλης Γιαννακόπουλος, Αθήνα, 2012*

διαμαρτυρίας στην Αλγερία, στο Ιράκ και στη Δυτική Σαχάρα. Τέλος έλαβαν χώρα μικρότερες διαδηλώσεις διαμαρτυρίας στην Μαυριτανία και στη Σαουδική Αραβία. Υπήρξε βέβαια και μεγάλης έντασης κοινωνική και πολιτική κρίση σε χώρες εκτός του αραβικού κόσμου όπως στο Ιράν και στο Μάλι.²

Κάθε μία από τις περιπτώσεις σχηματίζεται μέσα στις εσωτερικές και εξωτερικές της αντιφάσεις και συγκρούσεις, πρόκειται ουσιαστικά για μία περιοχή μείζονος σημασίας για το διεθνές πολιτικό-οικονομικό σύστημα- έτσι κάθε μία περίπτωση εκπίπτει σε αυτή τη διπλή οδυνηρή περιδίνηση. Παράλληλα, αναδεικνύεται για πρώτη φορά ίσως τόσο εναργώς η ύπαρξη και ο ρόλος των επονομαζόμενων κοινωνικών μέσων, ρόλος, που δίνει ένα ακόμα όπλο στα χέρια των κοινωνικών κινημάτων και ένα σχετικά αχαρτογράφητο τοπίο στις κοινωνικές και πολιτικές επιστήμες.

Στην παρούσα εργασία θα ασχοληθούμε με δύο ενδεικτικά παραδείγματα, αυτά της Τυνησίας και της Αιγύπτου. Θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε τον ρόλο που διαδραμάτισαν τα κοινωνικά μέσα κατά τη διάρκεια της εξέγερσης σε αυτές τις δύο χώρες αφού αναδείξουμε το πολιτικό, οικονομικό και πολιτισμικό τους περιβάλλον.

Θα αποφύγουμε να συμφωνήσουμε ή να διαφωνήσουμε στο αν ο συγκεκριμένος όρος (Αραβική Άνοιξη) προσεγγίζει τα τεκταινόμενα στον αραβικό κόσμο με αισιοδοξία ή το αντίθετο. Αυτή η συζήτηση σε σχέση με τις ίδιες τις υπό-διαμόρφωση συγκρουσιακές δράσεις, ως προσέγγιση δεν προδικάζει την έλευση ενός καλοκαιριού, μίας δηλαδή δημοκρατικής και κοινωνικής χειραφέτησης: ο πυκνός χρόνος σε συνδυασμό με τις πολύπλοκες διαστάσεις όχι μόνο με την έννοια της έκβασης αλλά περισσότερο με την ίδια τη μετασχηματιστική διαδικασία μετάβασης που συντελείται

---

2 Βασίλης Μούτσογλου, (2012). Η Αραβική Ανατροπή, Η ανοιξιάτικη καταιγίδα του Αραβικού Κόσμου, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2014, 30-43/ Βασίλης Γιαννακόπουλος, (2012). Αραβική Άνοιξη, Μέση Ανατολή και Βόρεια Αφρική, εκδ. Βασίλης Γιαννακόπουλος, Αθήνα 2012

δεν μπορεί να αναλυθεί επαρκώς μέσα σε αιτιώδη δίπολα με όρους επιτυχίας ή αποτυχίας. Άλλωστε πολλοί ήταν εκείνοι οι αναλυτές που έσπευσαν να αποδώσουν τον όρο «Αραβικός Χειμώνας» για να χαρακτηρίσουν τις εκβάσεις αυτών των εξεγέρσεων. Είναι γεγονός ότι η ιστορία ακόμα γράφεται στον αραβικό κόσμο και δη στις χώρες όπου έλαβαν χώρα οι εξεγέρσεις. Αξίζει να προσθέσουμε σε αυτό το σημείο τη μεγάλη έκπληξη που προκάλεσε στον επιστημονικό και όχι μόνο κόσμο η ίδια η ανάδυση των εξεγερσιακών δράσεων και οι ταχύτατες εξελίξεις και εναλλαγές που έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στο πολιτικό σχηματισμό. Ενδεικτικά στην Τυνησία, η εξέγερση των «28 ημερών» ανέτρεψε τον επί μακρόθεν δικτάτορα Μπεν Άλι. Αυτό που μπορούμε να πούμε μετά βεβαιότητας είναι ότι τα γεγονότα σε αυτό το μέρος του κόσμου διασπούν και κατακερματίζουν μία φαινομενικά γραμμική συνέχεια στην ιστορική πορεία του. Είναι δεδομένο ότι βρισκόμαστε μπροστά στη διαμόρφωση πολιτικών και κοινωνικών εξελίξεων με μη προβλέψιμες προεκτάσεις.

I. Κοινωνικό Πολιτικό Οικονομικό και Πολιτισμικό Περιβάλλον του Αραβικού Κόσμου

Μέχρι πρότινος, ο αραβικός κόσμος, αντιμετωπιζόταν από τη δύση κυρίως, ως μία ειδική περίπτωση, *«η περιοχή του κόσμου από τις ακτές τις βόρειας Αφρικής και τον Περσικό κόλπο (MENA) που συνιστά την ούμα»*³. Η ιδέα πίσω από αυτή την «εξαίρεση» βασίζεται στο στερεότυπο πως η εξηντάχρονη απουσία δημοκρατίας στην περιοχή της Μέσης Ανατολής και της βόρειας Αφρικής αποδεικνύει ότι οι Άραβες δεν μπορούν να «γνωρίσουν» την ελευθερία.⁴ Ωστόσο μία ιστορική αναδρομή στο παρελθόν του αραβικού κόσμου μας βεβαιώνει για το αντίθετο. Η ιστορία του βρίθει κινήματων που άλλοτε εναντιώνονται στις αποικιοκρατικές δυνάμεις και άλλοτε απέναντι στις μοναρχίες και στα καθεστώτα. Για να κατανοήσουμε περισσότερο την εξέλιξη και τις αιτίες των γεγονότων θα ήταν χρήσιμο να παραθέσουμε τις πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές παραμέτρους που συνιστούν το περιβάλλον στη περιοχή της Βόρειας Αφρικής. Οι παράμετροι αυτές αποτέλεσαν τους κύριους κινηματικούς πόρους που χρησιμοποιήσαν τα κινηματικά υποκείμενα στην Αραβική Άνοιξη.

Κρίνουμε ωστόσο απαραίτητο πριν την παράθεση αυτών των παραμέτρων να προχωρήσουμε σε μία σύντομη εξιστόρηση της ίδιας της συγκρότησης του αραβικού

---

3 «Ούμα» στην αραβική γλώσσα σημαίνει η κοινότητα των πιστών μουσουλμάνων, βλέπε Σακάς, Γ. Δ., (2005). Οι Άραβες στη Νεότερη και Σύγχρονη Κοινωνία, Εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα, 2005

4 Από Bruce Feiler, (2011). Generation Freedom, The Middle East Uprisings and the Remaking of the Modern World, σ. 134-135 και στο Jean-Pierre Filiu, (2011). The Arab Revolution, Ten Lessons from the democratic uprising, Hurst & Company, London, σ. 5-16

κόσμου. Εξιστόριση χρήσιμη για την πορεία και το σκοπό της παρούσης εργασίας, μία απόπειρα για μία ως επί το πλείστον ολοκληρωμένη προσέγγιση του πλαισίου που στη συνέχεια εξετάζουμε.

•Άραβες και Αραβικός Κόσμος

Ο προσδιορισμός άραβας δεν είναι ούτε γεωγραφικός αλλά ούτε και θρησκευτικός, αντίθετα άραβας είναι αυτός που μιλάει την αραβική γλώσσα. Στην περίοδο της οθωμανικής αυτοκρατορίας, ο αραβικός πληθυσμός αποτελούταν από διάφορες φυλές, κυρίως εμπόρων, σε μία περίοδο όπου το εμπόριο υπήρξε ελεύθερο λόγω των ανοιχτών συνόρων και της εύκολης μετακίνησης.⁵

Η αραβική επανάσταση, η πρώτη ουσιαστικά απόπειρα για αραβική ανεξαρτησία, συντελείται το 1916, ενάντια στην οθωμανική αυτοκρατορία με την υποστήριξη των δύο ευρωπαϊκών αποικιοκρατικών δυνάμεων, της Αγγλίας και της Γαλλίας. Η περίοδος ελευθερίας δεν θα είχε ωστόσο μεγάλη διάρκεια, καθώς οι ίδιες δυνάμεις που υποστήριξαν την απελευθέρωσή του αραβικού κόσμου, μετά από τέσσερα μόλις χρόνια, ανέλαβαν το ρόλο του δυνάστη, καταλαμβάνοντας τη Μέση Ανατολή⁶. Οι δύο δυνάμεις όρισαν τα σύνορα στα κατακτημένα εδάφη και διαχώρισαν τα κράτη επιρροής τους, με την Αγγλία να παίρνει τη μερίδα του λέοντος. Δημιουργήθηκαν έτσι δύο μεγάλες αυτοκρατορίες. Η αποικιακή εξουσία, είχε πάρει τη μορφή μίας στρατιωτικής εξουσίας καθώς οι Άγγλοι και οι Γάλλοι δεν κατέλαβαν τόσο αξιώματα στο τομέα της δημόσιας διοίκησης, αλλά επενέβησαν κατά κύριο

---

5 Από Ο Ταρίκ Άλι Για τον Αραβικό Κόσμο, Διάλεξη του Ταρίκ Άλι για τον Αραβικό Κόσμο (Islam and its Discontents) 17/3/2011 University of Auckland New Ziland, διαθέσιμο στο http://www.iskra.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=3087:2011-04-21-16-02-06&catid=89:asia&Itemid=287

6 Jean - Pierre Filiu, (2011)/Ταρίκ Άλι, (2011)

λόγο στις στρατιωτικές βάσεις, τις οποίες διοίκησαν μετέπειτα, εκ μέρους τους οι ντόπιοι.⁷

Ωστόσο, στην περίοδο της αποικιοκρατίας έλαβε χώρα μία πλειάδα εξεγέρσεων. Ιδιαίτερα στη διάρκεια του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, είχαμε αρκετά ισχυρές συγκρούσεις στις ελεύθερες χώρες της Βόρειας Αφρικής. Συμπεριλαμβάνονται σε αυτές και οι μεγάλες εξεγέρσεις εναντίον της ιταλικής κατοχής στη Λιβύη καθώς και αυτές των φυλών στην Αλγερία, την Τυνησία, το Μαρόκο, οι οποίες βέβαια, δεν είχαν ευτυχή κατάληξη. Ομοίως αποτυγχάνει και η εξέγερση στο Ιράκ, στη Βαγδάτη, το 1942, στο απόγειο του δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου.⁸

Μετέπειτα, η «προβληματική» ίδρυση του κράτους του Ισραήλ το 1948 και η σχεδόν ταυτόχρονη εμφάνιση του μείζονος ζητήματος της απελευθέρωσης της Παλαιστίνης, συσκοτίζουν περισσότερο τα πράγματα, καθώς στις ήδη υπάρχουσες αντεγκλήσεις, δημιουργούνται δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα, το εθνικό-απελευθερωτικό όραμα του Νάσερ στην Αίγυπτο και ο αραβικός εθνικισμός του Μπάαθ στη Συρία.⁹

Αν και τη δεκαετία του 1950 αναδύεται ένα τεράστιο κύμα εθνικών κινημάτων, με σκοπό την εθνική αυτοδιάθεση και το τέλος της αυτοκρατορικής αποικιοκρατικής κυριαρχίας, το όραμα για έναν ενωμένο αραβικό κόσμο δεν θα ευοδωθεί, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ακόμα και σήμερα, έστω μέσα από έναν διαφορετικό τρόπο έκφρασης τόσο στην κοινωνία, όσο και στην πολιτική έχει διαγραφεί αυτή η εν δυνάμει προοπτική.

Το κέντρο αυτής της αναδυόμενης εθνικο-απελευθερωτικής τάσης εκείνη την περίοδο ήταν η Αίγυπτος. Οι κύριες αιτίες για τις οποίες η Αίγυπτος είχε αυτό το

---

7 Τάρικ Άλι,(2011)

8 Τάρικ Άλι, (2011), βλ. Επίσης Ραφαηλίδης, Βασίλης, (1998).Οι Λαοί της Μέσης Ανατολής, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα. Κεφ. 6. Ο καχεκτικός παναραβισμός, σ.47

9 ο.π.

ρόλο, ήταν πως, η συγκεκριμένη χώρα απολάμβανε της αποδοχής του αραβικού κόσμου λόγω της αρχαίας ιστορικής της κληρονομιάς, σε συνάφεια με το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της ήταν Άραβες. Επιπρόσθετα επί της προεδρίας του Νάσερ, η Αίγυπτος ενέπνευσε εν γένει τον υπό κατοχή αραβικό κόσμο και προσπάθησε να μπολιάσει το όραμα για μία παναραβική ενότητα, χειραφετημένη από οποιονδήποτε δυνάστη. Ενδεικτικό της επιρροής του «νασερισμού» αλλά και της δυναμικής του, είναι ότι η Αίγυπτος, κατάφερε να πάρει υπό την κατοχή της εκείνη την περίοδο, από τους Βρετανούς και τους Γάλλους τη διώρυγα του Σουέζ. Πρόκειται για ένα σημαντικό εμπορικό πέρασμα, που άνοιξε ευρύ πεδίο κερδοφορίας, η κατοχή του οποίου, ενέχει και σημαντικό γεωπολιτικό συμβολισμό.¹⁰

Ακριβώς για αυτό, οι βρετανικές και οι γαλλικές κυβερνήσεις επενέβησαν στην Αίγυπτο με τη βοήθεια του Ισραήλ, με σκοπό να επανακτήσουν τη διώρυγα του Σουέζ. Αυτή θα είναι και τελευταία επέμβαση στην περιοχή χωρίς τη συνδρομή και την επίδραση των ΗΠΑ. Η απόφασή τους αυτή, να εισβάλουν στην Αίγυπτο, συνδέεται με τον απώτερο στόχο της ανατροπής του καθεστώτος Νάσερ. Καθώς το καθεστώς αυτό αποτελεί απειλή για την ύπαρξή τους στην περιοχή. Άλλωστε, ο «νασερισμός» τέθηκε εμφανώς απέναντι στην αποικιοκρατία με κύριο όραμά του την απελευθέρωσή όλων των υπό κατοχή περιοχών. Οι ΗΠΑ επέβαλλαν σε Αγγλία και Γαλλία να αποχωρήσουν από την Αίγυπτο, όχι μόνο γιατί ήταν αμέτοχοι στην εν λόγω στρατιωτική επέμβαση, αλλά κυρίως γιατί στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, δεν ήθελαν να περιέλθει η Αίγυπτος στην επιρροή της ΕΣΣΔ, σε κύριο αντίπαλο της οποίας είχαν εξελιχθεί οι ΗΠΑ. Άλλωστε η ΕΣΣΔ είχε ήδη αναπτύξει έντονη γεωπολιτική δραστηριότητα σε μία απόπειρα να δημιουργήσει «προγεφυρώματα» στην περιοχή. Έτσι η χώρα της Αιγύπτου αποκτά κεντρική ιστορική σημασία για τον

---

10 Jean - Pierre Filiu, (2011)/Τάρικ Άλι, (2011)

αραβικό κόσμο, ενώ ταυτόχρονα αναφέρεται ως πυρηνικό σημείο αναφοράς των εξελίξεων και ανακατατάξεων που διενεργούνται στο πεδίο του διεθνούς συσχετισμού δυνάμεων.¹¹ Παράλληλα, αρχίζει να συγκροτείται η ηγεμονία των Η.Π.Α που μέσα από ένα ευρύ πεδίο δράσεων και επεμβάσεων θα παίξει έναν καθοριστικό ρόλο στην περιοχή από τότε μέχρι σήμερα.

Οι Άραβες στην ιστορική τους διαδρομή, υπήρξαν διαχωρισμένοι σε διαφορετικά κράτη και έθνη με την εξαίρεση της κεντρικής Αραβίας και της βόρειας Υεμένης. Όλες οι υπόλοιπες περιοχές, όπως διαπιστώθηκε, υπήρξαν κατελιμμένες από τις αποικιοκρατικές δυνάμεις με τη μεγαλύτερη κατάληψη αυτή της Γαλλίας στην Αλγερία για 132 χρόνια.¹² Αργότερα, με το όραμα του παν-αραβικού εθνικισμού να ξεθωριάζει, κάθε σχηματισμένο κράτος, εγκολπώνει στο εσωτερικό του, τα δικά του ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τις δικές του αντίρροπες επιδιώξεις, έναντι των υπολοίπων.

Έλλογα αναδεικνύεται, ότι ο αραβικός κόσμος ως γεωγραφική, πολιτική και ιστορική αναφορά συγκροτεί ένα διεθνές υπόδειγμα μίας εύθραυστης, διαρκούς μεταλλασσόμενης ισορροπίας, γεγονός που διατρέχει όλο το εύρος ανάπτυξης του θέματος που μελετάμε. Ο κομβικός ρόλος της Αιγύπτου, ως ρυθμιστής της ισορροπίας στην ευρύτερη περιοχή, αλλά και η εξέγερση της Τυνησίας, της χώρας που είναι απομονωμένη από τις μεγάλες πλουτοπαραγωγικές πηγές της Μέσης Ανατολής, αλλά δεν παύει να κλυδωνίζεται από τις έντονες κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες στο εσωτερικό της, αποτελούν δύο δείγματα που από διαφορετικές ίσως αφετηρίες αναδεικνύουν τον ρόλο των εξωτερικών επεμβάσεων στην περιοχή και τα αποτελέσματά τους.

---

11 Τάρικ Άλι, (2011)

12 Τάρικ Άλι, (2011)

•Πολιτικό Περιβάλλον

Έτσι στο πεδίο της πολιτικής αν για κάτι παρουσιάζει πραγματικά ιδιαιτερότητα ο αραβικός κόσμος είναι τα μακράς χρονικής διάρκειας καθεστώτα του. Η ύπαρξη των καθεστώτων αυτών είναι στενά συνδεδεμένη με την εξωτερική πολιτική που διαμορφώθηκε στον αραβικό κόσμο. Τα προνόμια οικονομικής κυρίως φύσεως, που απολαμβάνουν τα καθεστώτα εξαιτίας των σχέσεων που συνάπτουν με τις κυρίαρχες δυνάμεις, έρχονται σε τεράστια αντίφαση με την κατάσταση στο εσωτερικό των χωρών τους. Οι μεγάλες κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες ενισχύονται και οξύνονται περισσότερο από τον νεποτισμό και τη διαφθορά.

Ενδεικτικά, ο Μουαμάρ Καντάφι στη Λιβύη ανέλαβε την εξουσία από το 1969. Ο σουλτάνος Qaboos υπήρξε ηγέτης του Ομάν από το 1970. Ο Ali Abdallah Saleh κυβερνούσε τη βόρεια Υεμένη από το 1978 μέχρι το 1990, και από τότε μέχρι τώρα την ενωμένη Υεμένη. Ο Χόσνι Μουμπάρακ εξελέγη πρόεδρος στην Αίγυπτο το 1981, ενώ ο Μπεν Άλι στην Τυνησία έξι χρόνια αργότερα. Ίσως να αποτελεί εξαίρεση, ο Abdelaziz Bouteflika που εκλέχτηκε για την προεδρία της Αλγερίας το 1999, αν και

πρέπει να σημειώσουμε ότι υπήρξε υπουργός εξωτερικών της χώρας του από το 1965 μέχρι το 1978.¹³

Αυτός ο θεσμός της δυναστείας, υπήρξε η έμπνευση του όρου «**jamlaka**» – κυριολεκτικά- *repumonarchy*, ένα αμάλγαμα ανάμεσα στο *republic* και το *monarchy*, για να περιγράψει τη διαδοχή του ανώτατου αξιώματος από τον πατέρα στο γιο, ακόμα και με την ύπαρξη ενός δημοκρατικού συντάγματος, ή μάλλον ενός μανδύα δημοκρατίας.¹⁴

Η ιδιαίτερη αυτή υπέρ-δομή ήταν απόλυτα συνυφασμένη με το διεθνές σύστημα δια μέσω της μεταφοράς των κερδών, των πετρελαίων, των όπλων και των μεταναστών. Οι ηγέτες επέβαλαν τη θέληση τους στο εσωτερικό της χώρας με την ανεπαισθητή αυθαιρεσία στην εξουσία, αλλά σίγουρα η πολιτική τους καθοριζόταν και εκτός συνόρων. Μάλιστα κάποιοι από αυτούς τους ηγέτες περνούσαν το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους στη Δύση. Έτσι εξηγείται και το γεγονός, ότι η πολιτική τους σε πλείστες περιπτώσεις ετέθη υπό την καθοριστική επιρροή των ΗΠΑ.¹⁵

•Οικονομικό Περιβάλλον

Όσον αφορά τον οικονομικό τομέα οι χώρες της Βορείου Αφρικής, βρίσκονται σε δυσμενή θέση, μεγάλα τμήματα του πληθυσμού ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας, με τον πληθωρισμό να είναι σε υψηλά επίπεδα όπως επίσης και τα ποσοστά της ανεργίας. Οι εξαγωγές προς την Ευρώπη μειώθηκαν δραματικά. Ιδιαίτερα μετά

---

13 Ξεχωρίζουν επίσης οι πατριαρχικές φιγούρες του Χουσεΐν, του βασιλιά της Ιορδανίας από το 1952 μέχρι το 1999, του Χασάν του δεύτερου, που υπήρξε ο βασιλιάς του Μαρόκου από το 1961 μέχρι το 1999, του σείχης Zayed του Άμπου Ντάμπι από το 1966 και πρόεδρου της ομοσπονδίας των Ενωμένων Αραβικών Εμιράτων από το 1971 μέχρι το 2004, τους οποίους μετά το θάνατό τους διαδέχτηκαν στην εξουσία οι γιοι τους Abdullah II, Mohammed VI και ο Σείχης Khalifa, χωρίς καμία ένσταση ή διαμαρτυρία. Επίσης, τα 30 χρόνια του προέδρου Hafez al- Assad στη Συρία από το 1970 μέχρι το 2000 ακολουθήθηκαν από την προώθηση του γιου του ως διαδόχου Bashar al – Assad. Jean - Pierre Filiu, (2011)

14 Jean - Pierre Filiu, (2011)

15 ο.π.

την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης του 2008, οι οικονομίες αυτών των χωρών φαίνονται να κλυδωνίζονται ακόμα περισσότερο.¹⁶ Επιπρόσθετα, η άσκηση σκληρής νεοφιλελεύθερης οικονομικής πολιτικής εκ μέρους των καθεστώτων, συρρίκνωσε το εθνικό εισόδημα, αύξησε δραματικά τις τιμές στα είδη πρώτης ανάγκης δημιουργώντας πολυπληθείς νησίδες κοινωνικής ανισότητας εντός των κρατών. Με αυτόν τον τρόπο προκλήθηκε ένα εκρηκτικό μείγμα κοινωνικής αποσάθρωσης συνεπικουρούμενο τόσο από τις συνέπειες της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης όσο και λόγω των επιλογών στο εσωτερικό των κρατών του αραβικού κόσμου που μετέτρεψαν την οικονομική κρίση σε βαθιά κοινωνική και πολιτική κρίση νομιμοποίησης των καθεστώτων.

•Δικαιώματα και Ελευθερίες

Η απόπειρα επιβολής των νεοφιλελεύθερων οικονομικών προταγμάτων χρειαζόταν ένα ασφυκτικό πολιτικό και νομικό πλαίσιο ώστε να ελαχιστοποιηθούν τα περιθώρια αντίδρασης στις επιλογές των καθεστώτων. Σε αυτό το πλαίσιο τα ατομικά κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα αποτελούσαν τροχοπέδη στις επιδιώξεις των κυβερνήσεων. Τα ατομικά δικαιώματα των γυναικών, η ελευθερία του λόγου και του τύπου, όπως και κάθε εκφορά κοινωνικής αντίδρασης ετέθησαν εκτός του θεσμικού πλαισίου εξουσίας.

Οι εκφάνσεις αυτού του αποκλεισμού από την πολιτική σκηνή κάθε μορφής αντιλόγου εντείνονται περισσότερο καθώς είναι ηχηρή η απουσία της ελευθερίας του τύπου και του λόγου. Το 2010 στο Μαρόκο η “Journal Hebdomadaire”, εφημερίδα γνωστή για τις θέσεις κατά της βασιλείας, έκλεισε, όπως επίσης και το περιοδικό

---

16 Μαρίνα Ελευθεριάδου, Θανάσης Παπαμάργαρης, Μαγκρέμπ: Η εκδίκαση του αουτσάιντερ (Επίκαιρη Ανάλυση 13), ΚΕΜΜΙΣ, Κέντρο Μεσογειακών, Μεσοανατολικών και Ισλαμικών Σπουδών, στο http://www.cemmis.edu.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=169%3A-13&catid=37%3Aepikairi-analusi&Itemid=66&lang=el

“Nichane” το οποίο με τα τολμηρά εξώφυλλα του και τη θεματολογία του στηλίτευε την συντηρητική ηθική της κοινωνίας της χώρας, Επιπλέον, ο εκδότης της εφημερίδας “Al-Jarida al-Oula”, Taoufik Bouachrine καταδικάστηκε σε έξι μήνες φυλάκιση ενώ η εφημερίδα του είχε ήδη κλείσει δύο μήνες νωρίτερα¹⁷.

Στην Τυνησία όχι μόνο υπάρχει περιορισμός της έκφρασης που αντιτίθεται στο καθεστώς, αλλά απαγορεύεται και η είσοδος στη χώρα αντιπροσώπων του τύπου από το εξωτερικό, με τη μηνιαία εφημερίδα “Le Monde Diplomatique”, να καταγγέλλει αυτή την εχθρική στάση¹⁸.

•Δεσπόζουσες περιπτώσεις: Τυνησία και Αίγυπτος

Το σύνολο του αραβικού κόσμου, όπως και οι εξεγέρσεις που καθόρισαν τις αλλαγές στην φυσιογνωμία των αραβικών κρατών, αποτελούν ένα ιδιαίτερα ευρύ πεδίο μελέτης. Μια ασφαλής οδός για την εξαγωγή επιστημονικά στέρεων συμπερασμάτων, αποτελεί η ενδελεχής εξέταση των δεσποζουσών περιπτώσεων. Σε αυτό το πλαίσιο τόσο η Αίγυπτος όσο και η Τυνησία συνθέτουν και εκφράζουν σε ικανό βαθμό, τόσο τις αιτίες γέννησης της αραβικής άνοιξης, όσο και το εξεγερσιακό φορτίο που αυτή έφερε.

---

17 από Μαρίνα Ελευθεριάδου,Θανάσης Παπαμάργαρης

18 Βλ. Le Monde Diplomatique, “Un propagandiste intéressé du régime tunisien”, Le Monde Diplomatique, (Ημερομηνία Πρόσβασης: 04/01/2011) <http://blog.mondediplo.net/2009-10-23-Un-propagandiste-interesse-du-regime-tunisien>. Στο Μαρίνα Ελευθεριάδου,Θανάσης Παπαμάργαρης,

Σε ότι αφορά την Αίγυπτο αποτέλεσε διαχρονικά τον ηγετικό κρίκο του αραβικού κόσμου διαδραματίζοντας ρόλο πρωτοπορίας στην απόπειρα εκφοράς ενός συνθετικού και καθολικού «αραβικού λόγου». Η Τυνησία από τη δική της πλευρά αποτελεί το πλέον εκσυγχρονισμένο αραβικό υπόδειγμα και το ιδανικό πεδίο έκφρασης των κοινωνικών και οικονομικών διεκδικήσεων που χαρακτήρισαν την αραβική άνοιξη.

Κοινός τόπος των εξεγέρσεων τόσο στην Αίγυπτο όσο και στην Τυνησία, αποτέλεσαν η ταυτόσημη στοχοθεσία αναφορικά με την εκδίωξη των δικτατόρων και την εγκαθίδρυση ενός μοντέλου δημοκρατίας, όπως και η αξιοποίηση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης για την ευόδωση της πλατιάς διάδοσης του μηνύματος των εξεγέρσεων.

Από αυτή την σκοπιά οι εξεγέρσεις στην Αίγυπτο και στην Τυνησία, συνιστούν ένα πεδίο μελέτης που παρέχει την δυνατότητα μιας άρτιας σύλληψης και κατανόησης τόσο της ουσίας των προταγμάτων της αραβικής άνοιξης όσο και της συμβολής των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, στην ιχνηλάτηση νέων δρόμων «κοινωνικοποίησης» του εξεγερσιακού μηνύματος.

•Τυνησία

Στην Τυνησία κατά την περίοδο της ανεξαρτησίας, ο Μπουργκίμπα θα κυριαρχήσει στην πολιτική ζωή της χώρας για τριάντα χρόνια. Στα τέλη της δεκαετίας του '50 και στις αρχές του '60, προώθησε αρκετές σοσιαλιστικού τύπου μεταρρυθμίσεις: κρατικοποίησε βιομηχανικές μονάδες, ίδρυσε αγροτικούς και εμπορικούς συνεταιρισμούς και δήμευσε γεωργικές εκτάσεις που κατείχαν οι Γάλλοι. Επίσης, έκλεισε θρησκευτικές σχολές, κατήργησε απαρχαιωμένους θεσμούς του

Ισλάμ, όπως τη πολυγαμία και το διαζύγιο πάντα υπέρ του άντρα, έκλεισε θρησκευτικά δικαστήρια, έθεσε υπό τον κρατικό έλεγχο τη δράση των ουλεμάδων και των σουφιτών. Ιδιαίτερη έμφαση έδωσε στην παιδεία, ως μέσου επιβολής αντιλήψεων και νοοτροπιών και στη βελτίωση της θέσης της γυναίκας (δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι, της κατοχής κυβερνητικών θέσεων κτλ).¹⁹

Ωστόσο τη δεκαετία του 1970 ο Μπουργκίμπα ενθάρρυνε την υιοθέτηση φιλελευθέρων μέτρων (ενίσχυση του ιδιωτικού τομέα, προσέλκυση ξένων επενδυτικών κεφαλαίων, επέκταση της τουριστικής βιομηχανίας). Παράλληλα, έλαβε σκληρά μέτρα κατά των πολιτικών του αντιπάλων, του Κινήματος για τη Λαϊκή Ενότητα του σοσιαλιστή Μπεν Σαλάχ, των φιλελευθέρων και του συνδικαλιστικού και ισλαμικού κινήματος. Στον εξωτερικό τομέα ακολούθησε μετριοπαθή φιλοδυτική πολιτική και επεδίωξε τη σύναψη καλών σχέσεων με τις γειτονικές αραβικές και ευρωπαϊκές χώρες. Πολλές επιλογές του όμως, και η ιδίως η συνδιαλλακτική του στάση στο Παλαιστινιακό ζήτημα, προκάλεσαν τις αντιδράσεις των ριζοσπαστών του αραβικού κόσμου.

Την επόμενη δεκαετία ο ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης μειώθηκε αισθητά, εξαιτίας των ελλειμμάτων και του αρνητικού εμπορικού ισοζυγίου, προκαλώντας μεγάλες λαϊκές αντιδράσεις (παροχές για το ψωμί το 1984, τη ενδυνάμωση του παράνομου Κινήματος Ισλαμικής Τάσης (το 1988 μετονομάστηκε σε κόμμα της Αναγέννησης) και την επέμβαση του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και της Παγκόσμιας Τράπεζας.²⁰

Στα τέλη του 1987 ο Μπουργκίμπα θέλησε να επιβάλει αυστηρότερες ποινές σε φανατικούς μουσουλμάνους, που είχαν συλληφθεί, γεγονός που προκάλεσε την

---

19 Σακκάς, Γ. Δ., (2005), σ. 131-135

20 Σακκάς, Γ. Δ., (2005), σ.131-135

ανατροπή του²¹ από τον εξίσου αντισλαμιστή, πρωθυπουργό Ζιν αλ-Μπεντίν Μπεν Αλί. Παρά τις υποσχέσεις του, ο νέος ηγέτης, με πρόφαση τον ισλαμικό κίνδυνο, δεν προώθησε όσο θα έπρεπε τον εκδημοκρατισμό του πολιτικού συστήματος. Ο ίδιος παραμένε πρόεδρος, ενώ το καθεστώς του ήταν τυπικά πολυ-κομματικό, καθώς στις βουλευτικές εκλογές επικρατούσε πάντα ο φιλο-προεδρικός Συνταγματικός Δημοκρατικός Συναγερμός, και θεωρητικά μόνο δημοκρατικό, αφού παρά τα μέτρα που έχουν ληφθεί για την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης στις σχέσεις κράτους-πολιτών επιβάλλε λογοκρισία, φυλακίσε μέλη του κόμματος της Αναγέννησης και απαγόρευσε την έκδοση αναφορών από το Σύνδεσμο των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων της Τυνησίας.²²

Από τότε και μέχρι την ανατροπή του, ο Μπεν Άλι, κυβερνούσε απρόσκοπτα. Συγκεκριμένα, το 1999, εξελέγη ξανά πρόεδρος κερδίζοντας τις εκλογές του Οκτωβρίου, με το 99,66% των ψήφων. Επανεξελέγη στις 24 Οκτωβρίου του 2004, λαμβάνοντας επίσημα το 94,48% των ψήφων, έπειτα από συνταγματικό δημοψήφισμα το 2002, το οποίο του επέτρεψε να διεκδικήσει και άλλη προεδρική θητεία με ορίζοντα να παραμείνει στο αξίωμα του προέδρου μέχρι το 2014.

Η διακυβέρνηση του έβριθε διαφθοράς και αστυνομοκρατίας. Επρόκειτο για ένα καθεστώς που με τη χάραξη μιας σκληρής πολιτικής, επέφερε χρόνια εξαθλίωση, ανελευθερία και φτώχεια κυρίως στην ενδοχώρα. Μέσα από τη διενέργεια εκλογών νοθείας και αφού κατεδίωκε και φυλάκιζε τους πολιτικούς του αντιπάλους - ενδεικτικά το ισλαμικό και τα αριστερά κόμματα είχαν τεθεί εκτός νόμου - κατάφερε να δημιουργεί ένα αποστειρωμένο πολιτικό περιβάλλον που θα εξασφάλιζε τη μακροχρόνια παραμονή του στην εξουσία. Στη διάρκεια της είκοσι-

---

21 Η καθορισμένη ημερομηνία από το σύνταγμα όπου ο επίδοξος διάδοχος θα αναλάμβανε τα ηνία της προεδρίας της χώρας ήταν η 1η Οκτωβρίου του 1987. Ωστόσο, ο Μπεν Άλι προχώρησε στην ανατροπή του Μπουργκίμπα νωρίτερα, με το πρόσχημα ότι εκείνος δεν θα ήταν σε θέση να κυβερνήσει λόγω της ηλικίας και της ασθένειας του. ο.π.

22 ο.π

τριάχρονης διακυβέρνησης του, καταδικάστηκαν περισσότεροι από σαράντα πέντε χιλιάδες άνθρωποι για τη δράση τους, δεκάδες αγωνιστές που στάθηκαν εναντία στο καθεστώς πέθαναν στα κρατητήρια της αστυνομίας ή στις φυλακές από τα βασανιστήρια.²³

Από το 1994 η κυβέρνηση και οι συγγενικές οικογένειες του Μπεν Άλι, προχώρησαν στην ιδιωτικοποίηση του δημοσίου τομέα, με τους ίδιους να αποτελούν τους αγοραστές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ότι ιδιωτικοποιήθηκαν εκατόν εξήντα επτά επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας. Με αυτόν τον τρόπο ο διεφθαρμένος νεποτισμός εξαφάνιζε κάθε οικονομική δραστηριότητα και κατέλυε κάθε αίσθημα κοινωνικής δικαιοσύνης. Οι νεοφιλελεύθερου τύπου πολιτικές που εφαρμόζε το καθεστώς, είχαν ως αποτέλεσμα η ανεργία, ιδιαίτερα για τους νέους στις περιοχές της ενδοχώρας, μακριά από τα τουριστικά παράλια όπου υπάρχει συσσώρευση πλούτου λόγω του τουρισμού, να ξεπερνά σε ποσοστό το 35%, ενώ ανάμεσα στους αποφοίτους πανεπιστημίου το 45%. Αλλά και ο αγροτικός πληθυσμός βρισκόταν σε επίπεδα εξαθλίωσης λόγω της λεηλασίας της τυνησιακής παραγωγής από τις πολυεθνικές εταιρίες με τις οποίες είχαν υπογραφεί συμβάσεις από το καθεστώς.

Να σημειώσουμε, ότι τα τελευταία χρόνια στην Τυνησία ενόψει της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης είχαν παρθεί μέτρα για την αναδιάρθρωση της οικονομίας και όλα αυτά με την επίβλεψη του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου. Στα μέτρα που εφαρμόστηκαν συγκαταλέγονται μειώσεις μισθών, αύξηση των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης, αύξηση των εισφορών, υποχρηματοδότηση των υπηρεσιών υγείας και εκπαίδευσης, μαζικές ιδιωτικοποιήσεις δημοσίων οργανισμών και επιχειρήσεων, κατάργηση τελωνειακών δασμών για εισαγόμενα προϊόντα και υπηρεσίες, άρση περιορισμού για εγκατάσταση ξένων επιχειρήσεων, όπως επίσης και άνοιγμα των

---

23 βλ. « 29 Μέρες, Εξάντας Ντοκιμαντέρ» Διαθέσιμο στο: <http://www.exandasdocumentaries.com/gr/documentaries/chronologically/2011-2012/268-29-meres> παρατίθεται και με τη μορφή οπτικοακουστικού υλικού: <http://www.youtube.com/watch?v=fsQ6b7FKzVM>

κλειστών επαγγελμάτων. Αυτή η οικονομική πολιτική που διαμορφώθηκε και ασκήθηκε αύξησε δραματικά τη φτώχεια και ανέβασε τις τιμές στα τρόφιμα.²⁴

Την απόλυτη κυριαρχία είχε το καθεστώς και στον επικοινωνιακό τομέα. Κατείχε τον έλεγχο της τηλεόρασης, του τύπου και του ραδιόφωνου. Η πολιτική του δεν διαφοροποιούνταν ούτε απέναντι στο διαδίκτυο, προχωρώντας στην ποινικοποίηση της χρήσης του. Το φαινόμενο να πραγματοποιούνται συλλήψεις, και φυλακίσεις αυτών που προβάλλουν αντίσταση υπήρξε αρκετά συχνό. Η αστυνομία συνελάμβανε, όποιον πολίτη συναντούσε σε ίντερνετ καφέ, προσανατολισμένη κυρίως σε εκείνους που επισκέπτοταν ιστοσελίδες αριστερού ή ισλαμικού περιεχομένου.

Οι σχέσεις των εταιριών τηλεπικοινωνίας με την μυστική αστυνομία συνέβαλαν στον απόλυτο τρόπο με τον οποίον η κυβέρνηση του Μπεν Αλί έλεγχε το διαδίκτυο.²⁵ Τα μέλη των οργανώσεων για τα ανθρώπινα δικαιώματα χρησιμοποιούσαν βοηθητικές ιστοσελίδες, που συχνά είχαν την βάση τους στην Γαλλία για να αντισταθμίσουν τις απαγορεύσεις και τον επικοινωνιακό αποκλεισμό η οποία μέσω της Κυβερνητικής υπηρεσίας ενημέρωσης (T.A.P Tunis Afrique Presse) είχε τον πρώτο και τον τελευταίο λόγο στην τηλεόραση, το ραδιόφωνο και τον τύπο.

•Αίγυπτος

Σημαντική στιγμή στην ιστορία της χώρας υπήρξε η επικράτηση το 1954, του συνταγματάρχη Τζαμάλ Αμπντ Νάσερ. Δύο χρόνια μετά την επικράτησή του, ο Νάσερ αφού προχώρησε στη διενέργεια δημοψηφίσματος, εξελέγη πρόεδρος της

---

24 Βλ. <http://www.imf.org/external/country/TUN/index.htm> και http://www.economywatch.com/world_economy/tunisia/ στο Μαρίνα Ελευθεριάδου, Θανάσης Παπαμάργαρης, βλ. υπ. 51

25 Στην Τυνησία το Νοέμβριο του 2005, Ο Μπέν Άλι, φιλοξένησε στη Τύνιδα το (World Summit on the Information Society WSIS). Συνέδριο που χρηματοδοτούμενο από τις ΗΠΑ. Εκατοντάδες διεθνείς εταιρίες και οργανισμοί κυβερνητικοί και μη συγκεντρώθηκαν για να συζητήσουν και να ανταλλάξουν τις απόψεις τους για την νέα εποχή της ψηφιακής τεχνολογίας. Η πρόσβαση στο συνέδριο ήταν κλειστή στους Τυνησίους μπλόγκερ ακτιβιστές εκτός και αν ήταν μέλη η συγγενείς της κυβέρνησης η υπάλληλοι της υπηρεσίας πληροφοριών και εθνικής ασφάλειας, από Jean-Pierre Filiu, (2011), σ.43- 44

Αιγύπτου. Έπειτα, με την ψήφιση της Εθνικής Χάρτας, το 1962, καθορίστηκαν οι δύο βασικές αρχές του νέου καθεστώτος: αραβική ενότητα (παναραβισμός) και αραβικός σοσιαλισμός (πρόκειται στην ουσία για σοσιαλισμό προσαρμοσμένο στα δεδομένα της ισλαμικής Αιγύπτου).²⁶ Οι δύο αυτές αρχές θα εμπνεύσουν όλον τον αραβικό κόσμο και θα θέσουν σε νέα βάση τα κρίσιμα θέματα του κράτους, του τρόπου διακυβέρνησης και του ζητήματος της θρησκείας. Οι αλλαγές αυτές θα διαδραματίσουν ουσιαστικό ρόλο στο πεδίο των διεθνών συσχετισμών. Η άτυπη συμμαχία του Νάσερ με τη Σοβιετική Ένωση, διατάραξε τις ισορροπίες στην Μέση Ανατολή, δυσχεραίνοντας ακόμα περισσότερο τις σχέσεις του με τη Δύση, εξαιτίας της κρίσης του Σουέζ. Αιτία της κρίσης υπήρξε η άρνηση των Άγγλων να χρηματοδοτήσουν το κρίσιμο για την αιγυπτιακή οικονομία φράγμα του Ασουάν, εξαιτίας κυρίως της σοβιετικής στροφής του Νάσερ, έτσι το καθεστώς στην Αίγυπτο, προχώρησε στην κρατικοποίηση της διώρυγας. Η Βρετανία και η Γαλλία, που κατείχαν την συντριπτική πλειοψηφία των μετοχών της εταιρείας, αποφασίσαν να συνεργαστούν με το Ισραήλ για να ανατρέψουν τον Νάσερ. Η στρατιωτική αυτή επίθεση, στα τέλη του Οκτωβρίου του 1956, κατέληξε σε φιάσκο με αποτέλεσμα να διακοπεί ύστερα από τις ισχυρές πιέσεις των Αμερικάνων και της Σοβιετικής Ένωσης.²⁷

---

26 Την πρώτη τετραετία (1952-1956), οι Ελεύθεροι Αξιωματικοί (Ναγκίμπ, Νάσερ, Σαντάτ κ.α.) προσπάθησαν να εξισορροπήσουν τον προϋπολογισμό, μειώνοντας τις δαπάνες, τις εισαγωγές και του έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου με την ενθάρρυνση της εγχώριας οικονομίας και της ξένης ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Όμως μετά την κρίση της διώρυγας του Σουέζ (1956) το βασιρικό καθεστώς αποφάσισε να θέσει την οικονομία υπό κρατικό έλεγχο (κρατικός καπιταλισμός, πενταετές πλάνο το 1960, σοσιαλιστικά διατάγματα το 1969): κατασκεύασε με σοβιετική βοήθεια το φράγμα του Ασουάν, με το αυξήθηκε η καλλιεργήσιμη γη και η ηλεκτρική παραγωγή: κρατικοποίησε τις μεγάλες επιχειρήσεις, τράπεζες, εταιρείες ασφάλειας και μεταφορών και τον Τύπο, καθιέρωσε τη δωρεάν και υποχρεωτική παιδεία, έθεσε το θεολογικό πανεπιστήμιο Άζχαρ υπό κρατική επιτήρηση, θέσπισε συντεχνιακές δομές στο συνδικαλιστικό κίνημα (κρατικό έλεγχο των συνεταιρισμών και των εργατικών ενώσεων), καθόρισε ανώτατο ετήσιο εισόδημα για όλους τους πολίτες απαλλοτρίωσε με παροχή αποζημίωσης κάθε έγγειο ιδιοκτησία που ξεπερνούσαν σε έκταση τα τετρακόσια στρέμματα και απαγόρευσε σε όλους την κατοχή μετοχών αξίας μεγαλύτερης των 10.000 λιρών Αιγύπτου. Παραχώρησε δικαιώματα στις γυναίκες, αύξησε τους μισθούς, μείωσε τις ώρες εργασίας και βελτίωσε τις συνθήκες εργασίας των βιομηχανικών εργατών, χορήγησε επιδόματα ανεργίας και συντάξεις γήρατος, επέκτεινε τις δημόσιες υπηρεσίες υγείας. Από Σακκάς, (2005), σ.34-35

27 Σακκάς, (2005), σ. 33-38

Τα αποτελέσματα της κρίσης του Σουέζ θα σημαδέψουν την Αίγυπτο, τον αραβικό κόσμο και ιδιαίτερα το όραμα του παναραβισμού, αλλά θα αλλάξουν και τους πολιτικούς συσχετισμούς στην περιοχή. Έκτοτε, η Αίγυπτος θα αποκτήσει ένα σοβαρό έρεισμα στον αραβικό κόσμο. Η κατάσταση ισορροπίας της ή ανυπαρξία αυτής, θα δημιουργεί ένα ντόμινο αλλαγών τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό. Αυτόν τον αντίκτυπο, των προαναφερθέντων πολιτικών, με διαφορετικές μορφές, βέβαια, μέσα στην πάροδο του χρόνου, θα αναγνωρίσουμε πολλές φορές κατά τη διάρκεια των εκδηλώσεων της λεγόμενης αραβικής άνοιξης.

Η κρίση του Σουέζ ώθησε τις ΗΠΑ να διατυπώσουν το δόγμα Αϊζενχάουερ,²⁸ ενώ παράλληλα, ανέδειξε τον Νάσερ αδιαμφισβήτητο ηγέτη του κινήματος για την αραβική ανεξαρτησία και ενότητα. Ωστόσο μόνο προσωρινά, καθώς, η επόμενη ένοπλη αντιπαράθεση στη Μέση Ανατολή, ο πόλεμος των Αράβων με το Ισραήλ το 1967, φανέρωσε τα όρια της στρατιωτικής και πολιτικής ισχύος των νασερικών. Η χώρα είχε χιλιάδες θύματα, υπέστη τεράστιες υλικές ζημιές και έχασε τα εισοδήματα που προερχόταν από τη διώρυγα του Σουέζ, την πλούσια σε πετρέλαια χερσόνησο του Σινά και τον τουρισμό. Το κύρος του Νάσερ στον αραβικό κόσμο μειώθηκε, αλλά η επιρροή που ασκούσε στον αιγυπτιακό λαό παρέμεινε ισχυρή μέχρι τον πρόωρο και ξαφνικό του θάνατο το Σεπτέμβριο του 1970. Ο διάδοχος του Νάσερ, Ανουάρ Σαντάτ, εγκατέλειψε το όραμα για έναν ενωμένο αραβικό κόσμο αφού ενθάρρυνε τον αιγυπτιακό εθνικισμό²⁹. Στον οικονομικό τομέα ακολούθησε τη πολιτική που ονομάστηκε «ινφίτάχ»,³⁰ αυτή περιελάμβανε ενίσχυση του ιδιωτικού τομέα,

---

28 5 Ιανουαρίου 1957, διακήρυξη του πρόεδρου των ΗΠΑ Αϊζενχάουερ (1952-1960) με την οποία υποσχόταν στρατιωτική και οικονομική βοήθεια σε όποια χώρα της Μέσης Ανατολής τη χρειαζόταν, για να αντιμετωπίσει τον κομμουνιστικό κίνδυνο (δέκα χρόνια πριν, το δόγμα Τρούμαν είχε εγγυηθεί παρόμοια υποστήριξη σε Ελλάδα και Τουρκία). Η αποβίβαση των Αμερικανών πεζοναυτών στο Λίβανο το 1958 μετά από έκκληση της κυβέρνησης είναι μία από τις πρώτες και γνωστότερες περιπτώσεις εφαρμογής του δόγματος Αϊζενχάουερ. Σακκάς, (2005), σ.281

29 Σύνθημα του καθεστώτος έγιναν το “**Πρώτα η Αίγυπτος, και η Αίγυπτος για τους Αιγύπτιους**”.

30 «Σταδιακή μετάβαση προς την οικονομία της αγοράς και το φιλελεύθερο πολίτευμα. Ξεκίνησε στην Αίγυπτο επί Σαντάτ μετά τον αραβο-ισραηλινό πόλεμο το 1973» Σακκάς, (2005) σ.282

διευκολύνσεις για την προσέλκυση ξένων επενδυτών, μεγαλύτερη έμφαση στην αγροτική ανάπτυξη και αναμόρφωση του δημοσίου τομέα.³¹ Ο Σαντάτ εφάρμοσε μία τύποις πολιτική πολυφωνία, ενώ για να στηρίξει την παραμονή του στην εξουσία φρόντισε να περιορίσει τους πολιτικούς του αντιπάλους. Για παράδειγμα το 1978, επειδή η κριτική από την αντιπολίτευση οξύνθηκε σε επικίνδυνο για το καθεστώς βαθμό επέβαλε περιοριστικά μέτρα στη δραστηριότητα των πολιτικών ομάδων της βουλής. Συγκεκριμένα, περιόρισε δραστικά το φιλελεύθερο Νέο Ουάφντ και την αριστερή Εθνική Προοδευτική Ένωση, ενώ κατείχε απόλυτα το καθεστωτικό κόμμα, που μετονομάστηκε σε Εθνικό Δημοκρατικό. Τη δεκαετία 1980 ξεσπούν συγκρούσεις ανάμεσα σε φανατικούς μουσουλμάνους και κόπτες χριστιανούς. Ο Σαντάτ αναγκάστηκε να λάβει αυστηρά μέτρα για να αποφύγει μεγαλύτερες συγκρούσεις, διέλυσε δεκατρείς θρησκευτικές οργανώσεις και κήρυξε τη Μουσουλμανική Αδελφότητα για ακόμα μία φορά παράνομη.³²

Στον εξωτερικό, ο Σαντάτ αποδέσμευσε τη χώρα του από τη σοβιετική επιρροή, σύναψε σχέσεις με τα πολύ πλούσια και άκρως συντηρητικά καθεστώτα του Περσικού Κόλπου, ενώ τον Οκτώβριο του 1973 εξαπέλυσε επίθεση εναντίον του Ισραήλ. Παρά τις μεγάλες απώλειες, υπήρξαν και κάποια θετικά αποτελέσματα για την χώρα. Επανέκτησε τις δυτικές περιοχές της χερσονήσου του Σινά με τις πετρελαιοπηγές της, και μετά την αποχώρηση των ισραηλινών στρατευμάτων έθεσε ξανά σε λειτουργία τη διώρυγα του Σουέζ με αποτέλεσμα να αποκατασταθεί η εισροή εισόδων. Το 1977 ο Σαντάτ προχώρησε στην σύναψη καλών σχέσεων με τις

---

31 Τα αποτελέσματα όμως αυτής της πολιτικής θα ήταν απογοητευτικά(αύξηση του πληθωρισμού, της κατανάλωσης, των εισαγωγών και του εξωτερικού χρέους) και όταν τον Ιανουάριο του 1977 οι τιμές των βασικών προϊόντων διατροφής απότομα αυξήθηκαν, επειδή η αιγυπτιακή κυβέρνηση, για να δανειστεί από την Παγκόσμια Τράπεζα, σταμάτησε τις επιχορηγήσεις τους, ξέσπασαν μεγάλες ταραχές. ο.π. σ.282

32 Σακκάς, (2005), σ. 33-38

ΗΠΑ και κατέβαλε προσπάθειες να αποκαταστήσει τις σχέσεις της Αιγύπτου με το Ισραήλ.³³

Δολοφονήθηκε όμως, τον Οκτώβριο του 1981, κατά τη διάρκεια στρατιωτικής παρέλασης για τον εορτασμό της επετείου του πολέμου του 1973, από μέλη της φιλο-ιρανικής εξτρεμιστικής ομάδας «αλ- Τζιχάντ» (η ισλαμική επανάσταση των σουνιτών στο Ιράν ήταν πρόσφατη). Η οργάνωση αυτή ήταν αντίθετη στην φιλικές σχέσεις με το Ισραήλ, και κάθετη απέναντι στην πολιτική του καθεστώτος που ενίσχυε εκδυτικισμό της αιγυπτιακής κοινωνίας και της οικονομικής ζωής.³⁴

Ο διάδοχος του, Χόσνι Μουμπάρακ, συνεχίζοντας την πολιτική του προκατόχου του, κατέστη ο κυριότερος διαμεσολαβητής στις ειρηνευτικές διαδικασίες για το Παλαιστινιακό. Αποκατέστησε τις σχέσεις της χώρας του με τη Σοβιετική Ένωση, την Ιορδανία και τη Σαουδική Αραβία αλλά και με τους οργανισμούς της Ισλαμικής Συνδιάσκεψης 1984 – Αραβικού Συνδέσμου (1989). Επίσης έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη δημιουργία μίας αραβικής ζώνης ελεύθερου εμπορίου. Την ίδια στιγμή στο εσωτερικό έλαβε σκληρά μέτρα κατά των ισλαμιστών (εκφοβισμό, απαγόρευση ίδρυσης θρησκευτικών κομμάτων, καταστολή εξεγέρσεων) ενώ στην οικονομία συνέχισε την πολιτική της «ινφιτάχ» και προσπάθησε να αυξήσει τη καλλιεργήσιμη γη.³⁵

Εντούτοις, το καθεστώς Μουμπάρακ εξακολούθησε να ασκεί μία σκληρή πολιτική. Καθημερινά παραβιάζονταν τα ανθρώπινα δικαιώματα (λογοκρισία, κράτηση χωρίς κατηγορία ή δίκη, βασανιστήρια, θανάτωση υπόπτων, επιδρομές των δυνάμεων ασφάλειας σε χωριά και περιφέρειες των αστικών κέντρων κτλ). Κατά τη

---

33 Το 1977 έγινε ο πρώτος αρχηγός αραβικού κράτους που επισκέφτηκε επίσημα το Ισραήλ και μίλησε στη Βουλή, το 1978 συνυπέγραψε με τον Ισραηλινό πρωθυπουργό Μπεγκίν τις συμφωνίες του Καμπ Ντέιβιντ και τον Μάρτιο του 1979 τη συμφωνία ειρήνης. Για αυτές τους τις πρωτοβουλίες οι ηγέτες των δύο χωρών τιμήθηκαν με το βραβείο Νόμπελ. ο.π.σ.33-38

34 ο.π. σ. 33-38

35 Σακκάς, (2005), σ. 33-38

διάρκεια των βουλευτικών εκλογών επικρατούσε με συντριπτική πλειοψηφία το προεδρικό κόμμα. Επιπρόσθετα, για την ίδρυση σωματείων, συνδέσμων, ενώσεων κτλ, απαιτούταν η έγκριση του υπουργείου Κοινωνικών Υποθέσεων. Κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης Μουμπάρακ, επιδιώχθηκε η ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων και η απελευθέρωση του τραπεζικού συστήματος. Τα πολύ σοβαρά προβλήματα όμως, όπως ο αυταρχικός χαρακτήρας του καθεστώτος, η απειλή του πολιτικού Ισλάμ, τα τρομαχτικά επίπεδα της φτώχειας, ο υπερπληθωρισμός, το υψηλό ποσοστό αναλφαβητισμού του ενήλικου πληθυσμού, η έλλειψη υδάτινων πόρων και η μόλυνση στα μεγάλα αστικά κέντρα, ενέτειναν την κρίση και δημιούργησαν τις αντικειμενικές προϋποθέσεις για τα γεγονότα του 2011.³⁶

• «Οι αστάθμητοι παράγοντες» της Αραβικής Άνοιξης: Η νεολαία και το Πολιτικό Ισλάμ”

Εκτός από τις εμφανώς μεγάλες ομοιότητες των δύο χωρών στο πεδίο της πολιτικής, της οικονομίας, των ελευθεριών και των δικαιωμάτων, κοινοί παρανομαστές που θα διαδραματίσουν ουσιαστικό ρόλο στην Αραβική Άνοιξη αποτέλεσαν η νεολαία και το πολιτικό Ισλάμ. Η νεολαία πρωταγωνίστησε στην εκδήλωση της εξέγερσης ενώ το πολιτικό Ισλάμ κεφαλαιοποίησε το εξεγερσιακό φορτίο επικρατώντας κατά την διεξαγωγή των πρώτων ελεύθερων εκλογών στις δύο χώρες.

• Η Νεολαία

---

36 Πηγή: Alaa Al Aswany, (2011). On the State of Egypt, What Caused the Revolution, Canongat, Edinburgh, London, New York, Melbourne, 2011

Η νεολαία, «*shebab*» στα αραβικά³⁷, πρωτοστάτησε και βρέθηκε στη πρώτη γραμμή των διαδηλώσεων καταβάλλοντας βαρύ τίμημα. Χιλιάδες νέοι βασανίσθηκαν, φυλακίσθηκαν και έχασαν τη ζωή τους, ειδικά στα γεγονότα της Τυνησίας και της Αιγύπτου. Η ανεργία, η περιθωριοποίηση και οι περιορισμένοι πόροι για την επιβίωση θέτουν τους νέους ανθρώπους στο επίκεντρο των κοινωνικών αντιθέσεων και συγκρούσεων. Αυτή η κοινωνική και οικονομική δυσμένεια πήρε τη μορφή μίας έντονης από όλες τις απόψεις πολιτικής διεκδίκησης στα πλαίσια των αραβικών εξεγέρσεων. Αδιαμφισβήτητα η νεολαία αποτέλεσε τον κύριο κινηματικό πόρο της Αραβικής Άνοιξης.

Κυρίως, η νεολαία είναι αυτή που κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων, βγαίνει στους δρόμους για να προωθήσει την επαναστατική της ατζέντα. Στην Τυνησία εκατοντάδες νέοι αντιστάθηκαν απέναντι στο καθεστώς και στην αστυνομική καταστολή αμέσως μετά την αυτοπυρπόληση του επίσης νέου Μπουαζίζι. Στη Λιβύη επίσης, η νεολαία στάθηκε με τόλμη απέναντι στις δυνάμεις του Καντάφι. Αν επιχειρήσουμε να ρίξουμε και μία ματιά στο παρελθόν, στην Αλγερία το 1988, χιλιάδες νέοι δολοφονήθηκαν κατά τη διάρκεια των εξεγέρσεων απέναντι στο μονοκομματικό σύστημα. Στην Παλαιστίνη επίσης ακόμα και μικρά παιδιά μάχονται ενάντια στον Ισραηλινό στρατό. Ας θυμηθούμε την πρώτη Ιντιφάντα! Οι νέοι στον αραβικό κόσμο είναι θύματα σκληρής βίας, ιδιαίτερα στις περιοχές που κατακλύζονται από τα φτωχοποιημένα κοινωνικά στρώματα. Αυτές οι συνθήκες είναι συχνά υποδαυλιζόμενες από τις συνεχείς απόπειρες εκβιασμών των δυνάμεων ασφαλείας. Η θέσπιση εκτάκτων νόμων με στόχο την ενίσχυση της ασφάλειας, συχνά με πρόσχημα την αιώνια απειλή της τρομοκρατίας, ενισχύουν περισσότερο την αστυνομική αυθαιρεσία. Η περιθωριοποιημένη νεολαία, που πολλές φορές θα

---

37 Jean - Pierre Filiou, (2011)

αντικρίσουμε μέσα από φωτογραφικά ντοκουμέντα να βρίσκεται εξαθλιωμένη στις φτωχογειτονιές των πόλεων και όχι μόνο, αποτέλεσε τον κύριο στόχο αυτής της χρόνιας αυθαιρεσίας. Η βίαιη αυτή στοχοποίηση επέφερε συσσωρευμένη οργή και απογοήτευση για το διεφθαρμένο πολιτικό σύστημα, που δεν θα μπορούσε να συνοψιστεί καλύτερα σε μία λέξη: «*hogra*». Η συγκεκριμένη λέξη έχει τις ρίζες της στην Αλγερία αλλά είναι ευρέως διαδεδομένη σε όλο τον αραβικό κόσμο. Περιγράφει τον ύψιστο βαθμό ταπείνωσης και εξευτελισμού, ειδικά προς τους νέους ανθρώπους.³⁸ Θα αποτελέσει ένα από τα κυρίαρχα καταγγελτικά και συμβολικά συνθήματα που συνέθεσε το ρεπερτόριο του κινήματος στην Αίγυπτο και την Τυνησία.

Η μέση ηλικία στον αραβικό κόσμο είναι τα εικοσιδύο έτη σύμφωνα με τα στοιχεία του 2009, σε σύγκριση με τον παγκόσμιο πληθυσμό που είναι εικοσιοκτώ. Το 60% του αραβικού πληθυσμού είναι λιγότερο από εικοσιπέντε ετών. Κάτι που σημαίνει ότι οι περισσότεροι Άραβες διανύουν την ζωή τους υπό την εξουσία του ίδιου ηγέτη. Η ανεργία πλήττει τους νέους σε όλο τον αραβικό κόσμο και ανέρχεται σε ποσοστό 20 με 40% χωρίς να αναφερθεί η υπό-απασχόληση και ο αποκλεισμός, σταθερό χαρακτηριστικό των αποφοίτων των πανεπιστημίων. Η ανεργία στη νεολαία είναι διπλάσια του παγκόσμιου μέσου όρου, πέντε εκατομμύρια θέσεις εργασίας έπρεπε να δημιουργηθούν ενδεικτικά μέχρι το 2010 για να απορροφήσουν τους αποκλεισμένους νέους. Δομικά ρυθμιστικά προγράμματα έχουν μειώσει την ικανότητα του κράτους και του δημοσίου στους τομείς της εκπαίδευσης και της πρόσληψης, την ίδια στιγμή που ο ιδιωτικός τομέας παραπαίει. Η εκπαίδευση και τα διπλώματα που παρέχονται δεν έχουν αντίκρισμα στα τεχνικά και επαγγελματικά προσόντα που αποτελούν τα κριτήρια εισόδου στην αγορά εργασίας. Το 40% της

---

38 Jean - Pierre Filiu, (2011)

δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και των αποφοίτων πανεπιστημίων στον αραβικό κόσμο, ανάμεσα σε δεκαπέντε και εικοσιπέντε χρόνων, δεν μπορεί να βρει δουλειά.³⁹

Επίσης, οι διακρίσεις απέναντι στις μορφωμένες γυναίκες απαντώνται συχνά στην αγορά εργασίας, με εξαίρεση την Τυνησία και το Μπαχρέιν, όπου οι νέες απόφοιτες πανεπιστημίου απολαμβάνουν ευνοϊκότερη μεταχείριση από ότι οι άντρες ομόλογοί τους. Σε αντίθεση, οι γυναίκες διανέμονται δυσανάλογα ως προς την άνευ-προσόντων και χαμηλόμισθη εργασία, ειδικά στην γεωργία, χωρίς κανένα κοινωνικό προνόμιο και ασφάλιση. Έτσι η πληθυσμιακή διόγκωση των νέων οδηγεί σε μία σταθερή ανάπτυξη ενός λιγότερο εργαζόμενου και περισσότερο μορφωμένου πληθυσμού.⁴⁰

Παράλληλα, οι αραβικές χώρες έχουν κατορθώσει να φτάσουν στα παγκόσμια πρότυπα την πρωτοβάθμια τους εκπαίδευση (με εξαίρεση το Σουδάν και την Υεμένη), πασχίζουν να γεφυρώσουν τα χάσματα στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Ενώ ένα σημαντικό ποσοστό εγγράφεται στην ανώτατη εκπαίδευση κυρίως σε Τυνησία, Αίγυπτο, Ιορδανία και Λίβανο, που είναι πρωτοπόρες σε αυτό τον τομέα.⁴¹

•Τα μοντέρνα αραβικά συγκροτούν μία νέα κινηματική ταυτότητα

Η μαζική επένδυση στην εκπαίδευση παράγει επίσης μία άνευ προηγουμένου εξάπλωση της αραβικής γλώσσας σε μία μοντέρνα εκδοχή (Modern Standard Arabic NSA), που είναι λιγότερο κλασσική και ελιτίστικη. Τα προγράμματα που αναλαμβάνονται μετά την ανεξαρτησία, ειδικά στη Βόρεια Αφρική συνεισέφεραν στην παγκόσμια αναβάθμιση της αραβικής γλώσσας. Προκαλώντας με αυτόν τον

---

39 ο.π.

40 Jean - Pierre Filiu, (2011)

41 ο.π.

τρόπο μία διχοτόμηση ανάμεσα στις ποικίλες καθημερινές φόρμες και στη «NSA» ως υπερισχύουσα νόρμα, ως επικοινωνιακό εργαλείο της περιοχής. Η σύγχρονη νεολαία βιώνει και μιλάει μια ουσιαστικά δημοφιλή γλώσσα, μετά από την επί αιώνες επίδραση μίας ελιτίστικης και θρησκευτικό - κεντρικής γλώσσας. Τα μοντέρνα και κοσμικά αυτά αραβικά έχουν εμπλουτιστεί παρά απειλούνται από τις καθημερινές προσθήκες. Αυτή η κοινή γλώσσα μεταξύ της νεολαίας του αραβικού κόσμου, δημιουργεί ένα ιδιαίτερο πολιτισμικό πλαίσιο επικοινωνίας που χωρίς αμφιβολία κατέχει την δική του ιδιαίτερη σημασία στους συμβολισμούς, στις δράσεις και στη σύναψη διε-θνικών σχέσεων και ανταλλαγών που παρακολουθήσαμε στην αραβική άνοιξη.⁴² Διακρίνεται με αυτόν τον τρόπο μία συγκρότηση ενός νέου αισθητικά πολιτικού λόγου που δημιουργεί ένα σοβαρό έρεισμα μέσα σε μία κοινωνία που το μεγαλύτερό της ποσοστό είναι νέοι άνθρωποι. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης φαίνεται, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, ότι συμβάλλουν στη διάδοση αυτού του νέου κώδικα επικοινωνίας. Πρόκειται για έναν κώδικα με βάση τον οποίο αρθρώνονται τα αιτήματα και τα συνθήματα των κινημάτων που σχηματίζονται. Ένας ισχυρός μανδύας που περιβάλλει ένα ευρύ πεδίο δράσεων «online» και «offline».

•Οι πολιτικές μορφές του Ισλάμ

Το Ισλάμ δεν αποτελεί μόνο ένα θρησκευτικό δόγμα αλλά και μία κοινωνικο-πολιτική κοσμοθεωρία. Ο θείος λόγος που αποκαλύπτεται στο Κοράνι αναφέρεται στην πλήρη υποταγή όλων των πιστών μουσουλμάνων αλλά και στην πλήρη συνοχή της κοινότητάς τους. Έτσι εκτός από κανόνες καθαρά θρησκευτικού χαρακτήρα το Κοράνι περιλαμβάνει κανόνες δικαίου και κανόνες συμπεριφοράς για ποικίλες περιστάσεις του δημοσίου και ιδιωτικού βίου. Οι κανόνες αυτοί που ξεκινούν από τη

---

42 Jean - Pierre Filiu, (2011)

σφαίρα της οικογένειας και φτάνουν ως τις δομές της κοινωνίας στηρίζονται πάνω σε έναν κώδικα νομικής μορφής τη «shar'ia» (ο δρόμος που έχει υποδειχθεί). Στις ισλαμικές χώρες ο νόμος αυτός είναι κυρίαρχος και καθιστά περιττή την ύπαρξη ενός νομικού πλαισίου με κοσμικό χαρακτήρα. Επιπρόσθετα αποτελεί ανάγκη η προστασία της εύρυθμης λειτουργίας κάθε μουσουλμανικής κοινότητας από εσωτερικούς ή εξωτερικούς εχθρούς. Έτσι κάθε ισλαμική κοινότητα εκτός από τη σαρία και τις παραδόσεις του προφήτη Μωάμεθ απέναντι σε κάθε απειλή προτάσσει τη «τζιχάντ». Πρόκειται για τον ιερό πόλεμο των μουσουλμάνων που κατά κύριο λόγο στο Κοράνι έχει αμυντική σημασία και συνίσταται στον αγώνα (εσωτερικό αλλά και εξωτερικό) με σκοπό την θρησκευτική αλήθεια που δεν είναι άλλη από την εξάπλωση των ισλαμικών αρχών και αξιών σε όλο τον κόσμο.⁴³

Επομένως η κοινωνική συνοχή της «ούμα» (κοινότητα των πιστών) είναι μείζονος σημασίας, απαραίτητη προϋπόθεση απέναντι σε κάθε είδους απειλή που θα μπορούσε να διασαλεύσει την ύπαρξή της. Ως απειλές παρουσιάζονται κυρίως οι αστάθειες πολιτικής και οικονομικής φύσεως. Υπό αυτές τις προϋποθέσεις το Ισλάμ λαμβάνει μέσα στο χρόνο διαφορετικές μορφές και συγκροτείται μέσα από συνεχείς πολέμους και διαμάχες. Κατά συνέπεια προκύπτει μία μεγάλη ποικιλία εκδοχών και ρευμάτων. Εάν λάβουμε υπόψη την εγκαθίδρυση χιλιάδων διαφορετικών καθεστώτων υπό τη σημαία του Ισλάμ μέσα στα χρόνια και την υιοθέτηση των κατά τόπους συνηθειών και παραδόσεων που εξισλαμίστηκαν τότε αναμφίβολα έχουμε μπροστά μας ένα ανεξέλεγκτο καλειδοσκόπιο από ερμηνείες.⁴⁴

Πέρα από τη διαμάχη για το ποιος πρέπει να εξουσιάζει την κοινότητα των μουσουλμάνων, που διαχωρίζει σχεδόν από τη γέννησή του το Ισλάμ σε σουνίτες και

---

43 Σακκάς, (2005) σ. 144

44 Βλ. Πάνος Κουργιώτης: Το Χαλιφάτο ως πολιτικό αποτέλεσμα...Ενεήντα χρόνια μετά την κατάργησή του (1924-2014) στο http://www.cemmis.edu.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=538%3A-19242014&catid=76%3Agnomes&Itemid=95&lang=el

σίτες, τριβές και διαχωρισμοί δημιουργούνται ως αναφορά τη μορφή αυτής της εξουσίας. Ο τρόπος που εφαρμόζεται η σαρία και η ερμηνεία του ιερού πολέμου είναι τα δύο κύρια κριτήρια που συνθέτουν το προφίλ αυτής της εξουσίας. Συνεπώς οι πολιτικές εκφάνσεις του Ισλάμ, μέσα από τη συγκρότηση κομμάτων, οργανώσεων ή ομάδων μπορούν να χαρακτηριστούν ανάλογα με το βαθμό που δέχονται ή όχι τους δημοκρατικούς θεσμούς και τους πιστούς των άλλων θρησκειών ως μετριοπαθή ή ριζοσπαστικά.

Κατά συνέπεια προκύπτουν τρία πολιτικά ρεύματα, της εκκοσμίκευσης όπου το κράτος και η θρησκεία πρέπει να είναι διαχωρισμένα, του εκσυγχρονισμού όπου οι παλιές ιδέες πρέπει να εμπλουτιστούν από νέες που έχουν την βάση τους στο δυτικό πολιτισμό και του ισλαμικού εξτρεμισμού ή φονταμενταλισμού όπου κυριαρχεί η πίστη στην παράδοση και στην «ορθοδοξία» και ο πόλεμος απέναντι στους αλλόθρησκους. Η υιοθέτηση αυτών των ρευμάτων σχηματίζει μέσα σε κάθε εθνικό περιβάλλον την αντίστοιχη οργάνωση ή κόμμα. Η διαμάχη μεταξύ των απολογητών αυτών των ρευμάτων καθιστά το εσωτερικό κάθε χώρας ιαδιαζόντως έκρυθμο με αποτέλεσμα οι συγκρούσεις να αποτελούν ένα σχεδόν μόνιμο φαινόμενο.

Τι είναι λοιπόν το πολιτικό Ισλάμ; Η απάντηση στο παραπάνω ερώτημα δεν είναι απλή λόγω ακριβώς της κατακερματισμένης κοινότητας των μουσουλμάνων. Εάν λάβουμε υπόψη και τις διαφοροποιήσεις που συμβαίνουν ανάλογα με τον χώρο, το χρόνο, τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, τότε το εγχείριμα γίνεται ακόμα πιο δύσκολο. Κατά αυτόν τον τρόπο δίστανται οι απόψεις για την ορθότητα ή μη του όρου πολιτικό Ισλάμ. Για παράδειγμα ο δυτικός κόσμος χρησιμοποιεί όλο και περισσότερο τον όρο για να ορίσει το μετριοπαθές Ισλάμ, τις απόπειρες δηλαδή των μουσουλμάνων να εμπλακούν στις πολιτικές διαδικασίες χωρίς την υιοθέτηση των πιο ακραίων μορφών που απορρέουν από το ισλαμικό δόγμα. Αν επιχειρήσουμε

ωστόσο, να δώσουμε ένα γενικό ορισμό του όρου θα λέγαμε ότι το πολιτικό ισλάμ προσομοιάζει περισσότερο στην προσπάθεια του Ισλάμ, μεταμορφωμένου σε κοσμική ιδεολογία να συγκροτήσει κόμματα και να συμμετάσχει στο πολιτικό γίγνεσθαι.

Στις εξεγέρσεις της Αιγύπτου και της Τυνησίας, οι πολιτικοί εκφραστές του Ισλάμ, δεν συμμετείχαν με οργανωμένο τρόπο -τουλάχιστον στην πρώτη φάση- και μέχρι την «αποκαθήλωση» των δικτατορικών καθεστώτων. Η απόφαση αυτή επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από τον φόβο για αντίποινα, αφού στις περισσότερες αραβικές χώρες οι απολογητές του πολιτικού Ισλάμ υπέστησαν διώξεις και απαγορεύσεις, ιδιαίτερα στην Αίγυπτο, μετά την απόπειρα δολοφονίας του Νάσερ. Η Μουσουλμανική Αδελφότητα⁴⁵ τέθηκε εκτός νόμου, ενώ χιλιάδες μέλη της φυλακίστηκαν, βασανίστηκαν και δολοφονήθηκαν. Έκτοτε, οι Αδελφοί Μουσουλμάνοι διατηρούν ένα χαμηλό διεκδικητικό προφίλ στο πολιτικό πεδίο.⁴⁶

---

45 «Η Μουσουλμανική Αδελφότητα ιδρύθηκε το 1928 από τον λόγιο Hassan al- Banna. Έκτοτε, οι στόχοι διαγράφονται ξεκάθαρα, είχε ως αποκλειστικό της στόχο να καταστήσει τις επιταγές του Κορανίου κύριο σημείο αναφοράς σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής, από το άτομο, την οικογένεια και την κοινωνία μέχρι το κράτος και τις πολιτικές του. Με σύνθημα: **“Ο Θεός είναι ο σκοπός μας, το Κοράνι είναι το σύνταγμα μας, ο προφήτης είναι ο ηγέτης μας, η τζιχάντ είναι ο δρόμος μας, και ο θάνατος στο όνομα του Θεού αποτελεί την υψηλότερη από όλες τις εμπνεύσεις”**.

Η οργάνωση για να ενισχύσει την παρουσία της και την δημοτικότητα της, διαμόρφωσε μία δράση κοινωνικής πολιτικής, προσφέροντας ιδιαίτερα στις κοινωνικές υπηρεσίες, έχτισε νοσοκομεία, φαρμακεία και σχολεία. Φροντίζοντας, παράλληλα να δημιουργεί υποστηρικτικά δίκτυα και συμμαχίες και εντός του αραβικού κόσμου και εκτός. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί και η συνεργασία της οργάνωσης με την ναζιστική Γερμανία, διέθεσαν και διένειμαν αντίγραφα του βιβλίου “Ο αγών μου”, αλλά και “Των πρωτοκόλλων των σοφών της Σιών”. Το 1948, η Μουσουλμανική Αδελφότητα αριθμούσε πάνω από δύο εκατομμύρια μέλη.

Το 1954, κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης του Gamal Abdel Nasser, η οργάνωση απαγορεύτηκε, καθώς είχε πάρει αρκετά επικίνδυνη τροπή η δημοτικότητά της. Επομένως για την επόμενη δεκαετία πολλά μέλη της οργάνωσής της βασανίστηκαν και φυλακίστηκαν. Στη δεκαετία 1970, η οργάνωση αλλάζει γραμμή πλεύσης, αποκηρύσσοντας τη βία και εμμένοντας όλο και περισσότερο στην παρουσία της μέσα από ιδρύματα. Τα τελευταία χρόνια, κατά τη διακυβέρνηση του Μουμπάρακ, συνελήφθησαν περίπου δέκα χιλιάδες μέλη της αδελφότητας, χωρίς αυτό να την εμποδίσει να κερδίσει το 20% των εδρών της βουλής το 2005. Παράλληλα, να σημειώσουμε ότι πολλά από τα νεότερα σε ηλικία μέλη της οργάνωσης, ενεπλάκησαν στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και στη μπλογκόσφαιρα, ενώ συμμετείχαν και στο κίνημα της 6ης Απριλίου, όπως και σε άλλες ομάδες που πήραν μέρος στην εξέγερση.

Μετά την πτώση του Μουμπάρακ, η Μουσουλμανική Αδελφότητα, βγήκε στην επιφάνεια, με πρόταση και κύριο σύνθημα: **“το Ισλάμ, είναι η απάντηση”**. Σπεύδοντας να ξεκαθαρίσουν αυτή τη φορά στο ότι δεν θα προσπαθήσουν να καταλάβουν το κράτος. Μέσα από τις θέσεις που προβάλλει η οργάνωση στην ιστοσελίδα της αλλά και οπουδήποτε αλλού καλούνται να τις εκδηλώσουν, η αδελφότητα ισχυρίζεται, ότι είναι μεταμορφωμένη, αφοσιωμένη στο αστικό κράτος, ακόμα και πλουραλιστική όσον αφορά το ίδιο της το όραμα. Προκύπτουν, βέβαια από τη στάση αυτή, πολλά ερωτήματα, και κυρίως αν η μετριοπαθής θέση σε σχέση με τη χάραξη της ίδιας της πολιτικής, είναι αν αυτή είναι πιστευτή όχι μόνο σε σχέση με τη παρελθοντική της δράση, αλλά και των παραδειγμάτων που αυτή φέρνει, ως εγγύηση στα πολιτικά της σχέδια: Συγκεκριμένα, στην ερώτηση αν μπορεί να συνυπάρξει το Ισλάμ επιτυχώς με τη δημοκρατία, οι Αδελφοί Μουσουλμάνοι, φέρνουν πάντα το παράδειγμα της Τουρκίας, λέγοντας πως είναι ένα κράτος όπου λειτουργεί η δημοκρατία με άριστο τρόπο σε συνύπαρξη με το Ισλάμ. Από Βασίλη Μούτσουλο, (2012), σ. 200

46 Η Αραβική Άνοιξη, Μελέτες Διεθνών Σχέσεων, επιμέλεια Ηλίας Ι. Κουσκουβέλης, (2012).Εργαστήριο Διεθνών Σχέσεων και Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης, εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2012 σ.49-63

Άλλη μία αιτία, στενά συνδεδεμένη με τη θεολογία του Ισλάμ, είναι ότι η αντίσταση στην εξουσία είναι απαγορευμένη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα μη αντίστασης στην εξουσία σε ότι αφορά στην Αίγυπτο, αποτελούν οι σαλαφίτες, που εκφράζουν ένα αναδυόμενο άκρα συντηρητικό ρεύμα. Βάση της σκέψης τους είναι ότι κάθε μουσουλμάνος πρέπει να ζει και να δρα όπως του υποδεικνύει το Κοράνι, όπως και η παράδοση των πρακτικών του προφήτη Μωάμεθ - «χαντίθ»-, χωρίς να λαμβάνει υπόψη τις διάφορες μεταγενέστερες ερμηνείες που δίνονται από τους λεγόμενους «εκσυγχρονιστές».⁴⁷

Χαρακτηριστικά, κατά τη διάρκεια των διαδηλώσεων στην Αίγυπτο το Δεκέμβρη του 2010, ο ιμάμης Λουφτί Αμίρ εξέδωσε «*φάτβα*»,⁴⁸ με σκοπό να καταδικάσει την έντονη κριτική στάση που είχε υιοθετήσει ο Ελ Μπαραντί απέναντι στον Μουμπάρακ. Προσφέροντας έτσι την αμέριστη υποστήριξή του στην κυβέρνηση ώστε να προβεί στην παραδειγματική τιμωρία του. Και άλλοι σημαντικοί σαλαφίτες ηγέτες έσπευσαν να καταδικάσουν τις διαδηλώσεις στην πλατεία Ταχρίρ, χαρακτηρίζοντάς τες ως αντι-ισλαμικές. Μάλιστα ο σαλαφίτης ιερέας Μουχάμαντ Χασάν προέτρεψε τους πιστούς να μην διακινδυνεύσουν τη σταθερότητα της χώρας, ενώ στην πόλη Νταμανχούρ σαλαφίτες έγραψαν με σπρέι στους τοίχους «*Μην επαναστατείτε κατά του κυβερνήτη*».⁴⁹

•Εκλογική επικράτηση

Μπορεί το Πολιτικό Ισλάμ να μην συμμετείχε, τουλάχιστον με οργανωμένο τρόπο, στο ξέσπασμα της αραβικής άνοιξης, κέρδισε όμως στην Αίγυπτο και στην Τυνησία – στην πρώτη φάση διεξαγωγής τους - τις εκλογές. Αν και αρχικά το γεγονός

---

47 Ηλίας Ι. Κουσκουβέλης, (2012) σ.49-63

48 “ Γνωμοδότηση μουφτή ή ιμάμη για θρησκευτικό ή νομικό θέμα του ισλαμικού δικαίου” Σακκάς, (2005), σ. 284

49 ο.π

αυτό μπορεί να φαίνεται παράδοξο, με μία ενδελεχώς εξέταση των δράσεων των πολιτικών εκφραστών του Ισλάμ διαπιστώνουμε ότι κάθε άλλο παρά τυχαίο αποτέλεσμα αποτελεί.

Η εξαιρετική δημοφιλία του Πολιτικού Ισλάμ συνίσταται στο ότι διαθέτει κάποια συγκριτικά πλεονεκτήματα σε σχέση με τους υπόλοιπους πολιτικούς του αντιπάλους. Εκτός του ότι έχει ιδρύσει μη κυβερνητικές οργανώσεις τις οποίες χρησιμοποιεί για την προώθηση των συμφερόντων του, η κοινωνική πρόνοια σε ένα μεγάλο μέρος του αραβικού κόσμου, είναι αποκλειστικά δικό του πεδίο δράσης. Από την ίδρυση νοσοκομείων, την κάλυψη βασικών αναγκών όπως πόσιμο νερό, τροφή και στέγη, μέχρι σημαντική συμβολή στην τεχνική εκπαίδευση και λήψη άτοκων δανείων από μικρές τράπεζες, είναι στα χέρια των κατά τόπους ηγετών της μουσουλμανικής κοινότητας. Επιπρόσθετα, το τζαμί, ως φυσικός χώρος προσευχής και συνάντησης των πιστών μουσουλμάνων αποτελεί σημείο καθοδήγησης και στρατολόγησης, ιδιαίτερα για τα πιο φτωχά κοινωνικά στρώματα. Ταυτόχρονα οι χρόνιες διώξεις στις οποίες υπόκεινται τα κόμματα και οι οργανώσεις που εκφράζουν το Ισλάμ, σε συνδυασμό με τις φυλακίσεις και τις εξορίες που έχουν επωμιστεί οι ηγέτες τους, τα καθιστούν ιδιαίτερα συμπαθή στο κοινωνικό σύνολο. Το μεγαλύτερο όμως πλεονέκτημα τους είναι, ότι φέρουν ένα πολύ σημαντικό ιστορικό δράσεων στην πολιτική και στην κοινωνία, και εκ των συνθηκών αναπτύσσονται παράλληλα με τους πολιτικούς σχηματισμούς των δικτατόρων και των μοναρχών έχοντας αποκτήσει ισχυρή δομή και οργάνωση.⁵⁰

---

50 Σακκάς, (2005), σ.284

II.Η Εξέγερση

•Το κινηματικό φορτίο των αραβικών εξεγέρσεων

Το αντικειμενικό πεδίο γέννησης των αραβικών εξεγέρσεων, αφορά στην συνέργεια οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών αντιθέσεων, που έλαβαν την μορφή ενός πρωτοφανούς διεκδικητικού πλαισίου για τα δεδομένα του αραβικού κόσμου. Η αραβική άνοιξη δεν μπορεί να κατανοηθεί μονοδιάστατα είτε ως αποτέλεσμα αμιγώς οικονομικών αιτιών, είτε ως απόρροια των αυταρχικών μεθόδων διακυβέρνησης που αποτελούν την βασική συνισταμένη των αραβικών καθεστώτων, ανεξάρτητα από τις επιμέρους εθνοτικές διαφοροποιήσεις.

Οι βάσεις για την εκδήλωση της αραβικής άνοιξης είχαν ήδη τεθεί. Με την έννοια ότι οι αιτίες που συνέδραμαν ώστε να αναδυθεί κυοφορήθηκαν και σχηματίστηκαν αφενός ως αντίθεση στο κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο των αραβικών κρατών. Αφετέρου ως αναζήτηση και απόπειρα μίας απάντησης στις υφιστάμενες εξουσίες, ενός ριζικά διαφορετικού τρόπου συγκρότησης της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής ζωής.

Η οικονομική κρίση, η ανεργία, η διευρυνόμενη φτωχοποίηση ειδικά της νεολαίας, οι διαχωρισμοί με βάση το φύλο και την θρησκεία, η οικονομική διαφθορά που εξελίσσονται στο εσωτερικό καθεστώτων όπου ο κρατικός αυταρχισμός και ολοκληρωτισμός αποτελεί παγιωμένη μέθοδο, στην άσκηση της εξουσίας, αποτέλεσαν «το λίκνο των εξεγέρσεων». Συμβάλλοντας στην βίαιη εισβολή στο κοινωνικό προσκήνιο, ενός κινηματικού φορτίου που απείλησε σθεναρά την φαινομενικά αδιασάλευτη εσωτερική συνοχή των αραβικών καθεστώτων.

Η ιστορική σύνθεση αντικειμενικών και υποκειμενικών παραγόντων όπως προαναφέραμε προσέδωσε μία καινοφανής και ρηζικέλευθη υπόσταση στις πρωτογενείς μορφές της κινηματικής δυναμικής. Η μετωπική σύγκρουση με τον κρατικό αυταρχισμό και τη καταστολή συνιστά καθολική πρόθεση συνολικής υπέρβασης του κυρίαρχου πολιτικού, οικονομικού και πολιτισμικού πλαισίου. Δεν επρόκειτο για μία διάθεση αλλαγής των καθεστώτων αλλά για μία αντιπαράθεση με την ουσία και τις εξουσιαστικές δομές. Ακριβώς για αυτό οι μορφές αντίστασης και ανυπακοής ανέδειξαν την επιλογή των κινηματικών δρώντων να θέσουν το ζήτημα της εκ βάθρων αλλαγής του κυρίαρχου «status quo».

Απέναντι στην ανελευθερία αντιπαρέβαλαν την ελευθερία της σκέψης, του λόγου και της δράσης. Απέναντι στην απαξίωση της ανθρώπινης ζωής, στις φυλακίσεις και στις δολοφονίες την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Απέναντι στη βίαιη

καταστολή της εξεγερσιακής διαδικασίας προέταξαν την ίδια την εξέγερση ως όρο και προϋπόθεση για την ανάδυση της ατομικής ελευθερίας ως οργανική πλευρά της συλλογικής κοινωνικής απαγκίστρωσης από τα δεσμά ενός καθεστώτος που λειτούργησε ως φυλακή για την κοινωνική πλειοψηφία.

• **Τυνησία. Η αφορμή της εξέγερσης: η αυτοπυρπόληση του Μπουαζίζι**⁵¹

Το Σάββατο, στις 18 Δεκεμβρίου του 2010, στην πόλη Σίντι Μπουζίντ, ο Μωχάμετ Μπουαζίζι, απόφοιτος πανεπιστημίου, που απασχολούταν ως πλανόδιος μανάβης, ήρθε αντιμέτωπος με την αστυνομική βία, στο χώρο της εργασίας του και συγκεκριμένα στη λαϊκή αγορά, με το πρόσχημα ότι δεν είχε την απαραίτητη άδεια. Όπως προέκυψε από μαρτυρίες, μία αστυνομικός καταφέρθηκε εναντίον του και τον χτύπησε στο πρόσωπο. Ο Μπουαζίζι για να διαμαρτυρηθεί για την βάνανυση αυτή

---

51 Πηγές: Abdelwahab, Meddeb, (2011). Printemps de Tunis, La metamorphose de l'Histoire, Ceres Editions pour la Tunisie, 2011, Editions Albin Michel, 2011 Βλέπε επίσης Jean- Pierre Filiu, (2011), Βασίλης Μούτσουλου, (2012), Ηλίας Κουσκουβέλης, (2012),

συμπεριφορά απέναντι στην αξιοπρέπειά του αυτοπυρπολήθηκε έξω από το δημαρχείο. Λίγες μέρες αργότερα πέθανε στο νοσοκομείο.

Πολίτες, συγκεντρώθηκαν να διαμαρτυρηθούν για αυτό το τραγικό γεγονός. Η διαμαρτυρία άρχισε να παίρνει μεγάλες διαστάσεις με το αίσθημα συμμετοχής να αυξάνεται. Άρχισε με αυτόν τον τρόπο να παίρνει σάρκα και οστά ένα πρωτοφανές κίνημα σε όλη τη χώρα. Συμμετείχαν σε αυτό Τυνησιοί από όλα τα κοινωνικά στρώματα, μάλιστα οι περισσότεροι από αυτούς χωρίς καμία προηγούμενη κινηματική εμπειρία. Δεν άργησαν μέσα σε αυτά τα πλαίσια να αποτυπωθούν τα πρώτα αιτήματα, κοινωνικής κυρίως φύσεως, για αξιοπρέπεια, σεβασμό στην ανθρώπινη ζωή και στα ανθρώπινα δικαιώματα.

•Το χρονικό της σύγκρουσης – Η διάδοση του εξεγερσιακού μηνύματος⁵²

Οι συγκρούσεις υπήρξαν ιδιαιτέρως σκληρές, με την αστυνομία να προχωρά στη χρήση δακρυγόνων και αληθινών πυρών. Το εξεγερσιακό μήνυμα μέσω της χρήσης των κινητών τηλεφώνων και της επικοινωνίας στο διαδίκτυο μεταλαμπαδεύτηκε με εξαιρετικά γρήγορο ρυθμό σε όλες τις επαρχιακές πόλεις ενώ

---

52 βλ. Πηγές υπ. 51

έφτασε και στη πρωτεύουσα Τύνιδα. Δημιουργήθηκε με αυτό τον τρόπο ένα ισχυρό επικοινωνιακό δίκτυο σε όλη τη χώρα που αντιτάχθηκε απέναντι στη σιωπή που προέτασαν τα κυρίαρχα κρατικά Μέσα Μαζικής Ενημέρησης. Τα μέσα αυτά δεν έκαναν καμία αναφορά σχετικά με τα γεγονότα. Ως αντίδραση οι πολίτες κατέγραφαν ό,τι συνέβαινε και το δημοσίευαν στο διαδίκτυο. Στην εξέγερση χρησιμοποιήθηκαν τα τρία πιο δημοφιλή μέσα κοινωνικής δικτύωσης: το **twitter**, το **facebook** και το **youtube**. Σύμφωνα με μαρτυρίες διαδηλωτών τα τρία αυτά κοινωνικά μέσα χρησιμοποιήθηκαν με τον εξής τρόπο: το facebook για να προγραμματιστούν οι διαδηλώσεις, το twitter για το συντονισμό αυτών, ενώ το youtube για τη διάδοση μέσω εικόνας και ήχου όλων των δράσεων. Ο αυτοπυρπολισμός του Μπουαζίζι καταγράφηκε από τις κάμερες και αναρτήθηκε από το youtube στο Facebook, με αποτέλεσμα μέσω της πρακτικής του μοιράσματος της πληροφορίας/είδησης (“share”), να ενημερώσει και να σοκάρει. Η εικόνα αυτή με τη μορφή ενός δυναμικού οπτικού πόρου δεν άργησε να γίνει γνωστή μέσω της διαδικτυακής διάδρασης και διάχυσης σε όλο τον κόσμο. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης χρησιμοποιήθηκαν επίσης από τους δρώντες, για τη καταγγελία της βάνουσης αστυνομικής καταστολής, για τη δημοσιοποίηση των δράσεων και των διεκδικήσεων. Οι ενέργειες αυτές αντικατοπτρίζουν για πρώτη φορά στην ιστορία της χώρας, το λαό της, να εκφράζει την εναντίωσή του απέναντι σε αυτό το κλειστό σύστημα εξουσίας. Απόλυτως εχθρικό για οποιαδήποτε φωνή που δεν άνηκε στον οικογενειακό κύκλο του δικτάτορα. Αξίζει να αναφέρουμε ότι στα πλαίσια της εξέγερσης έλαβε χώρα ένας ιδιότυπος κυβερνο-πόλεμος μεταξύ των χρηστών των νέων μέσων και της κυβερνο-αστυνομίας του καθεστώτος. Ωστόσο, οι νέοι της Τυνησίας αφηφώντας αυτό το παγιωμένο κλίμα επικοινωνιακής τρομοκρατίας, δεν έπαψαν να αναλαμβάνουν οι ίδιοι το έργο της ενημέρωσης μεταφέροντας εικόνες και

προσωπικές μαρτυρίες. Η διάδοση αυτών των «ντοκουμέντων» είχε ως απώτερο στόχο, εκτός από την δημιουργία ενός ισχυρού κύματος αλληλεγγυής στο εσωτερικό, ένα κάλεσμα για διεθνική υποστήριξη. Με αυτόν τον τρόπο τα γεγονότα στη «γενέτειρα» της Αραβικής Άνοιξης δεν θα αγγίξουν και θα δραστηριοποιήσουν μόνο τους άραβες αλλά θα προκαλέσουν τη συμπαράσταση από όλο τον κόσμο. Τον ρόλο των αγγελιοφόρων διαδραμάτισαν ακτιβιστές με ικανή εμπειρία στην επικοινωνία μέσω διαδικτύου τους οποίους συνέδραμαν και Τυνησιοί μετανάστες από την Ευρώπη αλλά και άλλοι κυβερνοακτιβιστές⁵³. Οι συντονιστές αυτών των επικοινωνιακών δράσεων ήταν κυρίως διαχειριστές προσωπικών ιστολογίων (blogger) με αντικαθεστωτικό λόγο αλλά και πολίτες από οργανώσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα (η οργάνωση για τα δικαιώματα της γυναίκας έπαιξε καταλυτικό ρόλο). Οι πολιτικοί αυτοί ακτιβιστές με κίνδυνο τη ζωή τους, αφού στο παρελθόν έχουν βιώσει τη φυλακή και τους βασανισμούς, μεταφερόταν από τη μια μικρή πόλη στη άλλη να για να καταγράψουν τις δράσεις και να συσπειρώσουν τον κόσμο σπάζοντας το φράγμα του φόβου. Πρωταγωνιστικό ρόλο έπαιξαν επίσης διανοούμενοι και προσωπικότητες από τον καλλιτεχνικό χώρο, ένας από αυτούς μάλιστα, τραγουδιστής της ραπ μουσικής, ο «El General», θα καταλήξει στη φυλακή για το αντικαθεστωτικό περιεχόμενο του έργου του, που έμελλε να γίνει ο «ύμνος» της «Επανάστασης των Γιασεμιών».

•Η αποκορύφωση των διαδηλώσεων- Η φυγή του Μπεν Άλι⁵⁴

Κατά τη διάρκεια της κορύφωσης της εξέγερσης πραγματοποιήθηκαν μία σειρά από κινητοποιήσεις, διαδηλώσεις και απεργίες. Όλες αυτές οι δράσεις περιείχαν

---

53 Ένα σημαντικό παράδειγμα αυτής της μορφής της διεθνικής αλληλεγγύης είναι ότι μετά από κάλεσμα βοήθειας Τυνησιών bloggers, ανταποκρίθηκαν αμέσως οι γνωστοί κυβερνο-ακτιβιστές «Anonymous». Οι ίδιοι παρέλυσαν την λειτουργία των ιστοσελίδων της τυνησιακή κυβέρνησης και της κεντρικής εθνικής τράπεζας. Από Abdelwahab, Meddeb, (2011).

54 Πηγές: Βασίλης Μούτσουγλου, (2012), Ηλίας Κουσκουβέλης, (2012)

έντονους συμβολισμούς με τον Μπουαζίζι ως «μάρτυρα» να κατέχει τον πρωταγωνιστικό ρόλο. Για πρώτη φορά στη χώρα μία πράξη αυτοθυσίας ένωσε όλα τα κοινωνικά στρώματα και κατάφερε να μετουσιώσει την κοινωνική οργή για το τραγικό συμβάν σε μία πολιτική διεκδίκηση με απώτερο σκοπό την άμεση αλλαγή των υφιστάμενων πολιτικών θεσμών. Η άρση του παλιού καθεστώτος, η άμεση διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών και η εγκατάσταση ενός δημοκρατικού πολιτεύματος θα επικύρωνε ότι όλες οι παρελθούσες πολιτικές και οικονομικές παθογένειες θα εξαλειφόταν. Κατά συνέπεια οι πολιτικές διεκδικήσεις των κινηματικών υποκειμένων συνόψιστηκαν στο πολιτικό αίτημα για την καθαίρεση της κυβέρνησης του Μπέν Άλι.

Ο κλοιός γύρω από το παλιό καθεστώς άρχισε να σφίγγει, οι κινητοποιήσεις εντεινόταν, ακόμα και όταν ο Μπέν Άλι θέλησε να παρεμποδίσει τη λειτουργία του διαδικτύου και της επικοινωνίας μέσω των κινητών τηλεφώνων. Παρά τις απαγορεύσεις επετεύχθη μία εκπληκτική κοινωνική και πολιτική όσμωση μεταξύ των κινηματικών υποκειμένων η οποία καθίσταται σαφής μέσα από την ίδια την εξέλιξη των γεγονότων. Περισσότερο παγιωμένες πολιτικές οργανώσεις, όπως οι εργατικές ενώσεις, το συνδικάτο των δικηγόρων της χώρας αλλά και οι οργανώσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα ανέλαβαν να συντονίσουν μία σειρά από ενέργειες που είχαν ως αποτέλεσμα να ενυσχύσουν τις ήδη υπάρχουσες πολιτικές δράσεις. Έτσι, ανεξάρτητες εργατικές ενώσεις οργάνωσαν διαδήλωση στην Τύνιδα για συμπαράσταση προς τους κατοίκους της Σίντι Μπουζίντ, ενώ παράλληλα προέβαλαν και το αίτημα για δημιουργία θέσεων εργασίας. Διαδηλώσεις έλαβαν χώρα επίσης στις πόλεις Sousse, Sfax και Meknassy και σε άλλες μικρότερες επαρχιακές πόλεις. Στις **28 του μήνα** η ιστορική Ομοσπονδία Εργατικών Συνδικάτων της Τυνησίας (Tunisian Federation of Labour Unions) οργάνωσε διαδήλωση στην Γκάφσα. Οι

διαδηλώσεις συνεχίστηκαν και στις **29 Δεκεμβρίου**. Στις **30 Δεκεμβρίου** η αστυνομία διέλυσε διαδηλώσεις στις πόλεις Monastir, Sbikha και Chebba. Την επομένη η Εθνική Ένωση Δικηγόρων της Τυνησίας κάλεσε τους δικηγόρους σε συγκέντρωση στην πρωτεύουσα ενώ ο Mokhtar Trifi, πρόεδρος της Λίγκας Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της Τυνησίας (Tunisian Human Rights League, LTDH), κατήγγειλε ότι δικηγόροι σε ολόκληρη τη χώρα είχαν χτυπηθεί άγρια από την αστυνομία. Στις **3 Ιανουαρίου** έγιναν διαδηλώσεις στην πόλη Ταλά στη διάρκεια των οποίων ξέσπασαν άγρια επεισόδια κατά των πολιτών. Η αστυνομία προσπάθησε να διαλύσει με τη χρήση δακρυγόνων τους διαδηλωτές οι οποίοι έβαλαν φωτιά σε λάστιχα αυτοκινήτων και επιτέθηκαν στα γραφεία του κόμματος του Μπεν Άλι (Constitution Democracy Rally, C.D.R.).

Στις **6 Ιανουαρίου** οι Τυνήσιοι δικηγόροι κήρυξαν απεργία διαμαρτυρόμενοι και για τις βιαιοπραγίες αστυνομικών εις βάρος συναδέλφων τους τις προηγούμενες ημέρες. Ταυτόχρονα απεργία κήρυξαν και άλλοι επαγγελματικοί κλάδοι. Οι συγκρούσεις εντάθηκαν και ο αριθμός των νεκρών ξεπέρασε τους τριακόσιους. Οι εκδηλώσεις διαμαρτυρίας αποκορυφώθηκαν με μία πρωτοφανή συγκέντρωση έξω από το υπουργείο των εσωτερικών στην πρωτεύουσα. Ο δικτάτορας προσπάθησε μέσα από ένα τηλεοπτικό διάγγελμα να κάνει μία ύστατη προσπάθεια κατευνασμού των διαδηλωτών, χωρίς αποτέλεσμα, συνεχίζοντας παρ'όλα αυτά την άγρια καταστολή. Στις **14 Ιανουαρίου** ωστόσο αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη χώρα.

•Οι πρώτες ελεύθερες εκλογές⁵⁵

Μετά την εκδίωξη του Μπεν Άλι και την διαφυγή του στη Σαουδική Αραβία, ακολούθησε σχηματισμός προσωρινής κυβέρνησης, ενώ κάτω από την οξυμένη πίεση

---

55 βλ. Πηγές υπ.54

των διαδηλωτών διαλύθηκε η πολιτική αστυνομία και το πρώην κυβερνών κόμμα (RCD). Αφέθηκαν επίσης ελεύθεροι οι κρατούμενοι πολίτες. Ο Μπεν Άλι και η οικογένεια του κατηγορήθηκαν για διαφθορά και δικάστηκαν ερήμην. Ο μεταβατικός πρόεδρος Γιανούσι εξήγγειλε εκλογές για την ανάδειξη της Συντακτικής Συνέλευσης. Έτσι, στις 23 Οκτώβρη του 2011 ο λαός της Τυνησίας κλήθηκε να προσέλθει στις κάλπες – περίπου επτά εκατομμύρια ψηφοφόροι- για να εκλέξει τα διακόσια δεκαεπτά μέλη της Συντακτικής Συνέλευσης, έργο της οποίας ήταν να καταρτίσει νέο σύνταγμα και να διορίσει προσωρινή κυβέρνηση. Ένα χρόνο μετά (2011) πραγματοποιούνται οι πρώτες ελεύθερες βουλευτικές και προεδρικές εκλογές στις οποίες το μετριοπαθές ισλαμικό κόμμα «Ενάχντα» (Αναγέννηση) αναδείχθηκε ηγεμονική δύναμη της Τυνησίας. Το «Ενάχντα» αποτέλεσε τον κορμό της νέας κυβέρνησης καθώς πέτυχε τη πλειοψηφία, καταλαμβάνοντας το 41% των κοινοβουλευτικών εδρών (89 σε σύνολο 219). Δημιουργήθηκε ένας κυβερνητικός συνασπισμός στον οποίο συμμετείχαν σχεδόν όλες οι κοσμικές πολιτικές δυνάμεις. Παράλληλα, ο ακτιβιστής υπέρ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων Moncef Marzouki, εκλέχτηκε Πρόεδρος της Τυνησίας, με τις δυνατότητες του να εμφανίζονται περιορισμένες, καθώς η εξουσία είχε συγκεντρωθεί στο πρωθυπουργό Hammadi Jebali του κόμματος που είχε και την πλειοψηφία. Ωστόσο κατά τη διάρκεια της ισλαμικής διακυβέρνησης, η δολοφονία δύο ηγετικών στελεχών της κοσμικής αντιπολίτευσης⁵⁶ και η δράση των σκληροπυρηνικών σαλαφитών, που εκφράζουν την υπερσυντηρητική πτέρυγα του πολιτικού Ισλάμ, βύθισαν τη χώρα σε νέα κρίση. Ύστερα από μήνες πολιτικής αβεβαιότητας, το κόμμα Ενάχντα συναίνεσε, στα τέλη

---

56 Η δολοφονία στις 6.2.13 του Chokri Belaid, ηγέτη της αριστεράς και επικριτή του Ενάχτα και η αναταραχή που ακολούθησε, δεν θα μπορούσε παρά να αναστατώσει την αραβική κοινή γνώμη και να αναπτύξει και πάλι αρνητικό σύνδρομο καθόσον αφορά την αραβική άνοιξη. . Ακολούθησε στις 25.7.13. η δολοφονία έτερου ηγέτη της αντιπολίτευσης του Mohamed Brahmi. Βλ. πηγές παραπάνω

του 2013, να σχηματισθεί κυβέρνηση τεχνοκρατών υπό τον πρώην υπουργό Μεχτί Τζομάα, ο οποίος εκτέλεσε χρέη υπηρεσιακού πρωθυπουργού.⁵⁷

•ΑΙΓΥΠΤΟΣ

Πριν αναφερθούμε αναλυτικά στα γεγονότα που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια της εξέγερσης στην Αίγυπτο, θεωρούμε σκόπιμο να σταθούμε στο ιδιαίτερο «προεξεγερσιακό» της περιβάλλον. Επισημαίνουμε το «**Κίνημα της 6ης Απριλίου**» για

---

57 Πηγές: Βασίλης Μούτσογλου, (2012), Ηλίας Κουσκουβέλης, (2012)

δύο λόγους: πρώτον γιατί επιλέγουμε το παράδειγμα της Αιγύπτου για να αναλύσουμε τον ρόλο των κοινωνικών μέσων για τους λόγους που έχουμε αναφέρει στην εισαγωγή και δεύτερον, επειδή διαπιστώνουμε ότι υφίσταται στενή σχέση μεταξύ της δράσης και των δρώντων του Κινήματος της 6ης Απριλίου με ό,τι ακολούθησε την δολοφονία του Khaled Said, την οποία επίσης περιγράφουμε. Το τελευταίο γεγονός που αποτέλεσε τη σπίθα που άναψε την εξέγερση στην «γειτονική» χώρα της Τυνησίας θα ακολουθήσει μία σειρά από γεγονότα που θα μεταμορφώσουν με πρωτοφανή τρόπο το πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό προφίλ της χώρας αλλά και θα ασκήσουν κύρια επίδραση στην ευρύτερη περιοχή του αραβικού κόσμου.

•Το κίνημα της 6ης Απριλίου και η περίπτωση «Είμαστε όλοι ο Khaled Said»

Ο Αχμέτ Μαχέρ, ένας τριαντάχρονος μηχανικός, μέλος της πολιτικής οργάνωσης «**Νεολαία για την Αλλαγή**», την Άνοιξη του 2008 στη προσπάθεια του να συνδράμει τους εργάτες που θα απεργούσαν στις 6 Απριλίου, δημιούργησε μία ομάδα στο Facebook παρακινώντας, νέους και όχι μόνο ακτιβιστές, να μείνουν στο

σπίτι τους φορώντας μαύρα ρούχα την ημέρα της απεργίας. Μέσα σε τρεις μόλις μέρες αυτή η ομάδα στο Facebook κατάφερε να συγκεντρώσει δεκαεφτά χιλιάδες άτομα. Το **κίνημα της 6ης Απριλίου** όπως ονομάστηκε, με σήμα κατατεθέν του μία υψωμένη λευκή γροθιά πάνω σε κόκκινο δίσκο, βασισμένο σε λογότυπο ανάλογης οργάνωσης στη Σερβία, καλούσε τους Αιγύπτιους να διαμαρτυρηθούν. Ωστόσο μόνο κάποιοι εκατοντάδες συγκεντρώθηκαν έξω από την Αλεξάνδρεια, οι οποίοι αντιμετώπισαν σε βίαιες συγκρούσεις την αστυνομία, και έριξαν κάτω ένα μεγάλο πίνακα – ταμπλόιντ – που απεικόνιζε τον «μισητό» πρόεδρο Μουμπάρακ. Απολογισμός; δύο νεκροί διαδηλωτές, ενώ μέσα σε λίγες εβδομάδες ο Μαχέρ συνελήφθη, και βασανίστηκε από την αστυνομία. Για τον συγκεκριμένο πολιτικό ακτιβιστή το **Κίνημα της 6ης Απριλίου** θα *«ήταν ή πρώτη επιτυχής online εξέγερση, η πρώτη ένδειξη πολιτικής ανυπακοής που έκανε το Αιγυπτιακό καθεστώς να ταρακουνηθεί»*.⁵⁸

Μετά την απελευθέρωσή του, ο Μαχέρ, κάλεσε νέα διαδήλωση στις 25 Ιανουαρίου του 2009. Διάλεξε αυτήν την ημερομηνία γιατί ήταν η «Ημέρα της Αστυνομίας», εθνική αργία για την Αίγυπτο, αλλά και η ιδανική ημέρα για να πετύχει μία συμβολική νίκη εναντίον του καθεστώτος. Πάλι όμως δεν υπήρχε μεγάλη ανταπόκριση. Προσπάθησε ξανά στις 25 Ιανουαρίου του 2010 χωρίς επίσης να υπάρχει συσπείρωση γύρω από το κάλεσμα του.⁵⁹

•**Khaled Said** το σύμβολο της εξέγερσης

Ωστόσο στις 6 Ιουνίου του 2010, υπήρξε μία απρόσμενη εξέλιξη. Η αστυνομία επιχειρήσε να συλλάβει τον εικοσιοχτάχρονο Khaled Said σε ίντερνετ καφέ στην πόλη της Αλεξάνδρειας, με τις κατηγορίες της κλοπής και της οπλοκατοχής. Η

---

58 Bruce Feiler, (2011), σ. 15-18

59 ο.π. σ. 15-18

αντίσταση του νέου είχε ως αποτέλεσμα να βασανισθεί από τους αστυνομικούς τόσο ώστε να χάσει ακαριαία και με απάνθρωπο τρόπο τη ζωή του.⁶⁰

Το αποτρόπαιο αυτό γεγονός επέφερε απόγνωση και οργή στον αιγυπτιακό λαό. Ο Μαχέρ, ξεκίνησε μία ομάδα στο facebook με όνομα «*To όνομά μου είναι Khaled Said*». Το δυναμικό της ήταν διακόσιες πενήντα χιλιάδες μέλη. Παράλληλα, κάποιος ανώνυμος διαχειριστής, δημιούργησε μία ομάδα στο ίδιο μέσο κοινωνικής δικτύωσης με το όνομα «*Είμαστε όλοι ο Khaled Said*», η οποία απαριθμούσε τριακόσιες χιλιάδες μέλη. Και οι δύο σελίδες κατείχαν ένα πλούσιο φωτογραφικό και οπτικοακουστικό υλικό στο οποίο διέκρινε κανείς την αστυνομική αυθαιρεσία και τη βίαιη καταστολή. Στην προσπάθεια τους τα μέλη αυτών των ομάδων να καταγγείλουν και να ξεσηκώσουν ένα μεγαλύτερο κύμα αντιδράσεων, τιτλοφόρησαν το υλικό για να ξεκινήσουν μία καμπάνια ενημέρωσης για τα τεκταινόμενα στην Αίγυπτο, «*Αυτή είναι η χώρας σας*». Την ίδια στιγμή δρομολογήθηκε συνεργασία μεταξύ των διαχειριστών των δύο ομάδων. Ο ανώνυμος διαχειριστής της δεύτερης σελίδας, όπως αποδείχθηκε ένα χρόνο περίπου μετά, ήταν ο Wael Ghonim, διευθυντής του τμήματος marketing της Google, στη Μέση Ανατολή και στη Βόρεια Αφρική.

• Οι διαδηλώσεις στην πλατεία Ταχρίρ - το χρονικό της σύγκρουσης⁶¹

Η εξέγερση στην Αίγυπτο ήταν εξαρχής βίαιη με μοναδικό σκοπό την εκδίωξη του Χόσνι Μουμπάρακ. Συμπεριλάμβανε ένα ευρύ ρεπερτόριο δράσεων,

---

⁶⁰ Όταν οι αστυνομικοί χτύπησαν το κεφάλι του πάνω σε ένα μαρμάρινο τραπέζι, ο ιδιοκτήτης τους κάλεσε να βγουν έξω, γεγονός που αποδείχθηκε μοιραίο, καθώς έδωσε την ευκαιρία στους αστυνομικούς να τον φέρουν σε μη ορατό σημείο. Εκείνοι έσυραν το σώμα του σε όλο το δρόμο, χτυπώντας τον συνεχώς και αναγκάζοντάς τον να καταπιεί μία σακούλα από μαριχουάνα, γεγονός που απέβη μοιραίο γιατί πέθανε ακαριαία. Bruce Feiler, (2011), σ.15-18

⁶¹ Bruce Feiler, (2011), Βασίλης Μούτσουλου, (2012), Ηλίας Κουσκουβέλης, (2012)

διαδηλώσεων, πορειών, καταλήψεων πλατειών, κυρίως της κεντρικής πλατείας Ταχρίρ. Στις πράξεις αυτές πολιτικής ανυπακοής και αντίστασης καθώς επίσης και στις απεργίες υπήρξε μεγάλη συμμετοχή ατόμων από διάφορες κοινωνικές ομάδες. Ένα μεγάλο ποσοστό πολιτών, ίσως το μεγαλύτερο, θα λάμβανε μέρος σε κινηματική δράση για πρώτη φορά.

Η βάνουση δολοφονία του Σαίντ όπως αναφέραμε υπήρξε η αφορμή. Τα πρώτα επεισόδια πραγματοποιήθηκαν στο Κάιρο και γρήγορα επεκτάθηκαν στην Αλεξάνδρεια, το Σουέζ και σε άλλες επαρχιακές πόλεις. Οι δυνάμεις ασφαλείας αντέδρασαν με βιαιότητα, εξαπέλυσαν πραγματικά πυρά εναντίον των διαδηλωτών με αποτέλεσμα να υπάρχουν πολλοί νεκροί και χιλιάδες τραυματίες. Μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα το κίνημα που συγκροτήθηκε παρουσίασε και διεκδίκησε τα αιτήματά του για τη διενέργεια ελεύθερων εκλογών, την ελευθερία έκφρασης, την πάταξη της διαφθοράς, την κατάργηση των νόμων έκτακτης ανάγκης. Προέβαλλε επίσης αιτήματα κατά της αστυνομικής αυθαιρεσίας και καταστολής. Παράλληλα κυριάρχησαν και οικονομικής φύσεως αιτήματα για την μείωση της ανεργίας, τη πτώση των τιμών στα τρόφιμα και στα είδη πρώτης ανάγκης καθώς και την απαίτηση για αύξηση των μισθών. Η διαφορετική φύση των αιτημάτων συνοψίστηκε σε ένα πρόσωπο, τον πρόεδρο Χόσνι Μουμπάρακ, η απομάκρυνση του οποίου από την προεδρία της χώρας και η αλλαγή της πολιτικής διακυβέρνησης θα ικανοποιούσε σε πρώτο βαθμό τους διαδηλωτές.

Στις **25.1.2011** την περίφημη «**Παρασκευή της Οργής**»⁶², όπως ονομάστηκε αργότερα, εκατοντάδες χιλιάδες πολιτών μετά την καθιερωμένη προσευχή,

---

62 «Για τους Μουσουλμάνους η Παρασκευή αποτελεί μέρα η πιο ιερή μέρα της εβδομάδας για προσευχή, έτσι η μέρα αυτή παίζει σημαντικό ρόλο στις εξεγέρσεις για τους εξής λόγους: είναι αργία από τη δουλειά, καμία ισλαμική κυβέρνηση δεν μπορεί να παρέμβει σε ένα πλήθος που είναι συγκεντρωμένο με σκοπό την ιερή προσευχή, και τρίτον υπάρχει ήδη ένα συγκεντρωμένο πλήθος που μπορείς να επενδύσεις πάνω του, και ευαισθητοποιημένοι σε πολιτικά κηρύγματα. Εστιάζοντας στη χρονολογική σειρά των γεγονότων κατά τη διάρκεια της αραβικής άνοιξης, οι κρίσιμες εξεγερσιακές μέρες στην Τυνησία, τη Λιβύη, την Υεμένη, τη Συρία, είναι πιο πολύ οι Παρασκευές». Από Bruce Feiler, (2011), σ. 40-41

διαδήλωσαν εναντίον του καθεστώτος. Ο πρόεδρος Μουμπάρακ εκφώνησε ένα πρώτο διάγγελμα προς το έθνος ενώ η δυναμική του πλήθους παρέμενε ανοδική. Εν το μεταξύ έκανε την εμφάνισή του στο Κάιρο και ο εκ των ηγετών της αντιπολίτευσης Μωχάμετ Ελ Μπαραντέι, πρώην γενικός διευθυντής του διεθνούς Οργανισμού Ατομικής Ενέργειας και κάτοχος του βραβείου Νόμπελ (2005) με αναγνωρισιμότητα στο εξωτερικό, αλλά όπως ωστόσο αργότερα απεδείχθη, με ελάχιστη απήχηση στον εξεγερμένο λαό. Την ίδια νύχτα της Παρασκευής διαδηλωτές προσκείμενοι στον Μουμπάρακ και αντικαθεστωτικοί συγκρούστηκαν στην πλατεία Ταχρίρ με νεκρούς και τραυματίες.

Στις 29.1.11 ο στρατός διέταξε απαγόρευση εξόδου την νύχτα, η οποία πάντως αγνοήθηκε από τους περισσότερους, ενώ η κατάληψη της πλατείας Ταχρίρ από τους αντικαθεστωτικούς διαδηλωτές συνεχιζόταν.

Την 1.2.11 ο Μουμπάρακ προέβη και σε νέο διάγγελμα, υποσχόμενος πολιτικές μεταρρυθμίσεις. Δήλωσε ότι δεν θα ήταν υποψήφιος στις εκλογές του Σεπτεμβρίου. Ωστόσο, οι συγκρούσεις μεταξύ των οπαδών του και των αντιπάλων του που επέμεναν στην άμεση αποχώρηση του συνεχίστηκαν.

Στις 4.2.11 η διεθνής πίεση για μία πολιτική μετάβαση προς την δημοκρατία αυξήθηκε. Η Ευρωπαϊκή Ένωση δήλωσε ότι παρακολουθεί τις εξελίξεις ενώ η αμερικανική γερουσία ζήτησε την παράδοση της εξουσίας από τον Μουμπάρακ. Όταν το καθεστώς φάνηκε ότι δεν θα μπορούσε να διατηρηθεί στην εξουσία, η αστυνομία που υπήρξε πιστή στον Μουμπάρακ άρχισε σταδιακά να εγκαταλείπει τις θέσεις της και να αντικαθίσταται από δυνάμεις του στρατού, οι οποίες όμως ήταν απρόθυμες να επέμβουν. Η απουσία της αστυνομίας οδήγησε σε λεηλασίες ενώ την τάξη ανέλαβαν να διατηρήσουν αυτοσχέδιες ομάδες πολιτών. Στις 8.2.11 συστάθηκε μία επιτροπή για την τροποποίηση του συντάγματος.

Παράλληλα, ο Μουμπάρακ διέλυσε την κυβέρνηση, διόρισε τον πρώην αρχηγό των υπηρεσιών πληροφοριών Ομάρ Σουλεϊμάν ως αντιπρόεδρο και κάλεσε τον πρώην αρχηγό αεροπορίας και υπουργό Αχμέτ Σαφίκ να σχηματίσει νέα κυβέρνηση.

Παρά τα συνεχιζόμενα επεισόδια ο Μουμπάρακ συνέχισε να δηλώνει ότι θα παραμείνει στην εξουσία. Στις 10.2.11, σε διάγγελμα του ο πρόεδρος της χώρας, δήλωσε ότι μεταβιβάζει μεν μερικές από τις εξουσίες του στον αντιπρόεδρο Σουλεϊμάν αλλά ότι ο ίδιος παραμένει αρχηγός του κράτους. Ωστόσο ήταν πλέον αργά. Οι αντιδράσεις στο διάγγελμα του προέδρου υπήρξαν σφοδρές και ο αντιπρόεδρος ανακοίνωσε στις 11.2.11 ότι ο Μουμπάρακ παραιτείται, το σύνταγμα αναστέλλεται και διαλύεται η βουλή. Την εξουσία αναλαμβάνει το ανώτατο συμβούλιο των ενόπλων δυνάμεων (SCAF) υπό τον Mohamed Hussein Tantawi. Ο Μουμπάρακ κατέφυγε στο Sharm el sheikh τουριστικό θέρετρο της Αιγύπτου.

Στις 17.2.11 ένα περίπου εκατομμύριο διαδηλωτές κατόπιν προκλήσεως της νεολαίας συγκεντρώθηκαν στην πλατεία Ταχρίρ για να γιορτάσουν την εκδίωξη του Μουμπάρακ, να τιμήσουν την μνήμη των πεσόντων κατά τις διαδηλώσεις αλλά κυρίως για να απαιτήσουν από τις αρχές την ικανοποίηση των υπολοίπων αιτημάτων τους.

Στις 28.2.11 η αιγυπτιακή δικαιοσύνη απαγόρευσε την έξοδο του Μουμπάρακ από την χώρα και δήλωσε ότι δεσμεύονται τα περιουσιακά του στοιχεία. Η κυβέρνηση του Αχμέτ Σαφίκ ενώπιον των συνεχιζόμενων διαδηλώσεων παραιτήθηκε στις 3.3.11, αλλά συνέχισε ως υπηρεσιακή. Στις 8.3.11 συνεχίσθηκαν οι βίαιες επιθέσεις εναντίον κτιρίων των σωμάτων ασφαλείας (υπηρεσία εσωτερικών πληροφοριών) στο Κάιρο και στην επαρχία με στόχο τα αρχεία τους. Χιλιάδες διαδηλωτές εξέφρασαν στις 19.3.11 στο Κάιρο την αντίθεση τους στις τροποποιήσεις του συντάγματος οι οποίες θα ετίθεντο προς έγκριση μέσω δημοψηφίσματος. Στις

9.4.11 δύο διαδηλωτές σκοτώθηκαν όταν η στρατιωτική αστυνομία διέλυσε το πλήθος που ζητούσε την αποπομπή του αρχηγού του Γενικού Επιτελείου. Εν τω μεταξύ στις 8.5.11 άρχισαν εκτεταμένες δια-θρησκευτικές συγκρούσεις μεταξύ μουσουλμάνων και χριστιανών κοπτών. Στις 12.5.11 χιλιάδες διαδηλωτές στην πλατεία Ταχρίρ συγκεντρώθηκαν για να υποστηρίξουν την εθνική ενότητα και την παλαιστινιακή ιντιφάντα. Στις 24 Μαΐου ο Μουμπάρακ κατηγορήθηκε ότι είχε δώσει εντολή για φόνο διαδηλωτών καθώς και για εκτεταμένη διαφθορά. Στις 19.6.11 οργανώθηκε μεγάλη διαδήλωση στην πλατεία Ταχρίρ ενώ στις 25.6.11 σημειώθηκαν συγκρούσεις μεταξύ οπαδών και αντιπάλων του Μουμπάρακ με δεκάδες τραυματίες. Η νέα κυβέρνηση υπό τον Εσάμ Σαράφ, πρώην υπουργό μεταφορών ανέλαβε μόλις στις 23.7.11. Στις 2.8.11 η αιγυπτιακή αστυνομία στην πλατεία Ταχρίρ διέλυσε τις σκηνές των διαδηλωτών που είχαν στηθεί εκεί για μία συνεχή διαδήλωση υπέρ της δημοκρατίας.

•Το χρονικό της εκδίωξης του Μόρσι και η ανάληψη εξουσίας από τον στρατό⁶³

Οι εκλογές για την ανάδειξη της Συντακτικής Συνέλευσης στην Αίγυπτο διεξήχθησαν σε τρεις φάσεις από τις 21 Νοεμβρίου 2011 μέχρι 4 Μαρτίου 2012. Στον

---

63 Πηγές: Bruce Feiler, (2011), Βασίλης Μούτσουλου, (2012), Ηλίας Κουσκουβέλης, (2012)

πρώτο γύρο η Μουσουλμανική Αδελφότητα που είχε ιδρύσει το κόμμα «**Ελευθερία και Δικαιοσύνη**» έλαβε μαζί με άλλους πολιτικούς σχηματισμούς το 37,5% των ψήφων. Το «ισλαμιστικό μπλοκ» που συμπεριλάμβανε και το σαλαφιστικό Αλ-Νουρ, έλαβε το 27,8%. Το φιλελεύθερο κόμμα «**New Wafd**» έλαβε το 9,2 %. Ορισμένα φιλελεύθερα και κεντρώα κινήματα και σχηματισμοί αντίθετοι προς τους αδελφούς μουσουλμάνους, κατήλθαν στις εκλογές με την ονομασία αιγυπτιακό μπλοκ και έλαβαν 8,9 των ψήφων. Η κίνηση που εξέφραζε τους διαδηλωτές με όνομα «**Η επανάσταση συνεχίζεται**» έλαβε μικρό ποσοστό, μόλις το 2,8%.

Στο δεύτερο γύρο των εκλογών που έλαβε χώρα στις 16.6.12, ο υποψήφιος της μουσουλμανικής αδελφότητας, Μόρσι, έλαβε 25%, ενώ ο Shafik, ο τελευταίος πρωθυπουργός του Μουμπαρακ, ελάχιστα λιγότερο, το 24% των ψήφων , με την αποχή να φθάνει στο 54%.

Στο τρίτο γύρο, νικητής αναδείχθηκε ο Μόρσι με το 51.7% των ψήφων ενώ ο αντίπαλός του Shafik έλαβε το 48,3 % με την αποχή στο 48%.

Οι Αδελφοί Μουσουλμάνοι με την ανάληψη της εξουσίας, ήρθαν αντιμέτωποι με σοβαρά προβλήματα. Μεταξύ άλλων με την αδιάλλακτη γραφειοκρατία και τη δικαιοσύνη που επεδίωκε ιδιοτελείς σκοπούς. Από την πλευρά τους τα μέσα ενημέρωσης, κοσμικής προσέγγισης ως επί το πλείστον, τάχθηκαν απέναντί τους. Η αστυνομία συνέχισε να καταστέλλει βάνουσα τους διαδηλωτές. Παράλληλα, ο οικονομικός τομέας βρισκόταν σε συνεχή πτώση με τον πληθωρισμό να αναβαίνει κατακόρυφα. Ενδιάμεσα βέβαια υπήρξε και χρηματική ενίσχυση εκ μέρους φιλό-ισλαμικών κρατών, κυρίως του Κατάρ. Είναι απαραίτητο να σημειωθεί ότι η διακυβέρνηση των Αδελφών Μουσουλμάνων εξέθρεψε τα πάθη εντός της μουσουλμανικής κοινότητας με ανοιχτές συγκρούσεις μεταξύ σιιτών και σουνιτών αλλά και μεταξύ των μουσουλμάνων και των κοπτών χριστιανών.

Ο Μόρσι είχε εκλεγεί με μία αδύναμη πλειοψηφία. Ο τρόπος με τον οποίο διοικούσε ελάχιστα πλησίαζε τις δημοκρατικές αξίες που υπερασπιζόταν οι διαδηλωτές της πλατείας Ταχρίρ. Δεν λάμβανε υπόψη τις θέσεις της μειοψηφίας, αποξενώνοντας με τον τρόπο αυτό όχι μόνο τους φιλελεύθερους δημοκρατικούς αλλά και τους συντηρητικούς σαλαφίτες του κόμματος «**Αλ Νούρ**». Επιπλέον η διοίκηση της Μουσουλμανικής Αδελφότητας έβαλε στο στόχαστρο της τόσο το δικαστικό σώμα, όσο και ορισμένες ξένες Μ.Κ.Ο. προκαλώντας την αντίδραση της δύσης(κυρίως της Ε.Ε.) για το τελευταίο. Η ρήξη επήλθε όταν οι δημοκρατικοί φιλελεύθεροι, υπερασπιστές του κοσμικού κράτους, αναγκάστηκαν να αποχωρήσουν από τη Συντακτική Συνέλευση όταν αντιλήφθηκαν ότι η πλειοψηφία επιχειρούσε να επιβάλει τον ισλαμικό νόμο (σαρία).⁶⁴

Το επιστέγασμα της αυταρχικότητας του Μόρσι ήρθε, τον Νοέμβριο του 2012, όταν ανακοίνωσε ότι θα προχωρήσει σε συνταγματική τροποποίηση, με την οποία ο ίδιος θα αναλάμβανε πολύ μεγαλύτερες εξουσίες και θα είχε και την δικαστική ασυλία. Στο άκουσμα αυτής της ανακοίνωσης άρχισαν και οι πρώτες μαζικές διαδηλώσεις εναντίον του. Στα μάτια των διαδηλωτών ο Μόρσι καταπάτησε όλες τις υποσχέσεις του και μετετράπη σε έναν συνεχιστή των πρακτικών Μουμπάρακ δίνοντας την ψευδαίσθηση μίας «θρησκευτικής τιμιότητας». Στις μαζικές εκδηλώσεις διαμαρτυρίας υπήρξαν και σοβαρές συγκρούσεις μεταξύ οπαδών του Μόρσι και των αντιπάλων του.⁶⁵ Ο Μόρσι πρότεινε υπό αυτό το καθεστώς πίεσης, ένα εθνικό

---

64 Πηγές: Bruce Feiler, (2011), Βασίλης Μούτσογλου, (2012), Ηλίας Κουσκουβέλης, (2012)

65 Σε ένα απολύτως φορτισμένο κλίμα υπήρξαν και άλλες αιτίες σύγκρουσης. Κάτοικοι του Port- Said βρισκόταν ενώπιον του δικαστηρίου ως υπεύθυνοι του θανάτου 79 ατόμων, κυρίως οπαδών αντίπαλης ομάδας κατά επεισόδια που είχαν συμβεί στην πόλη σε μία ποδοσφαιρική αναμέτρηση μεταξύ της ομάδας Al Ahly του Καΐρου και της τοπικής ομάδας Port- Said Al Marsy πριν από περίπου ένα χρόνο. Εν όψει της ετυμηγορίας, πραγματοποιήθηκαν διαδηλώσεις στο Port -Said, οι οποίες εντάθηκαν όταν στις 26.1.13 εικοσιένα άτομα καταδικάστηκαν σε θάνατο. Αποτέλεσμα των συγκρούσεων, υπήρξαν τέσσερις νεκροί εκ των οποίων οι δύο αστυνομικοί, οι τελευταίοι μετά από πυρά εναντίον του εκεί αστυνομικού σταθμού. Ένας τρίτος αστυνομικός και ένας πολίτης προστέθηκαν στον κατάλογο των νεκρών μετά την πυρπόληση κρατικών κτιρίων στην πόλη. Οι συγκρούσεις επαναλήφθηκαν και τις επόμενες ημέρες με συνολικά 20 νεκρούς, ενώ το θέμα δεν είναι ανεξάρτητο της αντιπαλότητας Καΐρου και Πορτ Σαιντ καθώς και του πολιτικού κλίματος εναντίον του Μόρσι. Από Βασίλης Μούτσογλου, (2012), σ.291-301

διάλογο, χωρίς να ματαιώσει όμως το δημοψήφισμα για τροποποίηση του συντάγματος που είχε οριστεί για τον Δεκέμβριο του 2012. Στις 28.1.13 ο συνασπισμός της αντιπολίτευσης, «**Μέτωπο Εθνικής Σωτηρίας**», που είχε σχηματισθεί, κάλεσε τον κόσμο να κατέβει σε μεγάλη διαδήλωση στην πλατεία Ταχρίρ. Στις 30.1.13 ο στρατηγός Abdel Fattah al-Sisi, μετά από πέντε μέρες φονικών βιαιοτήτων προειδοποίησε ότι η κρίση θα μπορούσε να οδηγήσει στην κατάρρευση του κράτους. Μετά τη διαδήλωση της 1.2.13, το νεοϊδρυθέν Μ.Ε.Σ. συντάχτηκε με την απαίτηση του λαού η οποία ζητούσε την αποχώρηση του Μόρσι και την παραπομπή στη δικαιοσύνη όλων των υπευθύνων που διέπραξαν εγκλημάτων ενάντια στους διαδηλωτές. Ταυτόχρονα απείλησε να παρεμποδίσει τη διενέργεια των επόμενων βουλευτικών εκλογών. Στις 2.3.13 τη νύχτα, στην πόλη Mansoura βόρεια του Καΐρου, συγκρούστηκαν διαδηλωτές και αστυνομικοί με ένα νεκρό και σαράντα τραυματίες. Στις 3.6.11 έγινε γνωστό ότι η αιγυπτιακή δικαιοσύνη ακύρωσε τις εκλογές με τις οποίες αναδείχθηκε η γερουσία στην οποία κυριαρχούσαν οι ισλαμιστές και η οποία, απουσία βουλής, αναλάμβανε την νομοθετική εξουσία, καθώς και την επιτροπή σύνταξης του συντάγματος, ανοίγοντας μία νέα περίοδο αβεβαιότητας. Την Παρασκευή 15.3.13 επαναλήφθηκαν τα επεισόδια στο Κάιρο με τους διαδηλωτές να ζητούν την επιστροφή του στρατού στην εξουσία σε μία χώρα, η οποία δεν είχε τελικά εισέλθει ομαλά στη περίοδο της πολιτικής μετάβασης, εξαιτίας των συνεχόμενων βιαιπραγιών. Οι συγκρούσεις συνεχίστηκαν σχεδόν κάθε Παρασκευή με αιτούμενο την απομάκρυνση της κυβέρνησης και συμμετοχή διαφόρων κινημάτων. Ένα από τα πρωταγωνιστικά κινήματα ήταν και το «Τάμαροντ» (εξέγερση στα αραβικά), που είχε την υποστήριξη πολλών προσωπικοτήτων και οργανώσεων της μη θρησκευτικής, φιλελεύθερης και της αριστερής αντιπολίτευσης. Η ηγεσία του βεβαίωσε πως είχε συγκεντρώσει

περισσότερα από 22 εκατομμύρια υπογραφές για την προκήρυξη πρόωρων προεδρικών εκλογών, δηλαδή αριθμό μεγαλύτερο από τον αριθμό των ψηφοφόρων του Μοχάμεντ Μόρσι στις εκλογές του Ιουνίου του 2012 (13,23 εκατομμύρια). *«Δίνουμε στον Μοχάμεντ Μόρσι προθεσμία μέχρι την Τρίτη 1η Ιουλίου στις 17.00 (τοπική ώρα) για να εγκαταλείψει την εξουσία και να επιτρέψει στους θεσμούς του κράτους να οργανώσουν πρόωρες προεδρικές εκλογές»*, αναφέρεται σε ανακοίνωση που εξέδωσε το Τάμαροντ και αναρτήθηκε στην ιστοσελίδα του στο διαδίκτυο. Σε περίπτωση άρνησης θα ξεκινούσε εκστρατεία πολιτικής ανυπακοής. Το κίνημα Τάμαροντ οργάνωσε μεγάλη διαδήλωση κατά τη διάρκεια της οποίας εκατομμύρια Αιγύπτιοι πραγματοποίησαν πορείες σε όλη τη χώρα με την ευκαιρία της πρώτης επετείου από την ανάληψη της εξουσίας από τον Μοχάμεντ Μόρσι. Στην ανακοίνωση το κίνημα κάλεσε τον στρατό, την αστυνομία και το δικαστικό σύστημα να λάβει σαφή θέση στο πλευρό της λαϊκής βούλησης. Το Τάμαροντ απέρριψε την έκκληση για διάλογο που απηύθυνε ο πρόεδρος Μόρσι.⁶⁶

Η αιγυπτιακή αντιπολίτευση μετά την τεράστια διαδήλωση της 30/6/13 έδωσε προθεσμία στον Μόρσι να εγκαταλείψει την εξουσία μέχρι τις 2.7.13, απειλώντας με μία εκστρατεία ανυπακοής σε περίπτωση άρνησης. Την ημέρα εκείνη, ο πρόεδρος της Αιγύπτου συναντήθηκε με τον αρχηγό του στρατού Σίσι κατά την οποία ο δεύτερος του επέδωσε τελεσίγραφο για να αποχωρήσει από την εξουσία. Ο Μόρσι απέρριψε το τελεσίγραφο με ομιλία του το ίδιο βράδυ. Την επομένη, ο στρατός επενέβη ανατρέποντας τον Μόρσι. Ο στρατηγός Αλ Σίσι σε διάγγελμα του ανακοίνωσε πως χρέη προσωρινού πρόεδρου θα αναλάμβανε ο πρόεδρος του συνταγματικού συμβουλίου Adly Mansour, ο οποίος ακολούθως διέλυσε την Γερουσία (Shoura).⁶⁷

---

66 Βασίλης Μούτσογλου, (2012), σ.291-301

67 Βασίλης Μούτσογλου, (2012), σ.291-301

Οι ισλαμιστές οπαδοί του Μόρσι δεν κατέθεσαν τα όπλα. Βίαιες και παρατεταμένες συγκρούσεις τους με τους δημοκρατικούς αντιπάλους του πρώην πρόεδρου, οδήγησαν τελικά στην σύλληψη του Μόρσι εκ μέρους των νέων αιγυπτιακών αρχών. Ο στρατός συνέλαβε επίσης σχεδόν όλους τους ισλαμιστές πολιτικούς που υποστήριζαν τον Μόρσι ο οποίος μαζί με την ηγετική ομάδα των Αδελφών Μουσουλμάνων παραπέμφθηκε σε δίκη.⁶⁸ Η λήψη της εξουσίας πραξικοπηματικά από το στρατό θα φέρει αμηχανία όχι μόνο στον εξεγερμένο πληθυσμό της Αιγύπτου, αλλά και σε ολόκληρο τον κόσμο. Μία νέα περίοδος κρίσης θα ανοίξει στη χώρα.

ΙΙΙ.ΜΕΣΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΙΚΤΥΩΣΗΣ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΑΡΑΒΙΚΗ ΑΝΟΙΞΗ

---

68 ο.π.

•Τι ονομάζουμε κοινωνικά μέσα

Φυσικό επακόλουθο της ανάπτυξης του Web 2.0 ήταν η εμφάνιση των αποκαλούμενων κοινωνικών μέσων (social media). Η βασική ιδέα στην οποία στηρίζονται τα κοινωνικά μέσα και αυτή που οφείλουν την τεραστία εξάπλωσή τους, είναι η δυνατότητα που έδωσαν σε όλους τους χρήστες τους να μετατραπούν από **content-reader(αναγνώστες περιεχομένου)** σε **content-writer(συγγραφείς περιεχομένου)**⁶⁹. Τα κοινωνικά μέσα στο σύνολο τους είναι μια συνεχώς αναπτυσσόμενη και εξελισσόμενη πτυχή του διαδικτύου. Είναι εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα να αναφερθεί κάποιος σε όλο τους το εύρος, λόγω των διαφοροποιήσεων που συμβαίνουν -τα ήδη υπάρχοντα εξελίσσονται και εξειδικεύονται- ενώ ταυτόχρονα, δημιουργούνται συνεχώς νέας μορφής κοινωνικά μέσα. Οι εξελίξεις αυτές αναδεικνύουν τα πιο δυναμικά χαρακτηριστικά των νέων μέσων όχι μόνο στην υποδοχή, στη διάχυση(εθνική και διεθνική), στο σχολιασμό ειδήσεων αλλά και στη πρωτογενή ενημέρωση.

Ονομάζονται κοινωνικά, υποδηλώνοντας ότι τα χρησιμοποιούμε για να συνεργαστούμε, να μοιραστούμε εμπειρίες και απόψεις. Όλα τα παραπάνω γίνονται εφικτά μέσω της συντήρησης και της διαχείρισης τους από την ίδια την κοινότητα των χρηστών. Ένα είδος κοινωνικών μέσων είναι τα κοινωνικά δίκτυα (**social networks**) ή **μέσα κοινωνικής δικτύωσης**: τα συγκεκριμένα επιτρέπουν στους χρήστες τους να κατασκευάζουν προσωπικές ιστοσελίδες με δυνατότητα σύνδεσης με άλλους χρήστες με απώτερο σκοπό την επικοινωνία και τον διαμοιρασμό πληροφοριών. Τα πιο γνωστά παραδείγματα τέτοιων μέσων είναι το **Facebook**, το **Twitter** και το **youtube**. Τα κοινωνικά μέσα διαθέτουν εργαλεία που είναι σχετικά

---

69 Παναγιώτης, Σ. Αναστασιάδης (2000). «Στον αιώνα της πληροφορίας, Προσεγγίζοντας τη νέα ψηφιακή εποχή» «Νέα Σύνορα» Εκδοτικός οργανισμός Λιβάνη Αθήνα 2000.σ.226-229/ αναγνώστες κειμένου(content reader), συγγραφείς κειμένων (content-writer)

χωρίς κόστος, ο καθένας μπορεί να δημοσιεύσει και να έχει πρόσβαση σε οποιαδήποτε πληροφορία.⁷⁰

Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης καθίστανται δυνατά μέσω της ύπαρξης του κοινωνικού λογισμικού. Με τον όρο κοινωνικό λογισμικό (social software), εννοούμε τον τύπο λογισμικού που ευνοεί την συνεργατική συμπεριφορά, την οργάνωση κοινοτήτων, τη δυνατότητα αυτόνομης έκφρασης, τις κοινωνικές συναναστροφές και τη λήψη ανάδρασης(feedback) για όλα τα παραπάνω. Οι δυνατότητες αυτές εξασφαλίζονται με έναν οριζόντιο τρόπο, χωρίς την ύπαρξη κάποιου συγκεκριμένου θεσμικού πλαισίου, δεν υπάρχουν σχέσεις ανωτερότητας ή κατωτερότητας, ούτε θέματα έλεγχου. Ένα εξίσου σημαντικό χαρακτηριστικό του υπάρχοντος ορισμού του κοινωνικού λογισμικού είναι ότι επιτρέπει τη δομημένη εξάπλωση γνώσεων και αντιλήψεων μεταξύ των ανθρώπων είτε με κεντρικά ελεγχόμενο τρόπο είτε με αυτοπροσδιορισμό, όπως επίσης και με κατεύθυνση είτε από-πάνω-προς-τα κάτω, είτε αντίστροφα.⁷¹

•Τα είδη των Κοινωνικών Μέσων⁷²

Τα είδη των κοινωνικών μέσων που θα μας απασχολούν είναι τα εξής:

---

70 Αναστασίδης, (2000), σ. 226-229

71 [Coates, Tom. Urmystreet Conversations: Mapping Cyber to Space. The O' Reilly Emerging Technology Conference 2003](http://conferences.oreillynet.com/cs/et2003/view/e_sess/3666) διαθέσιμο στο http://conferences.oreillynet.com/cs/et2003/view/e_sess/3666

72 Κοινωνικά μέσα είναι επίσης οι **Εγκυκλοπαίδειες (Wikis)**: Οι online εγκυκλοπαίδειες επιτρέπουν στο κοινό να προσθέτει ή να τροποποιεί το περιεχόμενο που υπάρχει σε αυτές. Η πιο γνωστή εγκυκλοπαίδεια αυτή την στιγμή είναι η wikipedia. Όπως επίσης και τα **Forums**: Τα forums είναι ιστοσελίδες για online συζήτηση συχνά πάνω σε συγκεκριμένα θέματα. Τα forums προϋπάρχουν του όρου κοινωνικά μέσα αλλά παρόλα αυτά είναι ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία του. βλ. <http://www.eday.gr/Pliroforiaka/?opt=11>

Τα προσωπικά ημερολόγια (Blogs): Θα μπορούσαν να περιγραφούν σαν online περιοδικά με θέματα που εμφανίζονται κατά ημερομηνία καταχώρησης.

Κοινωνικά δίκτυα (Social Networks): τα κοινωνικά δίκτυα επιτρέπουν στους χρήστες να φτιάχνουν προσωπικές ιστοσελίδες και μετά να συνδέονται με άλλους χρήστες με σκοπό την επικοινωνία και τον διαμοιρασμό πληροφοριών. Το πιο γνωστό παράδειγμα τέτοιων μέσων είναι το Facebook και το Twitter.

Συστήματα διαμοιρασμού πολυμέσων (Content Communities): Ιστοσελίδες που οργανώνουν και διαμοιράζουν συγκεκριμένου είδους υλικό. Τα πιο γνωστά συστήματα διαμοιρασμού πολυμέσων είναι το Youtube (video) και το Flickr (εικόνες). Οι δυνατότητες που προσφέρουν τα κοινωνικά μέσα έχουν ωθήσει εκατομμύρια ανθρώπους να τα χρησιμοποιεί καθημερινά στο διαδίκτυο. Οι αριθμοί για τους χρήστες των κοινωνικών μέσων είναι πραγματικά ασύλληπτοι. Ωστόσο οι εξελίξεις στην ψηφιακή τεχνολογία αναπόφευκτα επέφεραν σημαντικές αλλαγές και στα παραδοσιακά μέσα. Παρατηρείται όλο και πιο συχνά ότι η τηλεόραση, το ραδιόφωνο και ο τύπος, δημιουργούν μία στενή σχέση με το διαδίκτυο και τις εφαρμογές του. Όχι μόνο στο πεδίο των λειτουργιών που επιτυγχάνεται μέσω της υιοθέτησης κάποιων χαρακτηριστικών αλλά και στον διαμοιρασμό— κάποιες φορές χρησιμοποιούνται τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ως πρωτογενής πηγή-περιεχομένου. Ωστόσο η διαχωριστική γραμμή μεταξύ παραδοσιακών και νέων μέσων έγκειται στο ότι στα τελευταία υπάρχει έλλειψη ιεραρχίας και θεσμικού πλαισίου. Η έννοια της ιδιοκτησίας παίζει σπουδαίο ρόλο εδώ καθώς τα παραδοσιακά μέσα βρίσκονται σχεδόν αποκλειστικά στα χέρια ανθρώπων που συγκεντρώνουν πόρους ή ανήκουν και ελέγχονται από κυβερνήσεις. Τα νέα μέσα μπορούν να χρησιμοποιηθούν και από άτομα που στερούνται πόρους και πρόσβαση στην

επικοινωνία. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο διαφορών αναδύθηκε το τελευταίο διάστημα και ο όρος της «αντιπληροφόρησης».

• Διαδίκτυο (νέα μέσα) versus Παραδοσιακά Μέσα. Ο όρος αντιπληροφόρηση

Οι διαφορές των κοινωνικών μέσων από τα παραδοσιακά μέσα εντοπίζονται στα εξής κύρια σημεία. Πρώτον στην **προσβασιμότητα** καθώς τα μέσα παράγωγης των παραδοσιακών μέσων είναι τυπικά ιδιωτικά ή ανήκουν στην κυβέρνηση. Αντίθετα, τα παραδοσιακά μέσα απαιτούν **εξειδικευμένες γνώσεις** και εξάσκηση. Τα περισσότερα από τα κοινωνικά μέσα **δεν το απαιτούν**. Τρίτον, στις πρόσφατες ειδήσεις, η χρονική υστέρηση που παράγεται από τα παραδοσιακά μέσα μπορεί να είναι μεγάλη, αντίθετα τα κοινωνικά μέσα είναι ικανά για **άμεση ενημέρωση** και για στιγμιαίες απαντήσεις (είναι στην διαθεσιμότητα των χρηστών ποσό θα τις καθυστερήσουν). Τέταρτον στην **μονιμότητα** καθώς τα παραδοσιακά μέσα από την στιγμή που δημιουργήσουν/τυπώσουν μια είδηση είναι δύσκολο να την αλλάξουν. Στα κοινωνικά μέσα μπορεί να γίνουν αλλαγές σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα σε ό,τι έχει ειπωθεί ή γραφτεί με την πρόσθεση των σχολίων.⁷³

Στα δύο παραδείγματα μας (Τυνησία, Αίγυπτος) τα παραδοσιακά μέσα υπήρξαν όπλο των καθεστώτων. Ο τρόπος λειτουργίας τους όχι μόνο προπαγάνδιζε την πολιτική των κυβερνήσεων των δύο χωρών αλλά επιμελώς λογόκρινε και απέκρυπτε

---

73 Αναστασίδης, (2000), σ.226-229

τη πραγματικότητα. Όταν μάλιστα μαινόταν οι εξεγέρσεις δεν αναφέρθηκε κανένα από τα σημαντικά γεγονότα, όπως η δολοφονία του Khaled Said αλλά και η αυτοπυρπόληση του Μπουαζίζι. Στον αντίποδα οι πολίτες έκαναν χρήση του διαδικτύου και της τεχνολογίας για να άρουν το κατεστημένο της σιωπής. Ποιες είναι όμως οι ουσιαστικές διαφορές των λεγόμενων παραδοσιακών μέσων και του διαδικτύου; Παρακάτω εξετάζουμε τις δύο κύριες πτυχές της επικοινωνίας σήμερα με στόχο να αναδείξουμε τις διαφορές τους. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια κάνει την εμφάνισή του ο όρος αντιπληροφόρηση.

•Παραδοσιακά Μέσα

Τα λεγόμενα παραδοσιακά μέσα, όπως η τηλεόραση και το ραδιόφωνο αποτελούν εδώ και αρκετά χρόνια αναπόσπαστο τμήμα του οικιακού μας πολιτισμού.⁷⁴ Η συμβολή τους στην διάδοση των ειδήσεων από όλα και προς όλα τα μήκη και πλάτη του κόσμου είναι ένα σταυροδρόμι πολιτισμικών και κοινωνικών πληροφοριών. Ωστόσο ασκήθηκε οξεία κριτική στα μέσα αυτά για τον ρόλο που παίζουν στην πολιτική, στην κοινωνική επιρροή και στην διάδοση της ιδεολογίας. Απέναντι στην ευρύτητα γνωστή θετική ουτοπία του Μακλούαν για ένα παγκόσμιο χωριό επικοινωνίας αντιπροτείνεται η αρνητική ουτοπία που περιγράφει ο Όργουελ στο βιβλίο του 1984. Σε αυτήν την περίπτωση τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης εμφανίζονται ως απόλυτος κυρίαρχος του πολιτισμού.⁷⁵ Η εντονότερη κριτική διατυπώθηκε από την σχολή της Φραγκφούρτης απέναντι στις ιδέες της μαζικοποίησης και της επιρροής των βιομηχανιών παραγωγής πολιτιστικών αγαθών.

---

74 ο.π. σ. 226-229

75 Αλεξάνδρα, Κορωναίου,(1992). Νέοι και Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, εκδόσεις Οδυσσέας, ΕΠΕ, πρώτη έκδοση Μάρτιος 1992, Αθήνα σ.63-64

Σύμφωνα με την σχολή της Φρανκφούρτης η βιομηχανική παράγωγη αναπαράγει τα ίδια θέματα, τις ίδιες στάσεις και τις ίδιες προτιμήσεις. Το άτομο φαίνεται να μην διαδραματίζει ουσιαστικό ρολό σε αυτήν την διαδικασία. Η ιδιαιτερότητα του δεν είναι παρά ένα προϊόν καθορισμένο από την κοινωνία, το ίδιο δεν είναι τίποτα άλλο από μια αυταπάτη που οφείλεται στην τυποποίηση των μέσων παράγωγης και δεν γίνεται ανεκτό παρά μόνο στο βαθμό που η δική του συνολική ταυτότητα δεν αμφισβητεί τη γενική ταυτότητα της κοινωνίας. Δεν υπάρχει επομένως ατομικό ή κοινωνικό υποκείμενο αλλά μια παθητική ομογενοποιημένη μάζα που υφίσταται την επίδραση του ολοκληρωτισμού της πολιτιστικής βιομηχανίας.⁷⁶

Να θυμίσουμε παράλληλα και την θεωρία του Le Bon, την διατύπωση της περίφημης «ψυχολογίας των μαζών» - με τις ιδέες του να αποκτούν παγκόσμια απήχηση και να επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο που σκεφτόμασταν την πολιτική και τη σχέση της με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης.⁷⁷

Χωρίς φυσικά να παραλείψουμε και τη θέση του Baudrillard στο γνωστό του βιβλίο «*Ρέκβιεμ για τα μέσα επικοινωνίας*». Η τηλεόραση είναι διαμορφωτής ιδεολογίας εξαιτίας της φύσης της λειτουργίας της. Στη δομή επικοινωνίας του πομπός – μήνυμα – δεκτής αυτό που είναι κυρίαρχο είναι ο λόγος χωρίς τη δυνατότητα απάντησης. Ο δεκτής δεν μπορεί να απαντήσει, δεν μπορεί να πάρει μέρος στην συζήτηση, επομένως δεν υπάρχει επικοινωνία με την έννοια της ανταλλαγής, της αντιπαράθεσης, της αμφισβήτησης και της αμοιβαιότητας. Για αυτόν τον λόγο χαρακτηρίζει τα μέσα αυτά εξουσιαστικά.⁷⁸

---

76 ο.π. σ. 63-64

77 Από Νικόλαος, Χρηστάκης,(2002).Σημειώσεις για το μάθημα ψυχοκοινωνιολογία των Μ.Μ.Ε. Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών Αθήνα, 2002./Le Bon G., (1910). *Psychologie Politique*, Flammarion, Paris, 1910- Le Bon G., (1963).*La Psychologie des foules*. Paris, P.U.F.,1963

78 Baudrillard, Jean, (1980). *Ρέκβιεμ για τα Μέσα Επικοινωνίας*, Μετάφραση Μαραγκόπουλος Γιάννης. Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος, (1980) σ.8-11

Ακόμα και στον βαθμό που το σχήμα πομπός – μήνυμα – δέκτης θα εξακολουθούσε να λειτουργούσε διαχωρισμένα, η αντιστρεψιμότητα των μηνυμάτων δεν σημαίνει ποτέ αμοιβαιότητα, σημαίνει απλά μια τυπική αντιστρεψιμότητα, που τελικά (όπως γίνεται με τα τηλεφωνήματα) λειτουργεί.⁷⁹ Έτσι η επικοινωνία στα μέσα αυτά έχει μία ιδιομορφία: καθίσταται ελλιπής, έχουμε μόνο ακροατές που δεν μπορούν να διαμορφώσουν άποψη, μία απουσία αμφίδρομης επικοινωνίας.

Ωστόσο μέχρι και πριν λίγα χρόνια, τα παραδοσιακά μέσα ήταν ο μόνος τρόπος πληροφόρησης των ανθρώπων για τα γεγονότα στην κοινωνία και τον κόσμο. Η επιρροή που έχουν πάνω στους πολίτες και η δύναμη που πηγάζει από αυτήν (πχ χειραγώγηση καταναλωτικής ζήτησης (οικονομική δύναμη), πολιτική χειραγώγηση (πολιτική δύναμη) είναι ο λόγος που τα παραδοσιακά μέσα ονομάζονται και τέταρτη εξουσία.⁸⁰

•Το Διαδίκτυο

---

79 ο.π. σ.8-11

80 βλ. Κορωναίου, (1992)

Το παγκόσμιο διαδίκτυο,⁸¹ το ιντερνέτ ή διαφορετικά ο κυβερνοχώρος, αποτελεί μια πραγματική επανάσταση στον κόσμο των υπολογιστών και των επικοινωνιών καθώς παρέχει πληθώρα υπηρεσιών και αποτελεί το πεδίο συνάντησης και εφαρμογής των τελευταίων τεχνολογικών εξελίξεων στο χώρο των πληροφοριών και των τηλεπικοινωνιών.⁸²

Η νέα ηλεκτρονική πραγματικότητα που μας αποκαλύπτεται με την εισαγωγή του διαδικτύου στην ζωή μας προκαλεί συνεχείς αλλαγές. Το διαδίκτυο σε σχέση με τα παραδοσιακά μέσα, είναι ένα μέσο που δεν έχει ιδιοκτήτη, αντιθέτως, συμμετέχουν σε αυτό παραγωγοί που είναι ταυτόχρονα καταναλωτές και το αντίστροφο. Διαχειριστές ενός τεράστιου όγκου πληροφορίας που συνεχώς συσσωρεύεται.⁸³

Στη δεκαετία του 1990 συγκεκριμένα, η κοινωνία βίωσε μια έκρηξη της δικτύωσης των μεγάλων υπολογιστικών συστημάτων, και αυτό είχε ως αποτέλεσμα πολλοί υπολογιστές να συνδέονται μεταξύ τους μέσω ενός τηλεπικοινωνιακού δικτύου ανεξαρτήτως γεωγραφικής θέσης. Γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ένας τεράστιων διαστάσεων ιστός διασύνδεσης, αποτελούμενος από βάσεις δεδομένων με κάθε είδους πληροφορία σε παγκόσμια κλίμακα.⁸⁴

Επομένως το διαδίκτυο ενσωματώνει λειτουργικά έναν πολύ μεγάλο αριθμό τοπικών και περιφερειακών δικτύων, βάσεις δεδομένων και κάθε πηγή πληροφόρησης σε ένα κύριο δίκτυο που έχει παγκόσμια εμβέλεια. Στο οποίο έχουν δυνατότητα πρόσβασης

---

81 «Το Ομοσπονδιακό συμβούλιο δικτύων (FNC), στις 24 Οκτωβρίου του 1995 συμφώνησε στον παρακάτω ορισμό του διαδικτύου: «ο όρος ιντερνέτ αναφέρεται στο παγκόσμιο σύστημα πληροφόρησης το οποίο είναι λογικό συνδεδεμένο σε ένα παγκοσμίως μοναδιαίο σύστημα διεύθυνσης, βασισμένο στο Πρωτόκολλο Διαδικτύου (INTERNET PROTOCOL, IP) και στις σχετικές με αυτό προεκτάσεις.

Έχει την ικανότητα να λειτουργεί υποστηρικτικά ως προς το αναγκαίο επικοινωνιακό πλαίσιο, χρησιμοποιώντας την ακολουθία Πρωτόκολλο Έλεγχου Μετάδοσης Δεδομένων (TCP)/Πρωτόκολλο Διαδικτύου η τις σχετικές προεκτάσεις. Δίνει τη δυνατότητα πρόσβαση σε υψηλού επίπεδου υπηρεσίες και πληροφοριακές υποδομές είτε σε μεμονωμένα άτομα είτε σε υποσύνολα (κοινωνικά-επαγγελματικά)» Αναστασιάδης, (2000)

82 βλ. Αναστασιάδης, (2000)

83 ο.π.

84 ο.π.

εκατομμύρια χρηστές από όλον τον κόσμο. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργείται ένα πλέγμα εφαρμογών και υπηρεσιών που είναι ανεπανάληπτο στα χρονικά των τεχνολογικών επιτευγμάτων του ανθρώπου.⁸⁵

Η επανάσταση της τεχνολογίας στο χώρο των προσωπικών υπολογιστών οδηγεί εκατομμύρια ανθρώπους σε ολόκληρο τον κόσμο να αναπτύσσουν ένα πλήθος εφαρμογών και να τις διαχειρίζονται προς όφελός τους. Το ιντερνέτ αποτελεί έναν «παγκόσμιο ανταποκριτή», ένα μέσο που είναι ιδιαίτερα εύχρηστο καθώς προσφέρει την δυνατότητα επικοινωνίας και συνεργασίας ανθρώπων ανεξαρτήτως απόστασης.

Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό που κάνει το διαδίκτυο να διαφέρει από τα υπόλοιπα μέσα επικοινωνίας είναι ότι δε επιτρέπει μόνο μια μονόδρομη σχέση επικοινωνίας από την πλευρά του χρήστη(αναζήτηση πληροφοριών, είσοδος σε ηλεκτρονικές βιβλιοθήκες κτλ) αλλά προσφέρει εφαρμογές με δυνατότητα αμφίδρομης επικοινωνίας. Καθώς δίνει την δυνατότητα στον οποιοδήποτε ενδιαφερόμενο να επικοινωνήσει με κάποιον άλλον μέσω γραπτού, φωνητικού ή οπτικού μηνύματος και να αναπτύξει διάλογο σε πραγματικό χρόνο με ανθρώπους από όλον τον κόσμο για θέματα που αφορούν κοινά ενδιαφέροντα, για ανταλλαγή και καταγραφή σκέψεων, απόψεων και ειδήσεων. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργείται ένα εικονικό περιβάλλον επικοινωνίας που εξελίσσεται σε έναν εικονικό τόπο συνάντησης των ανθρώπων σε παγκόσμια κλίμακα.⁸⁶

Είναι αυτή η δυνατότητα, η αιτία της ανάδυσης του όρου **αντιπληροφόρηση**. Απέναντι στα ελεγχόμενα μέσα που δεν δίνουν την δυνατότητα εγκαθίδρυσης μιας αμφίδρομης επικοινωνιακής σχέσης, αντιτάσσεται η επικοινωνιακή δυναμική που δημιουργείται στο διαδίκτυο. Ο όρος αυτός είναι ιδιαίτερα ιδεολογικά φορτισμένος και συχνά συγχέεται με αντιπολιτευτική επικοινωνιακή δυναμική. Η **αυτο-**

---

85 ο.π.

86 Αναστασιάδης, (2000)

οργανωτική τάση του ιντερνέτ προκαλείται κυρίως από τη διαδραστικότητά του η οποία επιτρέπει στους χρηστές να σχετίζονται μεταξύ τους χωρίς την παρέμβαση μιας αρχής που να ρυθμίζει την κυκλοφορία. Στο δίκτυο οι πληροφορίες μεταδίδονται οριζόντια, όλοι είναι ταυτόχρονα εν δυνάμει πομποί και δέκτες.⁸⁷ Υπό τους όρους αυτής της συνεργασίας αναφέεται η κοινότητα των χρηστών, ή αλλιώς η δυνητική κοινότητα, ένας όρος που συγκεντρώνει ένα σύνολο ιδιαιτεροτήτων που άπτεται τόσο του επιστημονικού πεδίου της κοινωνιολογίας όσο και του πεδίου της ψυχολογίας και της επικοινωνίας.

•Δυνητικές Κοινότητες: Οι κοινότητες των χρηστών του διαδικτύου

Οι δυνητικές κοινότητες αποτελούν τον πιο εξελιγμένο χώρο επικοινωνίας στο διαδίκτυο. Ο όρος δυνητικοποίηση σύμφωνα με τον Levy,⁸⁸ προσδιορίζει μια εν δυνάμει κατάσταση παρουσίας κάθε οντότητας (ανθρώπων, συμβόλων, πληροφορίας κλπ.), αποδεσμευμένη από χωρο-χρονικά όρια. Η κατάσταση αυτή δεν είναι πλασματική ή φαντασιώδης, αλλά πραγματική, κρίνοντας από τα αποτελέσματα που παράγει. Ο όρος περιγράφει αξιόπιστα την παρουσία των ανθρώπων και των πληροφοριών στο διαδίκτυο.

Συνδυάζοντας λοιπόν τους δυο όρους προκύπτει ότι «δυνητικές κοινότητες», που έχουν χαρακτηριστεί και ως οι νέες ψηφιακές κωμοπόλεις, προσφέρουν ένα ολοκληρωμένο διαλογικό περιβάλλον στα μέλη τους. Καθώς έχουν την δυνατότητα να επικοινωνούν μεταξύ τους στις καθιερωμένες ηλεκτρονικές συζητήσεις που διεξάγονται ανά τακτά χρονικά διαστήματα.

---

87 Cebrian , Juan Luis (2000). Το δίκτυο : το Ίντερνετ και τα νέα μέσα επικοινωνίας,(κεφ).Το δόλωμα της Ελευθερίας, εκδ.Στάχυ,Αθήνα,2000 μετάφραση Χάρης Παπαγεωργίου

88 Levy, P., (1999). Δυνητική Πραγματικότητα: η φιλοσοφία του πολιτισμού και του κυβερνοχώρου. Μετάφραση Μάριος Καραγάλιος, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 1999

Οι διαφορές των δυνητικών κοινοτήτων από τις φυσικές κοινότητες συγκεντρώνονται στα εξής σημεία. Πρόκειται για τη μη λεκτική επικοινωνία, την απουσία κοινωνικού διαχωρισμού καθώς επίσης και την δυνατότητα να κατασκευάζεται ή να κρύβεται η προσωπικότητα του υποκειμένου. Επίσης, η έννοια του χρόνου είναι διαφορετική και λειτουργεί διαφορετικά από ότι στον φυσικό κόσμο.⁸⁹ Ποια είναι όμως τα χαρακτηριστικά της δυνητικότητας του κυβερνοχώρου και πως αυτά μπορούν να μας οδηγήσουν στην κατανόηση των λειτουργιών των ίδιων των κοινωνικών μέσων. Αν τα παρακάτω χαρακτηριστικά που εκθέτουμε φανερώνουν τη σχέση του ατόμου με διαδίκτυο και τα κοινωνικά μέσα ειδικότερα, τότε μπορούμε να οδηγηθούμε σε συμπεράσματα για την φύση αυτών των μέσων και τις δυνατότητες που προσφέρουν.

•Κοινωνιολογία του Διαδικτύου: Δυνητική Πραγματικότητα και Πραγματικότητα

Μετά τις πρόσφατες εξελίξεις της Αραβικής Άνοιξης και την ανάδειξη των μέσων κοινωνικής δικτύωσης αρκετοί αναλυτές διαπίστωσαν πως οι εξεγέρσεις του αραβικού κόσμου δεν θα ήταν δυνατές αν δεν υπήρχαν τα μέσα αυτά. Θεωρούμε ως δεδομένο ότι ο ρόλος των κοινωνικών μέσων συνέβαλε στις εξεγερσιακές κινηματικές δράσεις που εξετάζουμε. Προς επίρρωση της θέσης μας θα παραθέσουμε τους λόγους για τους οποίους απορρίπτουμε τη συγκεκριμένη θεωρητική προβληματική και θέση αντλώντας την επιχειρηματολογία μας από το σχετικά νέο επιστημονικό πεδίο της κοινωνιολογίας του διαδικτύου.

---

89 Levy, P., (1999). ο.π.

Δυνητικότητα (virtual reality) η δυνητική πραγματικότητα είναι η πραγματικότητα εν δυνάμει, η οποία ενεργοποιείται στο βαθμό που παρεμβαίνουμε. Κυβερνοχώρο ονομάζουμε την κοινωνική κατασκευή της κοινωνικής κατασκευής η οποία καθορίζεται ιστορικά και κοινωνικά. Στον κυβερνοχώρο κάνουμε λόγο για ατομικότητες και υποκείμενα αφού δεν υπάρχει ο άλλος – το άλλο σώμα. Πρόκειται για μια σχεσιακή πραγματικότητα όπου το δυνητικό διατέμνεται με το πραγματικό, είναι ένα κοινωνικά εμπειρικό συνεχές. Κατασκευάζει την πραγματικότητα όταν ο ίδιος είναι αντικείμενο κατασκευής. Αποτελείται από δισεκατομμύρια ψηφία «digits» και είναι κατασκευή της πληροφορίας των χρηστών. Ο χώρος (virtual space) του κυβερνοχώρου είναι απεδαικτοποιημένος χώρος. Οι γεωγραφίες του κυβερνοχώρου αναγνωρίζονται ως προϊόν κοινωνικό, θεσμικό, πολιτικό και οικονομικό, που συνδιαμορφώνουν τις χωρικές διευθετήσεις και αλληλοδράσεις, offline/online. Ο χώρος και ο χρόνος είναι καθαρά οπτικοί, τα αντικείμενα δεν έχουν βάρος και μάζα, άλλα αβέβαιο χωρικό προσδιορισμό. Ο κυβερνοχώρος έχει απο-ουσιαστικοποιημένες, δυναμικές χωρικές και αρχιτεκτονικές μορφές, οι χώροι του δεν είναι απτοί φυσικά, παρά μόνο με τον νου, συνδέονται μεταφορικά με την σωματική εμπειρία. Δεν παρουσιάζει ιεραρχική δομή, δεν υπάρχει διαδοχικότητα και γραμμικότητα αποτελείται από κόμβους και δίκτυα τα οποία δημιουργούν μη γραμμικές σχέσεις. Είναι ένα απεριόριστο πεδίο πληροφοριών, δυνητικό, άνευ ορίων και συσχετίσημο. Είναι σημαντικό να υπογραμμίσουμε ότι δεν υπάρχει κοινωνική ζωή αν δεν υπάρχουν τα ανεξάρτητα πράγματα (εμπράγματα αντικείμενα). Η δυνητικοποίηση είναι η ενεργοποίηση μιας πραγματικότητας σε ένα σύνολο δυνατοτήτων. Η πληροφορία που κυλά στον κυβερνοχώρο δεν είναι δυνατή αλλά δυνητική ανάλογα με τον τρόπο που αποκωδικοποιείται. Το δυνητικό επινοεί μορφές και ποιότητες ενώ εκκολάπτεται μόνο με την παρέμβαση της ανθρώπινης υποκειμενικότητας. Στον κυβερνοχώρο δεν

υπάρχει προκαθορισμένη δυνατότητα, αντίθετα, στον πραγματικό κόσμο υπάρχει η δυνατότητα πραγματοποίησης που είναι η εκδήλωση μιας προκαθορισμένης δυνατότητας.⁹⁰ Όπως αναφέραμε το διαδίκτυο αποτελείται από δίκτυα, συνδέσεις και κόμβους. Οι δυνητικοί σύνδεσμοι ειδικότερα έχουν μια ιστορική και πολύπλοκη φύση. Είναι κοινωνικό-πολιτισμικές αλληλεπιδράσεις μέσω των οποίων αναδύονται διαχρονικά ταυτότητες και ερμηνευτικά συμβολικά νοήματα. Οι κοινωνικές αλληλοεπιδράσεις παράγουν πολύπλοκες σχέσεις(συνδέσμους) που μπορούν να οργανώσουν πολλά διαφορετικά πράγματα όπως να προωθήσουν μια κοινή ταυτότητα, να κοινωνικοποιήσουν άτομα, να κατασκευάσουν και να ενισχύσουν την ιδεολογική δέσμευση, να οικοδομήσουν συντροφικότητα και να γεφυρώσουν κοινωνικές αποστάσεις. Στο ίντερνετ ασκείται κριτική στο κατά πόσον είναι μέσο συνεργασίας. Ορισμένοι ερευνητές πιστεύουν ότι κυριαρχεί μια αριστοκρατία, υποστηρίζουν δηλαδή ότι κάποιοι σύνδεσμοι και κόμβοι προτιμώνται πιο πολύ από κάποιους άλλους. Ωστόσο, τα άνευ κλίμακας δίκτυα ενέχουν πολλαπλότητα καθώς δημιουργούν ανισότητες και ενισχύουν την απόκλιση. Ο Anderson επιχειρεί να αποδείξει ότι ο κύκλος εργασιών των λιγότερων δημοφιλών, δηλαδή η **«μακριά ουρά»** είναι «η αγορά» των αναρίθμητων και ιδιότυπων μικρόκοσμων και του γούστου των μειονοτήτων.⁹¹ **Οι μικρόκοσμοι «σπάνε» στην ουσία την βεβαιότητα των κόμβων με την υψηλή δημοφιλία.** Τα πολύπλοκα αυτά κοινωνικά δίκτυα έχουν αποτελέσει ένα σχετικά νέο πεδίο έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες. Η μελέτη της γεωγραφίας του διαδικτύου με την ιδιαιτερότητα των πολυ-ποικίλων και

---

90 Christakis N./Fowler,(2009).Οι συνδεδεμένοι, Αθήνα, Κάτοπτρον, 2009 /Gitling, B. et al. Mapping the Arabic blogosphere:politics and the dissent online, New Media and Society C0101212251243/ Martin Dodge & Rob Kitchin, (2001), Mapping Cyberspace, Routledge 2001, διαθέσιμο στο <http://homes.chass.utoronto.ca/~wllman/publications/index.html>

91 Anderson, C., (2008).Η μακριά ουρά: πως το διαδίκτυο επηρεάζει την οικονομία τις επιχειρήσεις και τον πολιτισμό, Αθήνα: Κάτοπτρο, 2008

πολυδιάστατων τοπικοτήτων που παρουσιάζει μπορεί να αποτελέσει μία συν-πρόταση ερμηνείας της λειτουργίας και της συμβολής των κοινωνικών μέσων.

Η γεωγραφία του διαδικτύου: τα κοινωνικά δίκτυα

•Ανάλυση των Κοινωνικών Δικτύων

Η ανάλυση των κοινωνικών δικτύων «*social network analysis*» βασίζεται στη μελέτη των διαμορφωμένων η υπό διαμόρφωση σχέσεων ανάμεσα στα μελή μιας ομάδας ή ομάδων μεταξύ τους. Καθώς επίσης και στη διερεύνηση των κοινωνικών θέσεων των δρώντων υποκειμένων ή των επιμέρους ομάδων.⁹²

•Κοινωνικά Δίκτυα- Τοπολογίες Κοινωνικών Δικτύων

Στην ανάλυση των κοινωνικών δικτύων τα άτομα και οι κοινωνικές τους σχέσεις απεικονίζονται ως **κόμβοι** και **δεσμοί**. *Οι κόμβοι είναι οι «δράστες» μέσα στα δίκτυα και οι δεσμοί είναι οι σχέσεις μεταξύ τους. Οι κοινωνικοί δεσμοί μεταξύ των δραστών ποικίλουν. Ένα δίκτυο είναι μια κοινωνική δομή αποτελούμενη από διάφορους κόμβους οι οποίοι συνδέονται με διαφορές μορφές σχέσεων.*⁹³

Τα δυο κύρια χαρακτηριστικά των κοινωνικών δικτύων είναι η **πυκνότητα(density)** και η **πολλαπλότητα (multiplexity)**. Η πυκνότητα αναφέρεται

---

92 Προσομοίωση κοινωνικών συστημάτων με τη χρήση νέων Τεχνολογιών: Η Διερεύνηση της Τοπολογίας στο Μοντέλο Πολλαπλών Κανονιστικών Ισορροπιών» Διδακτορική Διατριβή Κουλούρης (2008), Πάντειο Πανεπιστήμιο

93 (είτε πρόκειται για φιλικές, οικονομικές ανταλλαγές, είτε για την επικοινωνία στο διαδίκτυο, το εμπόριο, οι συγκοινωνίες κτλ). Τα δίκτυα αυτά βάσει συγκεκριμένων επιστημονικών ερευνών έχουν δείξει πως λειτουργούν σε πολλά επίπεδα από το μικρο-επίπεδο μια οικογενείας μέχρι το μακρο-επίπεδο ενός έθνους η εθνών ερευνά των κοινωνικών δικτύων εστιάζει στην δομική προοπτική τους με την έννοια ότι μελετά τις δομικές μορφές και τις σχέσεις και τα είδη σχέσεων ανάμεσα στους δράστες. ο.π.

στο κατά ποσό τα μέλη ενός κοινωνικού δικτύου γνωρίζονται η απλώς επικοινωνούν μεταξύ τους. Η πολλαπλότητα συσχετίζεται με το πόσων ειδών σχέσεις υπάρχουν μέσα στο δίκτυο. *Δίκτυα με υψηλή πυκνότητα και πολλαπλότητα ορίζει κλειστά δίκτυα ενώ χαμηλή πυκνότητα και πολλαπλότητα ορίζει πιο «χαλαρά» δίκτυα.*⁹⁴ Το διαδίκτυο αποτελεί ένα σύνολο «χαλαρών» δικτύων. Η ανάλυση των κοινωνικών δικτύων έχει προχωρήσει τα τελευταία χρόνια με την βοήθεια της τεχνολογίας. Πραγματοποιείται μέσω των ηλεκτρονικών υπολογιστών σε συνδυασμό με τη χρήση κάποιων μαθηματικών μοντέλων και της θεωρίας των γράφων (με σκοπό την αναπαράσταση των κοινωνικών δικτύων). Η δομική ανάλυση του κοινωνικού δικτύου με αυτόν τον τρόπο απαιτεί πολύ λίγο χρόνο για την πραγματοποίησή της.⁹⁵

•Τα χαρακτηριστικά των κοινωνικών δικτύων

Τα δίκτυα έχουν καταστεί τα πλέον βασικά στοιχεία του ανθρώπινου πολιτισμού. Από το 1976, ο D. Bell υποστήριξε ότι οι στρατηγικές κινητήριες δυνάμεις που υποκινούν την ανάπτυξη των μετά-βιομηχανικών κοινωνιών, θα είναι η πληροφορία και η θεωρητική γνώση. Ο Bell διατύπωσε την άποψη ότι οι παράγοντες που επιτελούν σημαντικό ρόλο στον μετασχηματισμό της κοινωνίας είναι η ανάπτυξη νέων υποδομών επικοινωνίας, συγκεκριμένα τα δίκτυα τηλεφωνίας, υπολογιστών, και καλωδιακής τηλεόρασης.⁹⁶ Η ανάπτυξη των δικτύων συγκλίνει σε έναν συγκερασμό των τεχνολογιών υπολογιστικής επεξεργασίας δεδομένων και επικοινωνιών. Όλα αυτά τα επιτεύγματα έχουν καταστήσει το πεδίο των δικτύων μια από τις κύριες ερευνητικές περιοχές εντός της «Κοινωνίας της Πληροφορίας». Η έκφραση «κοινωνία δικτύων» (network society), πρωτοεμφανίζεται στην

---

94 Knoke, D. & Kuklinski, J., (1982). *Network Analysis*. Sage Publications: Beverly Hills and London

95 Προσομοίωση κοινωνικών συστημάτων με τη χρήση νέων Τεχνολογιών: Η Διερεύνηση της Τοπολογίας στο Μοντέλο Πολλαπλών Κανονιστικών Ισορροπιών» Διδακτορική Διατριβή Κουλούρης (2008), Πάντειο Πανεπιστήμιο

96 Βλ. Αναστασιάδης, (2000)

κοινωνιολογία στα τέλη του 20ου αιώνα. Η έννοια κατέστη ευρύτερα γνωστή, μέσα από τη δουλειά του M.Castells. Σύμφωνα με αυτόν το ερευνητή, η κοινωνία των δικτύων διαθέτει μια νέα κοινωνική δομή. Σε μια κοινωνία των δικτύων, η πληροφορία δημιουργείται και διακινείται μέσω δικτύων υπολογιστών, καθώς επεξεργάζεται και μεταδίδεται με αυτά, παρατηρείται το φαινόμενο της συσσώρευσης γνώσης σε σημεία, τα οποία ονομάζονται δικτυακά κομβικά σημεία (network hubs). Ο επικοινωνιακός χώρος σε μια κοινωνία των δικτύων είναι αυτός που περιβάλλει τα άτομα τα οποία με την σειρά τους υπόκεινται σε σημαντικές μεταβολές, μέσα από αυτές τις μεταβολές αναδύονται νέες μορφές επικοινωνίας.⁹⁷ Στην κοινωνία των δικτύων, τα κανάλια επικοινωνίας είναι ψηφιακά και διαδραστικά. Αυτό έχει ως συνέπεια οι ανεπτυγμένες κοινωνίες να απομακρύνονται από τα συμβατικά μαζικά μέσα ενημέρωσης και έτσι να προτιμούν και να προσανατολίζονται προς εξατομικευμένα μέσα που είναι προσαρμοζόμενα σε συγκεκριμένες προτιμήσεις και ενημερωτικά περιεχόμενα. Λόγω της ύπαρξης και διάδοσης των νέων τεχνολογιών επικοινωνίας, έχει αναπτυχθεί ένας νέος τύπος μέσων ενημέρωσης, με την προσωνυμία **«οριζόντιο δίκτυο επικοινωνιών»** δηλαδή ένα δίκτυο αποκεντροποιημένο.⁹⁸ Χαρακτηριστικά παραδείγματα του αυξανόμενου πλήθους αυτών των νέων μορφών επικοινωνίας που αποτελούν «καινοφανείς εφευρέσεις» εμφανίζονται στο διαδίκτυο και ένα από αυτά όπως αναφέραμε ανωτέρω είναι τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Ο Barabási διερευνώντας τις λειτουργίες του διαδικτύου συνειδητοποίησε ότι ο παγκόσμιος ιστός αποτελείται από ένα μικρό σχετικά πλήθος «αρχικών σελίδων»(homepages) ή αλλιώς κέντρα και έναν πολύ μεγαλύτερο αριθμό

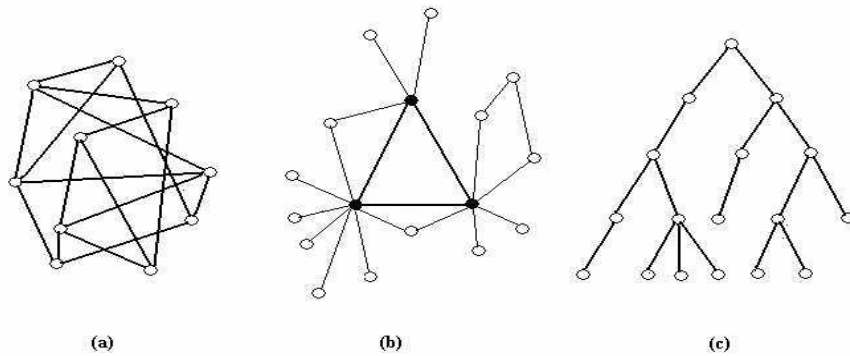
---

97 Castells, Manuel (2006): *The Network Society: from Knowledge to Policy* (in: Manuel Castells – Gustavo Cardoso (eds.): *The Network Society: From Knowledge to Policy*, The Johns Hopkins University Press, Center for Transatlantic Research Relations, Washington, DC

98 βλ. εικόνα από Representation of network structures: a) random b) scale-free and, c) hierarchical (Stocker et al. 2001) Stocker Rob Green David G. and Newth David (2001) Consensus and cohesion in simulated social networks *Journal of Artificial Societies and Social Simulations*, Volume 4 Issue 4. (<http://jasss.soc.surrey.ac.uk/4/4/5.html>)

περιφερειακών δευτερογενών σελίδων, που μας κάνει να μιλάμε για αποκεντροποιημένα, μη ιεραρχικά κοινωνικά δίκτυα. Ο ίδιος ερευνητής με βάση αυτά τα χαρακτηριστικά ονόμασε αυτά τα δίκτυα μαζί με τους συνεργάτες του «**δίκτυα χωρίς κλίμακα**» (**scale-free networks**).⁹⁹

αναπαράσταση κοινωνικών δικτύων (representation of network structures)¹⁰⁰

Στα χωρίς κλίμακα δίκτυα οι δράστες μπορούν να έχουν παραπάνω από δυο συνδέσεις ανάλογα με το σημείο που βρίσκονται και την απόσταση τους μέσα στο δίκτυο.¹⁰¹ Ουσιαστικά αυτό σημαίνει ότι δεν υπάρχει στο διαδίκτυο κάποιο σημείο προτίμησης όσον αφορά το πλήθος των διασυνδέσεων, με την έννοια του τυπικού και του συνηθισμένου. Όλα τα σημεία στο διαδίκτυο παρουσιάζουν παρόμοια χαρακτηριστικά με τα υπόλοιπα σημεία. Όπως και στα περισσότερα κοινωνικά δίκτυα έτσι και τα δίκτυα χωρίς κλίμακα δεν αναπτύσσονται τυχαία και άναρχα, αλλά η ανάπτυξη τους είναι σταδιακή και λαμβάνει υπόψη της τα ήδη υπάρχοντα δίκτυα και

99 Barabási, Albert-László (2002): *Linked – The New Network of Science: How Everything Is Connected to Everything Else and What it Means* (Perseus Books, Cambridge MA/ Barabási, Albert-László and Albert, Réka, (1999). "Emergence of scaling in random networks". *Science*, 286:509-512, October 15, 1999

100 βλ. Υπ.98

101 Barabasi, Albert-Laszlo and Albert, Reka, (1999). "Emergence of scaling in random networks". *Science*, 286:509-512, October 15, 1999

τον τρόπο που αυτά λειτουργούν, τα κέντρα αυτών.¹⁰² Εδώ θα προσθέταμε, σύμφωνα με τον **Juan Martín Prada**, ότι « η εξουσία στα δίκτυα έχει γίνει διάχυτη, έμφυτη στο διασυνδεδεμένο κοινωνικό σώμα, οριστικά τοποθετημένη εντός αυτού. Δεν αναφερόμαστε εδώ σε εξουσία, αλλά μάλλον σε σχέσεις εξουσίας, καθώς ο έλεγχος δεν αποτελεί πλέον μία μονόπλευρη σχέση. Αντιθέτως, λειτουργεί μέσα από μεταβαλλόμενα, ασταθή παιχνίδια εξουσίας, βασισμένα σε σαγηνευτικές, διάχυτες στρατηγικές για την κυκλοφορία και τη μετάδοση επικοινωνιακών και συγκινησιακών απολαύσεων».¹⁰³ Η προσπάθεια κατανόησης της δικτυακής τοπολογίας του διαδικτύου μας βοήθα στο να κατανοήσουμε την διασυνδετικότητα (interconnectivity) μεταξύ των ατόμων, των οργανισμών και των επιχειρήσεων που τα τελευταία χρόνια έχουν αυξηθεί δραματικά και είναι συνεχώς εξελισσόμενα.

•**Διαδίκτυο: Μία τοπολογία Κοινωνικής Επικοινωνίας**

Ας φανταστούμε το διαδίκτυο ως έναν «πλήρη» γράφο. Ο πλήρης γράφος είναι ένα πλήρες δίκτυο το οποίο αναφέρεται σε μια κοινωνική επικοινωνιακή δομή όπου όλοι οι δράστες δυνητικά μπορούν να επικοινωνήσουν μεταξύ τους. Σε μία προσπάθεια να οπτικοποιήσει κανείς τα κοινωνικά δίκτυα μπορεί να τα προσομοιώσει και με τα κυψελοειδή αυτόματα. Τα οποία αποτελούν μια δομή που χαρακτηρίζεται από την γεωγραφική (ή άλλη) εγγύτητα: «*εάν βρισκόμαστε στην ακτίνα επιρροής ενός ατόμου*», τότε επηρεαζόμαστε από αυτό και το επηρεάζουμε.¹⁰⁴

•**Έντροπία: ένα ανομοιογενές και αποδιοργανωμένο διαδίκτυο**

---

102 Barbasí, Albert-Laszlo and Albert, Reka, (1999)

103 <http://nextnode.net/sites/emst/wp/?p=277&lang=el>, **Juan Martín Prada**, μετάφραση Χ.Ριζοπούλου

104 Προσομοίωση κοινωνικών συστημάτων με τη χρήση νέων Τεχνολογιών: Η Διερεύνηση της Τοπολογίας στο Μοντέλο Πολλαπλών Κανονιστικών Ισορροπιών» Διδακτορική Διατριβή Κουλούρης (2008), Πάντειο Πανεπιστήμιο

Η έννοια της εντροπίας είναι μια από της σημαντικότερες έννοιες στις φυσικές επιστήμες και μπορεί να συνεισφέρει στην κατανόηση της δυναμικής γεωγραφίας του διαδικτύου. Οι πιο συνηθισμένοι ορισμοί για την εντροπία είναι η ικανότητα ενός συστήματος να φτάνει σε κατάσταση ισορροπίας, η αλλιώς ο βαθμός τάξης η αταξίας ενός συστήματος ή ένας δείκτης μετάδοσης της πληροφορίας. Στα πλαίσια της εξέτασης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης αλλά και ευρύτερα του διαδικτύου, θα χρησιμοποιήσουμε τον ορισμό που δόθηκε στην εντροπία στα πλαίσια της θεωρίας πληροφοριών. Σύμφωνα με την οποία η εντροπία αποτελεί ένα μέτρο αβεβαιότητας που διακατέχει ένα σύστημα. Η εντροπία της πληροφορίας ποσοτικοποιεί την πληροφορία που περιέχει ένα σύνολο δεδομένων. Σύμφωνα με τον Cambel¹⁰⁵ δεν υπάρχει καλύτερος ορισμός για την έννοια της εντροπίας που να ισχύει για όλες τις περιπτώσεις εφαρμογής της έννοιας αυτής. Ο συνδετικός κρίκος ανάμεσα στους διάφορους ορισμούς είναι ότι η εντροπία αποτελεί δείκτη απόκλισης από την ισορροπία και τη χαοτική συμπεριφοράς, εκφράζοντας έτσι το μέτρο της αταξίας ενός συστήματος. Όταν η εντροπία του συστήματος αυξάνεται, το σύστημα γίνεται λιγότερο ομοιογενές και περισσότερο αποδιοργανωμένο. Ενώ όταν μειώνεται το σύστημα γίνεται περισσότερο ομοιόμορφο και οργανωμένο. Το διαδίκτυο παρουσιάζει υψηλή εντροπία για αυτό το λόγο είναι λιγότερο ομοιογενές και περισσότερο αποδιοργανωμένο.¹⁰⁶

---

105 Cambel, A. B., (1993). Applied Chaos Theory: A paradigm for Complexity. Academic Press, Inc.: San Diego, USA

106 Κουλούρης, (2008)

Η συμβολή των κοινωνικών μέσων στην Τυνησία και στην Αίγυπτο

Πόσο χρήσιμα ήταν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για τους διαδηλωτές στην Τυνησία και την Αίγυπτο, στην απαίτηση τους για δημοκρατική μετάβαση; Η εξεγερσιακή ακολουθία που εκκίνησε από την Τυνησία, με αφορμή το συνταρακτικό γεγονός της αυτοπυρόπολης του Μπουαζίζι και εξαπλώθηκε στην Αίγυπτο, στη Λιβύη, στο Μπαχρέιν, στην Υεμένη και τελικά στη Συρία, υπήρξε κρίσιμη αλλαγή στην πολιτική των αραβικών χωρών που εδώ και κάποιες δεκαετίες ταλανιζόταν από την πίεση των αυταρχικών καθεστώτων. Δικαιωματικά, η μεγάλη προσοχή στράφηκε στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης τα οποία είχαν σημαντική συμβολή στην αραβική άνοιξη ανοίγοντας ένα νέο πεδίο συζήτησης και έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες. Αυτό που μπορεί να ειπωθεί με σιγουριά είναι ότι κάθε στοιχείο που αξιοποιήθηκε από την χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας είχε την δική του ιδιαίτερη λειτουργία επομένως και τη δική του συμβολή. Αναλυτικότερα, **το ίντερνετ** αποδείχθηκε χρήσιμο για την ενημέρωση, την διάδοση και την συγκέντρωση των ειδήσεων, **τα κοινωνικά μέσα** για τη σύνδεση και τη συνεργασία ομάδων και ατόμων, **τα κινητά τηλέφωνα** για τη λήψη φωτογραφιών και βίντεο του τι συνέβαινε, ενώ η **δορυφορική τηλεόραση** για να διαδοθεί σε όλον τον κόσμο η εξέγερση και το μήνυμά της. Τα ψηφιακά αυτά εργαλεία έφεραν κοντά ομάδες διασκορπισμένες και χωρίς πόρους, παρέχοντάς τους κανάλια επικοινωνίας για να υπερκεράσουν την

κλειστότητα των παραδοσιακών μέσων, που στις περιπτώσεις μας ήταν για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα κάτω από τον απόλυτο κρατικό έλεγχο.¹⁰⁷

Η ταχύτατη διαδικτυακή διάδραση μέσω του twitter και του facebook εφοδίασε με χρήσιμες πληροφορίες τους διαδηλωτές, από το πώς να αντιμετωπίσουν και να παρακάμψουν τις δυνάμεις ασφαλείας, μέχρι χάρτες που υποδείκνυαν σημεία συγκέντρωσης και συνάντησης έως πρακτικές συμβουλές του πώς να αντιμετωπίσουν τα δακρυγόνα. Όλα αυτά τα στοιχεία αύξησαν την πίεση των διαδηλωτών απέναντι στις κυβερνήσεις τους. Στην Τυνησία και την Αίγυπτο, το οπτικοακουστικό υλικό που είχε ως στόχο την καταγγελία μιας ασύλληπτης σε αγριότητα αστυνομικής καταστολής ενόχλησε και κλόνησε την ύπαρξη των καθεστώτων, σπάζοντας το φράγμα του διάχυτου φόβου. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τα καθεστάτα να παρεμποδίσουν τη λειτουργία των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Παρόλα αυτά και στις δύο χώρες, αυτή η ενέργεια στράφηκε τελικά εναντίον του καθεστώτος και αύξησε τον κόσμο που βγήκε στο δρόμο. Μάλιστα στην Τυνησία η δημοσιοποίηση της αυτοπυρπόλησης του Μπουαζίζι και των αιτιών της καθώς και η ανάρτηση και άλλων χιλιάδων μαρτυριών βίας, προκάλεσε τον Μπέν Άλι να αλλάξει την στρατηγική του. Ο ίδιος με απολογητικό τόνο προς τους διαδηλωτές, παραδέχτηκε το λάθος του, να εμποδίσει τη λειτουργία του διαδικτύου και σε δείγμα καλής θέλησης ενεργοποίησε τις ιστοσελίδες που είχε κατεβάσει. Η απόπειρα να ανοίξει διάλογο με τους διαδηλωτές είχε ως αποτέλεσμα την εκδίωξη του από την χώρα. Είχε ήδη συμβεί ρήξη.¹⁰⁸

Αντίστοιχα και η Αιγυπτιακή κυβέρνηση αποφάσισε να παρεμποδίσει όλα τα συστήματα επικοινωνίας, συμπεριλαμβανομένων των κινητών τηλεφώνων και του

---

107 World Development book case study: the role of social networkng in the Arab Spring διαθέσιμο στο <http://newint.org/books/reference/world-development/case-studies/social-networking-in-the-arab-spring/>

108 World Development book case study: the role of social networkng in the Arab Spring διαθέσιμο στο <http://newint.org/books/reference/world-development/case-studies/social-networking-in-the-arab-spring/>

διαδικτύου. Κάτι που συνέβη τη νύχτα της 27ης Ιανουαρίου, πράξη που επίσης αποδείχθηκε μοιραία για την ύπαρξη του καθεστώτος. Οι Αιγύπτιοι διαδηλωτές ανήμποροι να δουν τα γεγονότα στις τηλεοράσεις τους και τους υπολογιστές τους, συμμετείχαν στις διαδηλώσεις στην πλατεία Ταχρίρ. Η κυβέρνηση Μουμπάρακ κατέρρευσε τελικά στις 12 Φεβρουαρίου και αντικαταστήθηκε από το στρατιωτικό συμβούλιο, που προτάθηκε ως εγγυητής της δημοκρατικής μετάβασης.¹⁰⁹

Υπάρχει σημαντική διαφωνία για την σημασία της ψηφιακής τεχνολογίας και κατά πόσο έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στα αποτελέσματα της αραβικής άνοιξης. Η διεθνής αμνηστία αναγνωρίζει την σημασία της ψηφιακής τεχνολογίας στην επιτυχία της κοινωνικής εξέγερσης στην Τυνησία και την Αίγυπτο, προειδοποιεί όμως ότι η ίδια τεχνολογία μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τα ίδια καθεστώτα για να βλάψει την εξέγερση. Μπορεί εύκολα να υπάρξει διείσδυση μέσα σε αυτές τις ομάδες, και η ίδια τεχνολογία να μην είναι τόσο χρήσιμη, όπως συνέβη στην Υεμένη, στη Συρία και στο Μπαχρέιν. Για παράδειγμα ο πρόεδρος της Υεμένης Saleh, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την χώρα, και ο παράγοντας που έπαιξε ρόλο στην εκδίωξη του ήταν ότι οι οικογένειες με εξουσία που τον στήριζαν στράφηκαν εναντίον του. Η Κίνα πήρε αυστηρά μέτρα απέναντι στο διαδίκτυο μπροστά στο φόβο για μία «κινέζικη άνοιξη», φοβούμενη το domino effect. Μετά από ένα διαδικτυακό κάλεσμα για λαϊκή επανάσταση τον Φεβρουάριο, πάνω από εκατό ακτιβιστές φαίνεται να έχουν εξαφανιστεί.¹¹⁰

---

109 ο.π.

110 Στην Κίνα, η κυβέρνηση του προέδρου Xi Jinping έχει εκφράσει στην πράξη της ανησυχίες της σχετικά με τη δύναμη που κοινωνικών μέσων. Εκατοντάδες bloggers σε όλη τη χώρα έχουν τεθεί υπό κράτηση και οι τακτικές εκφοβισμού έχουν ενισχυθεί σημαντικά. Οι microbloggers απειλούνται με ποινή φυλάκισης τριών ετών για την δημοσιοποίηση “ψευδών πληροφοριών” που προβάλλεται τουλάχιστον 5.000 φορές. Social Media: Enemy of the State or Power to the People? Pierre Omidyar http://www.huffingtonpost.com/pierre-omidyar/social-media-enemy-of-the_b_4867421.html

Επιπρόσθετα, διεθνείς εταιρείες που εφοδιάζουν το διαδίκτυο και άλλες υπηρεσίες στις χώρες όπου οι κυβερνήσεις νιώθουν να απειλούνται, μπορούν να υποστούν μεγάλες πιέσεις για να μπλοκάρουν την πρόσβαση στο ίντερνετ, τη λειτουργία των κινητών τηλεφώνων, μέχρι και να προχωρήσουν σε παρακολουθήσεις απέναντι σε ύποπτους διαδηλωτές. Υπάρχει επίσης ακόμα μια σημαντική διαφωνία για το ρόλο που διαδραμάτισε η τεχνολογία στα γεγονότα. Το πιο κραυγαλέο επιχείρημα είναι ότι δεν ήταν οι υπολογιστές που πήραν μέρος στη πλατεία Ταχρίρ, αλλά οι άνθρωποι υπό έναν κοινό σκοπό και στόχο που είχε ήδη προσδιοριστεί. Όπως λένε η επανάσταση δεν είναι κάτι που συμβαίνει για πρώτη φορά, και η επίδραση της τεχνολογίας στην αραβική άνοιξη, τονίστηκε περισσότερο από αυτούς που την χρησιμοποίησαν, με αποτέλεσμα οι ίδιοι αυτοί να υπερβάλλουν. Ο διάλογος είναι πολύπλοκος και αξίζει περισσότερης έρευνας. Στο πεδίο της πολιτικής κοινωνιολογίας και δη της συγκρουσιακής πολιτικής, το ζητούμενο δεν είναι να εξηγήσει κανείς το γιατί συμβαίνουν τα γεγονότα που εξετάζουμε αλλά το πως. Κρίσιμο ερώτημα που θα μας αποκαλύψει την συμβολή των κοινωνικών μέσων στις δύο χώρες που χρησιμοποιούμε ως παραδείγματα στην εργασία μας.¹¹¹

---

111 World Development book case study: the role of social networkng in the Arab Spring διαθέσιμο στο <http://newint.org/books/reference/world-development/case-studies/social-networking-in-the-arab-spring/>

Η συμβολή των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στην Αίγυπτο και την Τυνησία

•Το παράδειγμα «Είμαστε όλοι ο Khaled Said»¹¹²

Η χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας και ιδιαίτερα των κοινωνικών μέσων μπορεί να ποικίλει από ένα πολιτισμικό πλαίσιο σε ένα άλλο. Στο δυτικό κόσμο για παράδειγμα, το twitter είναι ένα εργαλείο που χρησιμοποιείται συχνά για να δημοσιοποιηθούν ατομικές δράσεις, όπως η συμπεριφορά ενός δημοφιλούς προσώπου. **«Στην Αίγυπτο και στην Τυνησία, η χρήση τους αποδείχθηκε περισσότερο πολιτική και επιδραστική – not social networking, just working».**¹¹³ Θα εξετάσουμε τον ρόλο των κοινωνικών μέσων μέσα από το παράδειγμα της Αιγύπτου και συγκεκριμένα μέσα από την πορεία της σελίδας «Είμαστε όλοι ο Khaled Said» Επιλέγουμε το συγκεκριμένο παράδειγμα γιατί αποκαλύπτει και αντικατοπτρίζει σε ικανοποιητικό βαθμό την χρήση των κοινωνικών μέσων στις δύο χώρες αλλά και τον ρόλο των μέσων στη διάχυση των γεγονότων.

---

112 Πηγές: WAAKS (We are all Khaled Said) (2010) FAQs. Available at: www.elshaheed.co.uk/faqs (accessed 12 June 2011)./WAAKS (We are all Khaled Said) Arabic (2010) Kulina Khaled Said (Arabic). Facebook. Available at: <https://www.facebook.com/elshaheed2/WAAKS> (We are all Khaled Said) English (2010) Facebook. Available at: <https://www.facebook.com/elshaheed.co.uk> (accessed December 2012). στο Tim Eaton (2013) βλ.υποσ. 47

113 World Development book case study: the role of social networkng in the Arab Spring διαθέσιμο στο <http://newint.org/books/reference/world-development/case-studies/social-networking-in-the-arab-spring/>

Διαπιστώνουμε ότι κατά τη διάρκεια της εξέγερσης στην Αίγυπτο η χρήση των κοινωνικών μέσων από τους ακτιβιστές είχε διπλή συμβολή. Πρώτον, σαν εργαλείο κινητοποίησης ώστε να οργανώσουν και να εμπνεύσουν τους Αιγύπτιους να βγουν στους δρόμους στις 25 Ιανουαρίου. Ημέρα που υπήρξε καταλυτική για το κίνημα εναντίον του Μουμπάρακ. Δεύτερον, ως μέσο δημοσιοποίησης των γεγονότων παρακάμπτοντας το καθεστώς λογοκρισίας.¹¹⁴

Ιδιαίτερη περίπτωση λοιπόν που χρησιμεύει στο να αναδείξουμε την συμβολή των κοινωνικών μέσων είναι η καμπάνια που ξεκίνησε από το Facebook με το όνομα «*We Are All Khaled Said*» και στη συμβολή της στη μετάφραση της online διαμαρτυρίας για το καθεστώς, σε offline. Σε μία διαδικασία που διενεργείται παράλληλα, οι διαδηλωτές ενεργώντας ως **πολίτες - δημοσιογράφοι**, κάνοντας χρήση της δυνατότητας διάδοσης της πληροφορίας που παρέχουν οι νέες τεχνολογίες επικοινωνίας, κατόρθωσαν να θέσουν σε δυσχερή θέση την **κυρίαρχη ενημέρωση** και να ανοίξουν ένα παράθυρο των γεγονότων σε όλο τον κόσμο. Η διεθνική αυτή διάδοση εγκατέστησε το παγκόσμιο κοινό μάρτυρα αυτών των δράσεων με ένα εκπληκτικό εύρος λεπτομερειών σε πολύ πυκνό χρόνο. Η χρήση των μέσων από τους ακτιβιστές δεν είναι τίποτα παραπάνω από μία εργαλειακή πλατφόρμα για την οργάνωση των δράσεων και την επικοινωνία των μηνυμάτων τους.¹¹⁵ Ο τρόπος όμως χρήσης τους στην περίπτωση που μελετάμε είναι επαναστατικός.

---

114 Westminister Papers in Communication and Culture, Volume 9/Issue2/April 2013, Tim Eaton, Internet Activism And The Egyptian Uprisings: Transforming Online Dissent Into The Offline World διαθέσιμο στο https://www.westminster.ac.uk/_data/assets/pdf_file/0004/220675/WPCC-vol9-issue2.pdf

115 World Development book case study: the role of social networkng in the Arab Spring διαθέσιμο στο <http://newint.org/books/reference/world-development/case-studies/social-networking-in-the-arab-spring/>

•Ο κυβερνο-ακτιβισμός και οι πολιτικές του χρήσεις

Απαραίτητη έννοια κλειδί για να κατανοήσουμε περισσότερο το τι επετεύχθη μέσα από την σελίδα «We are all Khaled Said» αλλά και γενικότερα μέσα από τη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στην Αίγυπτο είναι η έννοια του **κυβερνο-ακτιβισμού**. Σε μία προσπάθεια να ορίσουμε τι σημαίνει κυβερνο-ακτιβισμός, θα χρησιμοποιήσουμε τον ορισμό του Vegh¹¹⁶ σύμφωνα με τον οποίον :

«Ο κυβερνο-ακτιβισμός είναι ένα κίνημα με πολιτικά κίνητρα βασισμένος στο διαδίκτυο. Οι ακτιβιστές χρησιμοποιούν στρατηγικές που είτε μπορούν να βελτιωθούν χάρη στον ίντερνετ είτε είναι βασισμένες σε αυτό». Να σημειώσουμε επίσης, ότι ο κυβερνο-ακτιβισμός έχει πιο σύνθετη και αυθόρμητη μορφή αλλά και πιο χαλαρές δομές σε σχέση με τον πολιτικό ακτιβισμό που διαθέτει ισχυρές δομές.¹¹⁷

Επιπρόσθετα ο κυβερνο-ακτιβισμός διαχωρίζεται σε τρεις κατηγορίες:

«Η πρώτη αφορά τη **συνειδητοποίηση** και την **υπεράσπιση**, γνωστή ως **δημοσιογραφία των πολιτών**, η οποία αναφέρεται στη χρήση του ίντερνετ σαν μία πηγή εναλλακτικής ενημέρωσης με απώτερο σκοπό να ανταγωνιστεί τον έλεγχο από τα κρατικά κανάλια».

---

116 Vegh S., (2003). Classifying forms of online activism: the case of cyberprotests against the World Bank. In: McCaughey M and Ayers MD (eds) Cyberactivism: Online Activism in Theory and Practice. London: Routledge, pp. 71–96

117 βλ. Gladwell, M., «Small Change: Why the Revolution Will Not Be Tweeted», The New Yorker, 4/10/2010, διαθέσιμο στο http://www.newyorker.com/reporting/2010/04/101004fa_fact_gladwell για τον κυβερνο-ακτιβισμό βλ. Επίσης Illia, L., Passage to cyberactivism: how dynamics of activism change, Journal of Public Affairs, 3./doi:10.1002/pa.161,2003,:326-337

«Η δεύτερη κατηγορία αφορά την **κινητοποίηση** και την **οργάνωση**, επίσης γνωστή ως **διαμεσολαβημένη κινητοποίηση**». Είναι η κατηγορία που περιγράφει τη σημασία του κυβερνο-ακτιβισμού στο κίνημα της 25ης Ιανουαρίου. Ο τρόπος που χρησιμοποιήθηκε αυτή η μορφή κυβερνο-ακτιβισμού στην Αίγυπτο είναι το κάλεσμα για offline actions.

«Η τρίτη κατηγορία που αφορά τη **δράση – αντίδραση**, είναι ο ακτιβισμός που αποκαλείται **hacktivism**». Χρησιμοποιείται για να περιγράψει στοχευμένες από ακτιβιστές επιθέσεις για να «κατεβάσουν» και να παραλύσουν ιστοσελίδες κυρίως κυβερνητικές ή συστημικές.¹¹⁸ Πολύ γνωστό παράδειγμα αυτού του είδους ακτιβισμού είναι και οι «Anonymous».

•Δίκτυα Επικοινωνίας και Δίκτυα Εμπιστοσύνης

Στο βιβλίο του «The Virtual Community» το 2000, ο Rheingold, παρατηρεί ότι μέσα από την χρήση της τεχνολογίας, οι άνθρωποι είναι ικανοί να δημιουργήσουν δίκτυα επικοινωνίας άμεσα, σαν αποτέλεσμα, της συνεχόμενης συνδεσιμότητας.¹¹⁹ Η συνδεσιμότητα αυτή μπορεί άριστα να περιγραφεί και μέσα από την μελέτη της γεωγραφίας του διαδικτύου. Πολυάριθμες τοπικότητες συνθέτουν τα άνευ κλίμακας δίκτυα, η διάδοση των πληροφοριών σε αυτά μπορεί να ακολουθήσει δυνητικά απεριόριστες διαδρομές.¹²⁰ Χρησιμοποιώντας το παράδειγμα της διάδοσης των sms, μέσω των κινητών τηλεφώνων, ο Castells, σημειώνει ότι σε έναν κόσμο με μαζική δικτυακή επικοινωνία, ένα μήνυμα μπορεί να φτάσει από έναν σε εκατοντάδες, και εν δυνάμει σε εκατοντάδες χιλιάδες.¹²¹ Ο Buchaman προσθέτει ότι εξαιτίας αυτού του

---

118 ο.π.

119 Reheingoldh, (2000). *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. Cambridge MA: MIT Press.

120 Barabási, Albert-László (2002): *Linked – The New Network of Science: How Everything Is Connected to Everything Else and What it Means* (Perseus Books, Cambridge MA

121 Castells, M., (2009). *Communication Power*. Oxford: Oxford University Press

«small world effect», ότι η πρόσβαση σε κάθε δίκτυο και έπειτα η δυνατότητα μεταφοράς ενός μηνύματος σε έναν μεγάλο αριθμό δικτύων, έγκειται στο ότι αυτός που λαμβάνει το μήνυμα πρέπει να επιλέξει να το διευρύνει μέσω του κοινωνικού του δικτύου.¹²²

Για τον Castells, αυτή η μορφή της δικτυακής διανομής είναι το κλειδί, καθώς, σε κάθε στάδιο, ο αποδέκτης αναγνωρίζει την πληροφορία ως προερχόμενη από γνωστό άτομο, και κρίσιμα, αυτή αποτελεί μία έμπιστη πηγή. Αυτή η διαδικασία μετατρέπει το ασύρματο δίκτυο επικοινωνίας, σε ένα **δίκτυο εμπιστοσύνης**,¹²³ όπου ο αποδέκτης είναι πιθανόν να δώσει μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στην πληροφορία. Επιπρόσθετα, σε μία προσπάθεια να οπτικοποιηθεί κανείς τα κοινωνικά δίκτυα μπορεί να τα προσομοιώσει και με τα κυψελοειδή αυτόματα. Τα οποία αποτελούν μια δομή που χαρακτηρίζεται από την γεωγραφική (η άλλη) εγγύτητα: *«εάν βρισκόμαστε στην ακτίνα επιρροής ενός ατόμου, τότε επηρεαζόμαστε από αυτό και το επηρεάζουμε»*. Σύμφωνα με αυτήν θεωρία **επικοινωνιακής δυναμικής του Castells, αυτά τα ασύρματα επικοινωνιακά δίκτυα και τα δίκτυα εμπιστοσύνης μετατρέπονται σε δίκτυα αντίστασης εμπλουτισμένα με το περιεχόμενο της**

---

122 ο.π.

123 Τα δίκτυα εμπιστοσύνης, δεν είναι κάτι νέο στην επιστημολογία των κοινωνικών δικτύων και ιδιαίτερα στο ερευνητικό πεδίο των κοινωνικών προσομοιώσεων, για παράδειγμα στο μοντέλο φράγματος εμπιστοσύνης των Hegselmann & Krause το 2002. Σύμφωνα με αυτό το μοντέλο, κάθε δράστης(agent) σε ένα ορισμένο κοινωνικό δίκτυο εμπιστεύεται τις γνώμες μίας επιλεγμένης ομάδας δραστήων τείνει να υιοθετεί τις απόψεις τους βγάζοντας το μέσο όρο αυτών. Η ανάλυση γίνεται κυρίως κατηγοριοποιώντας τις τελικές καταστάσεις του συστήματος με βάση τον αριθμό των αναδυόμενων ομάδων. Με αυτόν τον τρόπο το πείραμα δίνει μία τυπολογία από τις διαμορφώσεις των τελικών καταστάσεων των προσομοιώσεων (μετά από μία σειρά επανάληψης των αλγορίθμων του μοντέλου), όσον αφορά τον αριθμό των ομάδων των γνωμών των δραστήων, ο οποίος εξαρτάται από το μέγεθος της περιορισμένης εμπιστοσύνης ε. Επομένως αν έχει σχηματιστεί μία ομάδα θεωρούμε την συνθήκη ως **συμφωνία (consensus)**, αν έχουν σχηματιστεί δύο ομάδες ονομάζουμε τη συνθήκη αυτή ως **πόλωση (polarization)**, ενώ αν έχουν σχηματιστεί παραπάνω από δύο ομάδες την ονομάζουμε **κατάτμηση (fragmentation)**. Συνεπώς, αν στο μικρόκοσμο των κοινωνικών προσομοιώσεων αναδύονται αυτά τα τρία είδη συνθηκών σε σχέση με τις ομάδες που σχηματίζονται, αντιλαμβανόμαστε αναλογικά και πολλαπλασιαστικά ότι στον πολύπλοκο κόσμο του διαδικτύου μπορούν να υπάρχουν άπειρες συνθήκες συμφωνίας(δίκτυα εμπιστοσύνης) αλλά και πόλωσης και κατάτμησης. Βλ. Hegselmann & Krause, (2002). Opinion Dynamics and Bounded Confidence: models, analysis and simulation. Journal of Artificial Societies and Social Simulation vol. 5, no. 3 διαθέσιμο στο <http://jasss.soc.surrey.ac.uk/5/3/2.html>> published 30-Jun-2002

κινητοποίησης εναντίον του προκαθορισμένου στόχου, που στην περίπτωση μας είναι η πτώση του Μουμπάρακ.¹²⁴

Προτείνουμε σε αυτό το σημείο αυτό το μοντέλο επικοινωνιακής δυναμικής του Castells που επιτελείται μέσω της ασύρματης επικοινωνίας ως μοντέλο που μπορεί να εξηγήσει το πλαίσιο του κυβερνο-ακτιβισμού στην Αίγυπτο. Οι λόγοι για τους οποίους επιχειρούμε την εξήγηση των γεγονότων που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια της εξέγερσης μέσω αυτού του μοντέλου είναι γιατί κατά τη γνώμη μας συνοψίζει όχι μόνο τη φυσιογνωμία που επιστημολογικά έχουμε αναλύσει για το διαδίκτυο (χαρακτηριστικά διαδικτύου, η γεωγραφία του κυβερνοχώρου, δυναμικότητα, πολυπλοκότητα των κοινωνικών δικτύων, ιδιότητες των κοινωνικών μέσων) αλλά για τον λόγο ότι αποτελεί, ένα δυναμικό θεωρητικό έναυσμα για μία διεπιστημονική προσέγγιση του ρόλου των κοινωνικών μέσων. Αναδεικνύεται η απόπειρα μίας καταλυτικής δυναμικής σχέσης που έχει τις ρίζες της στα πεδία της πολιτικής, της κοινωνιολογίας, της ψυχολογίας και της επικοινωνίας.

Ας φέρουμε το εξής παράδειγμα διαδρομής ενός μηνύματος δια μέσω της επικοινωνιακής δυναμικής που προτεيناμε. Ένας χρήστης κινητού τηλεφώνου, θέλει να επικοινωνήσει μία πληροφορία σε ανθρώπους από τον τηλεφωνικό του κατάλογο, ή ένας χρήστης του facebook ή του twitter, επιλέγει να κοινοποιήσει αντίστοιχα μία πληροφορία είτε στους φίλους του ή και σε αυτούς που τον

---

124 Castells, M. (2009)

ακολουθούν, οι οποίοι με τη σειρά τους έχουν την δυνατότητα να επιλέξουν, να το σχολιάσουν, να το μεταφέρουν ή να το προωθήσουν. Είναι σε αυτό το κρίσιμο σημείο που το περιεχόμενο μένει να φτάσει ή όχι στο κοινωνικό τους δίκτυο. Αυτή η απόφαση/επιλογή είναι που επιτρέπει την δημιουργία των δικτύων εμπιστοσύνης, ή στην περίπτωση της Αιγύπτου, μέσα από ένα σύνολο σχέσεων, **τη δημιουργία ενός δικτύου αντίστασης απέναντι στο καθεστώς.**¹²⁵

Ποια μπορεί να είναι λοιπόν η επίδραση των online πολιτικών των κυβερνο-ακτιβιστών, στη περίπτωση που η διαμεσολαβημένη κινητοποίηση και η δημοσιογραφία των πολιτών, πολλαπλασιάζονται μέσω της επικοινωνιακής δυναμικής για να δημιουργήσουν ένα δημοφιλές έρεισμα που θα οδηγήσει στη διαδήλωση στον offline κόσμο;

Οι διαδηλώσεις στην Αίγυπτο το 2011 δεν ήταν ένα γεγονός που προήλθε ούτε αυθόρμητα αλλά ούτε και τυχαία. Η χρήση του διαδικτύου έχει τις ρίζες της στο κοντινό παρελθόν. Υπήρξε μία ομάδα κυβερνο-ακτιβιστών που διαφωνούσαν κάθετα με την πολιτική του καθεστώτος. Αυτή η ομάδα διατηρούσε μία σταθερή ροή δράσεων αναρτώντας κείμενα διαμαρτυρίας κατά του καθεστώτος στη προσπάθεια της να οργανώσει ακόμα και απεργίες. Συνεπώς μέχρι και το 2011 διακρίνουμε άλλη μία ουσιαστική – προ-ενεργητική συμβολή του διαδικτύου. Τα κοινωνικά μέσα ενημέρωσης συνέβαλαν σε μεγάλο βαθμό στην επιτάχυνση των εξελίξεων, αφού ως πλατφόρμα μίας online σχετικά ελεύθερης συζήτησης, με κοινό σκοπό την καταγγελία του καθεστώτος παρείχαν την δυνατότητα συνομιλίας και συνεργασίας

---

125 Chebib and Sohail, (2011) στο Westminster Papers in Communication and Culture, Volume 9/Issue2/April 2013, Tim Eaton, Internet Activism And The Egyptian Uprisings: Transforming Online Dissent Into The Offline World διαθέσιμο στο https://www.westminster.ac.uk/_data/assets/pdf_file/0004/220675/WPCC-vol9-issue2.pdf

σε άτομα με κοινές πεποιθήσεις.¹²⁶ Πρόκειται για ένα πεδίο πρόσθετης πολιτικής ζύμωσης, δεδομένο ότι πολλά απομονωμένα άτομα που συγκροτούσαν την αντιπολίτευση απέναντι στο κράτος Μουμπάρακ, είχαν την δυνατότητα μίας πρώτης επαφής μέσω του διαδικτύου. Το 2005 υπήρξε η χρονιά όπου η μπλογκόσφαιρα της Αιγύπτου ακολούθησε μία ανοδική πορεία ανάπτυξης, με τη συμβολή διάφορων πολιτικών σχολιαστών, που έφεραν στο φως της δημοσιότητας ιστορίες που το καθεστώς με τόση επιμέλεια απέκρυβε. Το βήμα του διαδικτύου υπήρξε τότε όχι μόνο η καταγγελτική φωνή κατά της αυταρχικότητας και της αυθαιρεσίας αλλά και η αμφισβήτηση προς τα από το κράτος ελεγχόμενα παραδοσιακά μέσα.¹²⁷

Αυτή η πρώτη γενιά διαδικτυακών ακτιβιστών, πρωτοστάτησε μέσω του ανατρεπτικού κινήματος «Kefaya» (ή αλλιώς κίνημα της 6ης Απριλίου), στις προεδρικές εκλογές του 2005. Οι τακτικές που χρησιμοποίησαν τότε κάποιοι από τους ακτιβιστές εφαρμόστηκαν βελτιωμένες και στις διαδηλώσεις της 25ης Ιανουαρίου του 2011. Εξαιτίας της ραγδαίας εξέλιξης της τεχνολογίας, οι μέθοδοι των ακτιβιστών υπέστησαν αρκετές μεταβολές από τότε μέχρι τώρα. Η ανατρεπτική είσοδος των κοινωνικών μέσων από το 2007 έφερε στο προσκήνιο και μία νέα γενιά ακτιβιστών. Η επίδραση αυτή οφείλεται στις νέες δυνατότητες στην διαδραστική επικοινωνία που προσέφεραν οι εργαλειακές πλατφόρμες των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Η νέα αυτή γενιά κυβερνο-ακτιβιστών επέδειξε λιγότερο ενδιαφέρον γύρω από την πολιτική καταγγελία στο διαδίκτυο με τη μορφή που της είχε προσδώσει η προηγούμενη κοινότητα των μπλόγκερ, και περισσότερη προτίμηση στην άμεση δράση, κάνοντας χρήση της δυνατότητας των κοινωνικών μέσων για

---

126 Explaining the role and impact of social media in the “Arab Spring”. Christos A. Franfonikolopoulos Ioannis Chapsos Fall 2012(http://www.academia.edu/2370755/Explaining_the_role_and_impact_of_social_media_in_the_Arab_Spri_/)

127 Eaton, T., (2011a). Internet activism and revolution in Egypt: the growth of online dissent in Egypt and its role in the January 25th protests. MA thesis, University of Exeter

διαμεσολαβημένη κινητοποίηση. Η δυναμική των διαδηλώσεων του 2008 που με ένα τρόπο συν-διοργανώθηκαν από τα κοινωνικά μέσα, ήταν σημάδι για αυτό που θα ακολουθούσε το 2011. Προσδίδοντας στους δρώντες μία πολύτιμη εμπειρία της οποίας έκαναν χρήση με σκοπό την εκδίωξη του Μουμπάρακ. Βέβαια πρέπει να ξεκαθαρίσουμε πως στην περίπτωση της Αιγύπτου αλλά και της Τυνησίας, ο κυβερνο-ακτιβισμός δεν μπόρεσε να απασχολήσει ολόκληρη την κοινωνία. Αυτό λόγω και των συνθηκών θα ήταν αδύνατον, ακολούθησε όμως μία πολύτιμη διαδρομή μέσω της ανάπτυξης συγκεκριμένων τακτικών να ενώσει απομονωμένα δίκτυα αντίστασης και να αυξήσει την επίδραση τους μέσω της επικοινωνιακής δυναμικής που αναφέραμε.¹²⁸

•Ο κυβερνο-ακτιβισμός κατά τη διάρκεια των διαδηλώσεων

Καταλυτικός παράγοντας των κινητοποιήσεων, ήταν η δυνατότητα των ακτιβιστών να προσελκύσουν ανθρώπους στο δρόμο. Η 25η Ιανουαρίου (Η Παρασκευή της Οργής) υπήρξε η μέρα που άρχισαν οι διαδηλώσεις σε διαφορετικές περιοχές του Καΐρου. Τα άτομα που συμμετείχαν στις εκδηλώσεις διαμαρτυρίας προερχόταν από την μεσαία και εργατική τάξη, αλλά και από την νεολαία. Για πρώτη φορά και ύστερα από αρκετές προσπάθειες (2005,2009) ο κυβερνο-ακτιβισμός κατάφερε να κινητοποιήσει ένα μεγάλο μέρος της κοινωνίας στους δρόμους. Πρέπει να τονίσουμε εδώ ότι αυτό έγινε εφικτό σε συνδυασμό και σε συνεργασία με τα πιο

---

128 Westminister Papers in Communication and Culture, Volume 9/Issue2/April 2013, Tim Eaton, Internet Activism And The Egyptian Uprisings:Transforming Online Dissent Into The Offline World διαθέσιμο στο https://www.westminster.ac.uk/__data/assets/pdf_file/0004/220675/WPCC-vol9-issue2.pdf

παγιωμένα αντιπολιτευτικά κινήματα. «Η σύζευξη αυτή έβαλε τα θεμέλια της «λαϊκής βάσης» που ήταν απαραίτητη για να οδηγήσει στην δημιουργία ενός πλαισίου επικοινωνιακής δυναμικής». ¹²⁹ Άλλωστε, τα πιο επιτυχημένα παραδείγματα ακτιβισμού στο διαδίκτυο αφορούν περιπτώσεις συνδυασμένης δράσης εντός και εκτός διαδικτύου, όπου το διαδίκτυο χρησιμοποιείται σαν μέσο οργάνωσης και επικοινωνίας. Με αυτόν τον τρόπο η διαμαρτυρία δεν περιορίζεται στην ηλεκτρονική συλλογή υπογραφών αλλά καλεί τους πολίτες σε ενεργή συμμετοχή. ¹³⁰

Καταλυτικό ρόλο έπαιξε επίσης και η απόφαση της αιγυπτιακής κυβέρνησης να διακόψει και να παρεμποδίσει τη λειτουργία το ίντερνετ, στις 28 του Ιανουαρίου. Αυτή η πράξη, δείγμα ενός απόλυτου αυταρχισμού, απεδείκνυε και την βαρύτατη πίεση που αντιμετώπιζε το καθεστώς εξαιτίας των δράσεων που αναπτύχθηκαν μέσω του κυβερνοχώρου. Η δημοσιοποίηση και η καταγγελία της κρατικής βίας και καταστολής πήρε τη μορφή χιονοστιβάδας. Αυτή η νέα μορφή διάδρασης, επικοινωνίας και πολιτικής ζύμωσης μεταφράστηκε από το καθεστώς ως η νέα μεγάλη απειλή για τη διατήρησή του στην εξουσία. Κατά συνέπεια, ως αποτέλεσμα της διακοπής της λειτουργίας του διαδικτύου, ήταν ότι μία μεγάλη πλειοψηφία που ήταν έτοιμη να δράσει δεν είχε την δυνατότητα να είναι online. Όταν βέβαια η κυβέρνηση μπλόκαρε την λειτουργία των κινητών τηλεφώνων, δεν υπήρχε άλλη λύση πέραν της επιστροφής στην παραδοσιακή μορφή επικοινωνίας «από στόμα σε στόμα». ¹³¹ Επίσης μέσα από μαρτυρίες σε πολλές περιπτώσεις και υπό αυτήν την κατάσταση απαγόρευσης κάθε ομάδα διέθετε ανθρώπους που έπρεπε να

---

129 Tim Eaton, (2013)

130 Κοσκινάς, Κ., Αρσένης, Σ., (2008). Διηλεκτρικές Κοινότητες και Διαδίκτυο: Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις και Τεχνικές Εφαρμογές, Κλειδάριθμος, 2008, σ.183

131 Tim Eaton, (2013)

ενημερώνουν τους υπόλοιπους για το τι συνέβαινε στο δρόμο.¹³² Παράλληλα, πολλοί ακτιβιστές κατάφεραν μέσω «proxies»(χρησιμοποίηση ιστοσελίδων εκτός της εθνικής επικράτειας) να είναι και πάλι online ενώ κάποιοι άλλοι προσπάθησαν να στείλουν πολλές από τις ενημερώσεις που προτίθεντο να δημοσιοποιήσουν σε φίλους και συγγενικά πρόσωπα εκτός χώρας ώστε να τις κοινοποιήσουν εκείνοι στο διαδίκτυο. Ήδη όμως ένα κρίσιμο πλήθος ανθρώπων είχε ενημερωθεί και προσεγγιστεί για τις δράσεις που θα ακολουθούσαν. Είναι γεγονός ότι οι διαμαρτυρίες κατάφεραν να συνεχιστούν μετά το «black out», ήδη το καθεστώς μετρούσε αντίστροφα για την κατάρρευσή του. Να προσθέσουμε σε αυτό το σημείο ότι το διαδίκτυο δεν ήταν μπλοκαρισμένο καθ' όλη την διάρκεια των διαδηλώσεων, με αποτέλεσμα να συνεχίζει να αποτελεί χρήσιμο εργαλείο για τους δρώντες.¹³³ Μία έρευνα που διεξήχθη από το «the Dubai School of Government»¹³⁴ (Figure 2) το Μάρτιο του 2011, ρωτούσε τους Αιγύπτιους χρήστες τη γνώμη τους για τον ρόλο έπαιξε το facebook στις διαδηλώσεις. Τα αποτελέσματα της, έδειξαν ότι το 85 % της χρήσης του από τους διαδηλωτές ήταν για να **προωθήσουν** και να **οργανώσουν δράσεις, να ενημερώσουν τον κόσμο**, και να διαδώσουν **πληροφορίες** για το τι συμβαίνει. Χαρακτηριστικά που αποτελούν τα βασικά στοιχεία της **διαμεσολαβημένης κινητοποίησης** και της **συμμετοχικής δημοσιογραφίας**(ή **δημοσιογραφία των πολιτών**). Ενδεικτικά μόνο το 15% πίστευε ότι χρησιμοποιήθηκε για περιήγηση σε ιστοσελίδες ψυχαγωγικού και γενικού

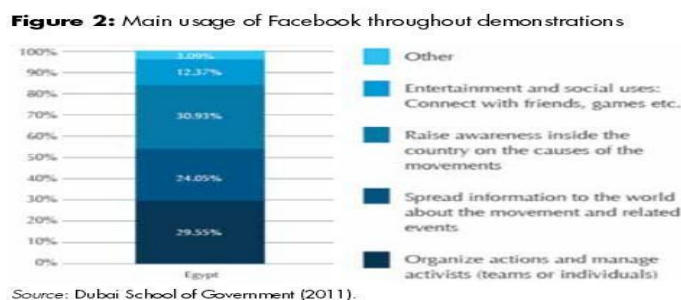
132 στο Tim Eaton, (2013), Interview with Mahmoud Salem, London, 21 October 2011.

133 Westminster Papers in Communication and Culture, Volume 9/Issue2/April 2013, Tim Eaton, Internet Activism And The Egyptian Uprisings: Transforming Online Dissent Into The Offline World διαθέσιμο στο https://www.westminster.ac.uk/__data/assets/pdf_file/0004/220675/WPCC-vol9-issue2.pdf

134 Dubai School of Government (2011) Civil Movements: The Impact of Face-book and Twitter. Arab Social Media Report1(2). Available at: www.arabsocial-mediareport.com (accessed December 2012) στο Tim Eaton, (2013)

ενημερωτικού περιεχομένου. Το γράφημα 2 (figure 2) παραπάνω παρουσιάζει την έρευνα που περιγράψαμε.¹³⁵

Γράφημα 2 (figure 2): Κύρια χρήση του Facebook στις διαδηλώσεις¹³⁶

Όσον αφορά το twitter μπορούμε να πούμε ότι δεν είχε την ίδια μαζικότητα με το facebook, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι η συμβολή του στις διαδηλώσεις δεν υπήρξε καταλυτική. Το twitter στην Αίγυπτο είχε περίπου εκατόν τριάντα χιλιάδες μέλη, ενώ το Facebook είχε επτά εκατομμύρια χρήστες το Μάιο του 2011. Η τεράστια αυτή διαφορά μπορεί να μας αποκαλύπτει ότι δεν είχε την ίδια άμεση επίδραση με το facebook, **έπαιξε όμως ουσιώδη ρόλο στην ενδυνάμωση της διαμεσολαβημένης κινητοποίησης.** Αυτό συνέβαινε εξαιτίας της δυνατότητας που παρέχει στους χρήστες για συνεχή, εύκολα προσβάσιμη (λόγω των κινητών τηλεφώνων) συνδεσιμότητα. Όπως έχουμε πει κάθε μέσο κοινωνικής δικτύωσης είχε τη δική του ιδιαίτερη συμβολή, **συγκεκριμένες λειτουργικές πλατφόρμες επιτέλεσαν συγκεκριμένα καθήκοντα.** Το facebook υπήρξε το μέσο για την υπεράσπιση ενός συγκεκριμένου σκοπού μέσω της διενέργειας καμπάνιας. Έπαιξε ιδιαίτερο ρόλο στην καταγγελία ενάντια στην αστυνομική βιαιότητα και αυθαιρεσία μέσω της διάχυσης

135 ο.π.

136 πηγή: Dubai School of Government (2011), στο Tim, Eaton, (2013)

οπτικοακουστικού υλικού και κειμένων διαμαρτυρίας. Επίσης σημαντική συμβολή είχε ως **προ-ενεργητικό (pro-active)** μέσο για την πραγμάτωση των διαδηλώσεων. Το twitter ήταν αποτελεσματικό εργαλείο για τους ακτιβιστές, που ήταν έξω στο δρόμο, ώστε να μπορέσουν να το χρησιμοποιούν συχνά μέσω των κινητών τους τηλεφώνων.¹³⁷

Ας δούμε πιο αναλυτικά ένα παράδειγμα που αποκαλύπτει την χρησιμότητα και τη συμβολή του twitter.

Ο πολύ γνωστός μπλόγκερ Mahmoud Salem, έστειλε ένα tweet που έγραφε το εξής: *«Need more protesters on the Salah Salem side. There are only 1000 there with thousands on the roxy side. Pl retweet #jan25»¹³⁸* (Idle and Nunns, 2011: 2) Αυτό το σύντομο μήνυμα, αποτελεί ιδανικό παράδειγμα που αποκαλύπτει την χρησιμότητα του twitter. Η ενημέρωση αυτή στάλθηκε σε αυτούς που διαμαρτυρόταν ακολουθώντας το «hashtag» #jan25, ώστε να επικοινωνήσουν αυτό το κάλεσμα για ενίσχυση. Αυτή η διαδραστική-κυκλική πλοήγηση που είναι γέννημα της ανάγκης μέσα στο πεδίο της εξέγερσης επιτρέπει στους διαδηλωτές – χρήστες να απαντούν πολύ γρήγορα σε όποια απειλή αναδύεται. Επιπρόσθετα, το κάλεσμα ανάγκης για

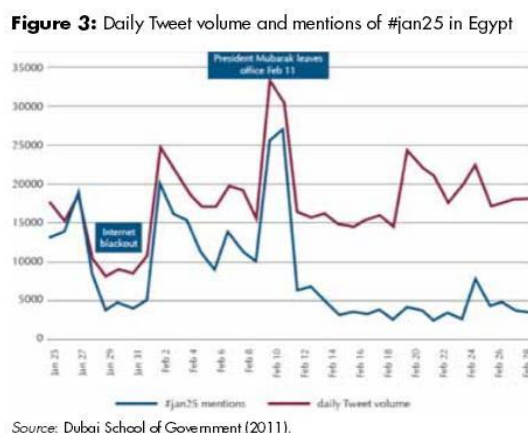
---

137 Dubai School of Government (2011) στο Tim Eaton, (2013) , στο ίδιο τα γραφήματα (γράφημα 2-figure 2 και γράφημα 3- figure 3)

138 Idle and Nunns, 2011: 212, στο Tim Eaton, (2013)

κοινοποίηση μέσω (retweet), κοινοποιήθηκε από 235 άτομα, τα οποία με την σειρά τους επέτρεψαν να διαχυθεί η πληροφορία αυτή σε 235 αντίστοιχα δίκτυα. Όπως ακριβώς συμβαίνει μέσω των δικτύων στο facebook, η πληροφορία μεταδόθηκε με μεγάλη ταχύτητα και σε πραγματικό χρόνο. Μία κρίσιμη λειτουργία για την ευόδωση των εξεγερσιακών δράσεων στο χωρο-χρόνο. Τα 140 λέξεων περιορισμένα μικρο-blogs του twitter, αδιαμφισβήτητα, ξεπερνούσαν σε ταχύτητα και αμεσότητα τα «WAKS» (online καμπάνιες) στο facebook, καθώς τα συγκεκριμένα απαιτούν την αποδοχή του διαχειριστή για την πραγματοποίηση ενός σχολίου. Επίσης χρονοβόρα μπορεί να αποδειχθεί και η αποστολή ενός sms, καθώς υπάρχει καθυστέρηση όταν η αποστολή είναι από πολλούς χρήστες και ταυτόχρονα. Στο twitter η επικοινωνία είναι στιγμιαία. Όπως μπορούμε να δούμε στο γράφημα 3 (figure 3), ο αριθμός των αναρτήσεων στο twitter υπό το «hashtag(#)» #jan25, ήταν εκρηκτικός, καθ' όλη την διάρκεια των διαδηλώσεων στην Αίγυπτο βλέπουμε τις λειτουργίες του twitter να συνεισφέρουν σε μεγάλο βαθμό.¹³⁹

Γράφημα 3 (figure 3), ο αριθμός των καθημερινών tweet στις 25 Ιανουαρίου¹⁴⁰

139 D...
140 ο.π.

Αυτό που επίσης είναι εξαιρετικά σημαντικό, είναι και η βοήθεια που προερχόταν από τους Τυνησίους ακτιβιστές μέσω των κοινωνικών μέσων στους Αιγύπτιους, ως ένδειξη αλληλεγγύης στη βοήθεια των δεύτερων κατά τη διάρκεια της εξέγερσης στην Τυνησία. Η συνεισφορά των Τυνησίων έγκειται και στο μπόλιασμα της Αιγυπτιακής εξέγερσης με ήδη δοκιμασμένες πρακτικές μέσω των κοινωνικών μέσων. Ο διαμοιρασμός μιας ήδη υπάρχουσας γνώσης σε συνδυασμό με πολύτιμες συμβουλές γεννημένες από την ανάγκη στην εξέγερση της Τυνησίας, κάλυψε ένα ευρύ φάσμα υποστηρικτικών πρακτικών, από το πως να καλύψει κανείς το πρόσωπό του από τα δακρυγόνα μέχρι τακτικές για την παράκαμψη της καθεστωτικής καταστολής.¹⁴¹

Κατά συνέπεια μπορεί κάποιος να πει ότι η συμβολή του twitter υπήρξε πολύ πιο ουσιαστική παρά τον περιορισμένο αριθμό των χρηστών του.¹⁴² Τα κοινωνικά μέσα υπόκεινται σε αλλαγές εξαιτίας της διαλεκτικής σχέσης τους με τους χρήστες αλλά και με την ίδια την εξεγερσιακή διαδικασία. Το twitter εισήγαγε την λειτουργία voice-to- twitter, υπηρεσία που επέτρεψε στους χρήστες να δημοσιεύσουν πληροφορίες καλώντας έναν ειδικό αριθμό τηλεφώνου. Στην περίπτωση μάλιστα της παρεμπόδισης της λειτουργίας του διαδικτύου, τα μηνύματα που είχαν σταλεί μέσω αυτής της λειτουργίας στο εξωτερικό, ήταν δυνατόν χάρη στον μεταφραστή της

---

141 interview with Gamal Eid, Head of the Egyptian Association for Human Rights, Cairo, 20 June 2011 στο Tim Eaton, (2013)

142 Dubai School of Government (2011) στο Tim Eaton, (2013)

google (google translate) να γίνουν γνωστά σε όλο το πλανήτη.¹⁴³ Αυτή η ποιοτική υπεροχή συνίσταται και στη χρήση του μέσου αυτού για την ενίσχυση ενός κρίσιμου γνωστικού περιεχομένου που γίνεται εφικτό μέσω της λειτουργίας newsfeed (ανατροφοδότηση ειδήσεων).¹⁴⁴ Το να τροφοδοτεί και να τροφοδοτείται κανείς δια μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης δεν συνεπάγεται απλώς ατομικές ενέργειες και διαδικασίες αντίληψης για την χρήση του μέσου. Αλλά μία θεμελιώδη κοινωνική διαδικασία η οποία επιδρά στην ατομική διάσταση της χρήσης των μέσων, στο γνωστικό πεδίο, στο πεδίο του λόγου, της δράσης και εν τέλει της ίδιας της ιδεολογίας.¹⁴⁵ Κατά συνέπεια το να λαμβάνουμε γνώση ενός γεγονότος ή μίας πληροφορίας από τα μέσα ενημέρωσης συνιστά την πλέον άμεση γνωστική διαδικασία. Έτσι, παρά την έμφαση που δίνεται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, η νέα γενιά αυτών των τεχνολογικών και διαδικτυακών εφαρμογών δεν έδρασε απομονωμένα. Η συμβατικότητα και η πριμοδότηση της διάδρασης μεταξύ ενός μεγάλου αριθμού χρηστών ήταν το κλειδί για την ανάδυση της επικοινωνιακής δυναμικής. Καθώς, η επιτυχία της διαμεσολαβημένης κινητοποίησης στην Αίγυπτο, δεν δημιουργήθηκε αίφνης τον Ιανουάριο του 2011. Μία σειρά από παράγοντες και αιτίες σε συνδυασμό με τον κρίσιμο συντονισμό των δρώντων μέσω των δικτύων εμπιστοσύνης και της δια-σύνδεσης μεταξύ των δύο μέσων κοινωνικής δικτύωσης του facebook και του twitter έπαιξαν ουσιώδη ρόλο. Τα δύο μέσα χρησιμοποιήθηκαν ταυτόχρονα μία μέρα μόλις μετά την έναρξη της καμπάνιας για το κάλεσμα για την 25η Ιανουαρίου. Οι οργανωτικές διεργασίες από αυτές τις ομάδες «WAAKS» στο facebook έλαβαν διαφορετική μορφή στο twitter κάτω από το «hashtag» #jan25. Οι

---

143 Ghanging the Face(book) of Social Activism Mark Pfeifle /http://www.huffingtonpost.com/mark-pfeifle/social-media-political-activism_b_1594287.html/This column was taken largely from Pfeifle's recent debate at the Oxford Union at Oxford University.

144 Marchand, Pascal, (2006). Κοινωνική Ψυχολογία των Μ.Μ.Ε. Επιστημονική επιμέλεια Στάμος Παπαστάμου, Θέματα Κοινωνικής Ψυχολογίας, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

145 ο.π.

ακτιβιστές ήταν ικανοί να επικοινωνήσουν απευθείας με τους οργανωτές κάνοντας χρήση τη λειτουργίας με δυνατότητα απάντησης μέσω του συμβόλου @'.¹⁴⁶

•Online Καμπάνιες (WAAKS) και η εξέλιξη της διαμεσολαβημένης κινητοποίησης

Η σημασία των online καλεσμάτων, έχει αμφισβητηθεί από πολλούς ερευνητές. Ο Slavoj Zizek το έχει περιγράψει σαν μία φόρμα παθητικής συμπεριφοράς και όχι συμμετοχής. Το να συμμετέχεις σε μία σελίδα με ένα like (μου αρέσει) δεν συνιστά ταυτόχρονα και δράση. Σε μία όμοια οπτική ο Malcolm Gladweel (2010) αναφέρει ότι αυτός ο ακτιβισμός που αρχίζει και σταματάει σε ένα κλικ μας

---

146 Idle N. and Nunnsa, (eds), (2011). Tweets from Tahrir: Egypt's Revolution as It Un-folded, in the Words of the People that Made It. New York: OR Books.

αποπροσανατολίζει από την πραγματικότητα και την εξέλιξη των γεγονότων. Απομονωμένες αυτές οι θέσεις ενέχουν μία μεγάλη δόση αλήθειας. Ωστόσο μέσα στο ιδιαίτερο πλαίσιο που μελετάμε, αυτό της Αραβικής Άνοιξης και δη της εξέγερσης που έλαβε χώρα στην Αίγυπτο παίρνουν άλλη διάσταση. Πρέπει να λάβουμε υπόψιν κάποια σημεία κλειδιά για την κατανόηση του πως τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης συμβάλλουν στις κινητοποιήσεις.

Σε ένα αυταρχικό καθεστώς όπως της Αιγύπτου, η επιλογή της σύνταξης με τους αντιφρονούντες μπορεί να αποβεί επικίνδυνη. Μην ξεχνάμε ότι στην γειτονική χώρα Τυνησία, πολλοί γνωστοί μπλόγκερς ακτιβιστές φυλακίστηκαν και βασανίστηκαν από το καθεστώς. Επίσης όπως έχουμε ήδη τονίσει η επικοινωνιακή δυναμική που δημιουργείται δεν είναι αποτέλεσμα της ύπαρξης και των λειτουργιών των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Αντίθετα, τα μέσα αυτά, ως εργαλεία, καταφέρνουν να συνδέσουν παγιωμένες αντιπολιτευτικές δράσεις που έχουν ήδη συγκροτηθεί μέσω των δικτύων εμπιστοσύνης. Αυτό επιτυγχάνεται γιατί κάθε μέσο παρέχει τη δική του κρίσιμη και ιδιαίτερη συνεισφορά. Επίσης, οι παλαιότερες πολιτικές καμπάνιες που έκαναν χρήση του κυβερνο-ακτιβισμού, όπως το κίνημα kefaya στις 6 Απριλίου του 2008, κατάφερε να κινητοποιήσει έναν μεγάλο αριθμό ανθρώπων υπέρ της εργατικής απεργίας, αλλά οι δυνατότητες του facebook συνείσφεραν στην κινητοποίηση πολλών περισσότερων.¹⁴⁷

Η καταγγελίες μέσω των «WAKS» για την αστυνομική καταστολή και το συγκλονιστικό γεγονός της δολοφονίας ενός νεαρού παιδιού, ενίσχυσαν μέσω του facebook μία οργή που ήδη υπήρχε. Η αλληλεγγύη που αναδύθηκε ενεργοποίησε τις «νησίδες αντίστασης» που υπήρχαν στην χώρα αλλά ήταν **απομονωμένες** και τις

---

147 Westminister Papers in Communication and Culture, Volume 9/Issue2/April 2013, Tim Eaton, Internet Activism And The Egyptian Uprisings: Transforming Online Dissent Into The Offline World διαθέσιμο στο https://www.westminster.ac.uk/_data/assets/pdf_file/0004/220675/WPCC-vol9-issue2.pdf

κατέστησε κοινό τόπο για κάθε πολίτη της χώρας που επίσης απομονωμένος, ήταν απέναντι στο καθεστώς.¹⁴⁸

Πράγματι στην Αίγυπτο είχαν αναπτυχθεί τέτοιες νησίδες αντίστασης, ήδη από τη απεργία στην πόλη Al Mahalla, το 2008, υπήρξε ένας σημαντικός αριθμός εργατικών απεργιών σε όλη τη χώρα, που εξαιτίας της οικονομικής κατάστασης αλλά και του καθεστώτος επικοινωνιακής τρομοκρατίας, ήταν απομονωμένες. Είναι σε αυτό το σημείο που τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης έπαιξαν ένα σημαντικό ρόλο. Το κάλεσμα για διαμαρτυρία μετέτρεψε ένα εν δυνάμει αίσθημα σε αίσθημα αλληλεγγύης με την κοινωνία. Στο παρελθόν πολλές διαδηλώσεις ατρόφησαν γρήγορα και εύκολα, καθώς η ηγέτες τους ήταν εύκολα αναγνωρίσιμοι και αποτελούσαν στόχο για τις δυνάμεις ασφαλείας του καθεστώτος. Στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης η διατήρηση της ανωνυμίας – έστω για ένα μικρό αλλά κρίσιμο- διάστημα, εξαιτίας και της μη ιεραρχικής δομής τους, έπαιξε σημαντικό ρόλο.¹⁴⁹ Για παράδειγμα ο διαχειριστής της σελίδας «We are all Khaled Said », Ghonim εμφανίστηκε με το όνομά του στις 27 Ιανουαρίου και κατέστη ευρύτερα γνωστός στους Αιγύπτιους όταν έδωσε συνέντευξη στις 7 Φεβρουαρίου στο κανάλι Dream TV στο Ντουμπάι. Η επιλογή του να διατηρήσει την ανωνυμία του σύμφωνα με τον ίδιο έγινε για την αποφυγή της σύλληψης του από την αστυνομία.¹⁵⁰

Αν και αναβαθμισμένα τα οργανωτικά χαρακτηριστικά των κοινωνικών μέσων ενημέρωσης, λόγω της έλλειψης ιεραρχίας του μοντέλου των «WAKS», συνιστά τουλάχιστον για τις διαδηλώσεις της 25ης Ιανουαρίου μία χαλαρή οργάνωση. Καθώς

---

148 συνέντευξη με τον Jack Shenker, (2011), στο Idle N. and Nunnsa, (eds), (2011). Tweets from Tahrir: Egypt's Revolution as It Un-folded, in the Words of the People that Made It. New York: OR Books. .

149 Σύμφωνα με τον Μορέν «*Το αξιοσημείωτο είναι ότι όπου η καταπίεση οδήγησε στην απαγόρευση και κατάργηση κόμματα, φυλάκιση ή εξόρισε τους δημοκράτες, αυτή η πολιτική αδυναμία έγινε η δύναμη της εξέγερσης. Ήταν η δύναμη του αυθόρμητου, της αυτοοργάνωσης, που στόμωνε με τον αρχικό ειρηνικό χαρακτήρα της τις δυνάμεις της καταπίεσης επινοώντας, με τα κινητά και το διαδίκτυο, το δικό της άμεσο και διαρκές επικοινωνιακό δίκτυο, και, μέσω αυτού, μία μορφή οργάνωσης δικτυακή, όπου δεν υπάρχει μία κεφαλή, υπάρχουν αμέτρητες, και συνεπώς δεν μπορεί να αποκεφαλιστεί» βλ. Μορέν,(2001). «Σύννεφα πάνω από την αραβική άνοιξη», *Εποχή*, 2/05/2011*

150 Ghonim, W., (2012). Revolution 2.0. London: Harper Collins.

πέρα από την προτροπή προς τα μέλη να παραστούν σε συγκεκριμένα σημεία και σε συγκεκριμένη χρονική στιγμή, δεν υπήρξε καμία παραπάνω σχεδιασμένη στρατηγική. Το παράδοξο εδώ είναι ότι αυτή η απόκλιση από τις παρελθούσες ενέργειες είχε σημαντική δύναμη για την αντιμετώπιση του αυταρχικού πλαισίου. Οι απειλές του καθεστώτος ακολούθησαν το παραδοσιακό μοντέλο καταστολής, στρεφόμενες στην σύλληψη γνωστών ηγετών της αντιπολίτευσης και ως επί των πλείστων αυτών που δεν είχαν κάποιο ρόλο στις διαδηλώσεις. Τα «WAAKS» ως μία πλατφόρμα επικοινωνιακής δυναμικής επέτρεπαν στον οποιονδήποτε να σχολιάσει και να συμμετάσχει μέσα σε έναν χαλαρό οργανωτικό πλαίσιο. Αντί να ακολουθήσουν τις υπαγορεύσεις για παράδειγμα της φιλελεύθερης αντιπολίτευσης, φιλτραρισμένες μέσα από την ιεράρχηση της ηγεσίας, ακολούθησαν με ένα κάπως αυτόνομο τρόπο τις χαλαρές οδηγίες και ενήργησαν κατά το δοκούν.¹⁵¹

Ο Ghonim αργότερα θα πει πως αυτό ήταν ένα άνευ ηγεσίας κίνημα, χωρίς οργάνωση και στρατηγική.¹⁵² Αλλά στα απομνημονεύματά του ισχυρίζεται ότι συμβουλευτήκε διάφορες προσωπικότητες της αντιπολίτευσης, μεταξύ αυτών του Mostafa al- Nagar, διευθυντή της καμπάνιας του El Baradei, όπως και τον Ahmed Maher, ηγετική προσωπικότητα του κινήματος της 6ης Απριλίου, και ενός έτερου ακτιβιστή του Mahmoud Samy, με σκοπό την διοργάνωση των στρατηγικών κινήσεων.¹⁵³ Στην πραγματικότητα, ο Ghonim, ισχυρίζεται ότι οι άλλοι ακτιβιστές συναντήθηκαν πολλές φορές για να συσταθεί μία φόρμα τακτικών. Συμφωνώντας στο να ξεκινήσουν από συγκεκριμένες θέσεις δορυφόρους της πλατείας Ταχρίρ, παίρνοντας μαζί τους τους ήδη συγκεντρωμένους εκεί διαδηλωτές με σκοπό την

---

151 Westminister Papers in Communication and Culture, Volume 9/Issue2/April 2013, Tim Eaton, Internet Activism And The Egyptian Uprisings: Transforming Online Dissent Into The Offline World διαθέσιμο στο https://www.westminster.ac.uk/_data/assets/pdf_file/0004/220675/WPCC-vol9-issue2.pdf

152 Ghonim, W., (2011). Speech delivered at 'Facebook and People Power: The View From Tahrir'. Thomson Reuters Foundation Seminar, June.

153 Ghonim, W., (2012). Revolution 2.0. London: Harper Collins.

κοινή κάθοδο στην πλατεία Ταχρίρ¹⁵⁴. Τέτοιου είδους στρατηγικές δεν ακολουθήθηκαν στα «WAAKS», και αυτό μας αποκαλύπτει ότι οι πιο εδραιωμένες αντιπολιτευτικές ομάδες ακολούθησαν μία πιο οργανωμένη τακτική στις 25 Ιανουαρίου.

Κατά την εξέταση αυτού του θέματος, αξίζει να σημειώσουμε ότι το δίκτυο αντίστασης του Ghonim στα «WAAKS», συνδύασε δίκτυα αντίδρασης και άλλων ακτιβιστών, μπολιάζοντας το δικό του δίκτυο σε σημαντικό βαθμό. Αυτοί οι σύνδεσμοι λειτούργησαν εκ του πρωμίου σε αυτό το σημείο: μέσω του πολλαπλασιασμού της πληροφορίας στην πλατφόρμα των «WAAKS» με την ενίσχυση και την αλληλεγγύη των υπολοίπων σχηματίστηκε μία κρίσιμη για τις εξελίξεις συμμαχία. Κατά συνέπεια, αποδεικνύεται μάταιη, στην περίπτωση που εξετάζουμε, η προσπάθεια να διαχωρίσει κανείς offline και online κόσμους. Ο Maher, ο Samy και ο Nagar επικοινωνούσαν ανώνυμα μέσω των κοινωνικών μέσων με τον Ghonim, αλλά οι αποφάσεις λαμβανόταν εκτός του διαδικτύου.¹⁵⁵

Οι δραστηριότητες των «WAAKS» ποτέ δεν περιορίστηκαν στην αντίσταση μέσω του facebook, αλλά στην πραγματικότητα προσέφεραν έναν μη ευθυγραμμισμένο κόμβο στην διαμαρτυρία απέναντι στο κράτος. Έτσι μη συνδεδεμένα δίκτυα μετατράπηκαν σε συνδεδεμένα μεταξύ τους μέσω των «WAAKS». Ωστόσο, λίγοι φαινόταν να γνωρίζουν στις 25 Ιανουαρίου, οτιδήποτε για οποιονδήποτε σχεδιασμό. Κανένας από τους ακτιβιστές που ήταν στους δρόμους κατά τη διάρκεια της διαδήλωσης δεν είχε τη γνώση κάποιου συγκεκριμένου πλάνου για την συγκέντρωση στην πλατεία Ταχρίρ. Ο Mohamed Abdel Aziz, ο Αιγύπτιος συνδιοργανωτής του Freedom House, επισήμανε ότι οι οργανωτές ήλπιζαν να

---

154 ο.π.

155 Westminister Papers in Communication and Culture, Volume 9/Issue2/April 2013, Tim Eaton, Internet Activism And The Egyptian Uprisings: Transforming Online Dissent Into The Offline World διαθέσιμο στο https://www.westminster.ac.uk/_data/assets/pdf_file/0004/220675/WPCC-vol9-issue2.pdf

καταφέρουν να συγκεντρώσουν τουλάχιστον 10.000 διαδηλωτές, και έμειναν κυριολεκτικά έκπληκτοι από τον αριθμό των ανθρώπων που βγήκαν στο δρόμο.¹⁵⁶

Αφού οι διαδηλωτές κατάφεραν να σταθούν απέναντι στο πρώτο κύμα της αστυνομικής βίας, συνειδητοποίησαν την δύναμή τους και εκμεταλλεύτηκαν τη δυνατότητα για διαρκή συνδεσιμότητα που παρείχαν τα κινητά τους τηλέφωνα. Ο Abdel Aziz, επίσης αναφέρει ότι εκείνη τη στιγμή άρχισε να καλεί ακτιβιστές που διαμαρτυρόταν σε άλλες περιοχές να συγκεντρωθούν στην πλατεία Ταχρίρ. Όταν ερωτήθηκε για την οργάνωση στη διαδήλωση ο εξίσου γνωστός μπλόγκερ Mahmoud Salem δήλωσε ότι πίστευε πως μία συλλογική συνείδηση διαμορφώθηκε στους δρόμους εκείνη την μέρα, χωρίς να υπάρχει κάποιου είδους συγκροτημένο σχέδιο για να επιτευχθεί αυτό.¹⁵⁷ Έτσι παρά τα στοιχεία οργάνωσης που έκαναν την εμφάνισή τους στις 25 Ιανουαρίου, σύμφωνα με τον Ghonim, ήταν δύσκολο να δει κανείς πως ένα μικρό γκρουπ ακτιβιστών χωρίς κανένα λεπτομερές σχέδιο θα μπορούσε να προσδώσει σε ένα τόσο μεγάλο αριθμό ανθρώπων ένα σχέδιο για το τι να κάνουν, αφού πατήσουν το πόδι τους στο δρόμο. Η επιβλητική συγκέντρωση των Αιγυπτίων υπήρξε αποστομωτική. Ο Gamal Eid, ακτιβιστής και διευθυντής της οργάνωσης της Αιγύπτου για τα ανθρώπινα δικαιώματα, τονίζει χαρακτηριστικά: «Μιλάμε για εκατομμύρια ανθρώπους. Δεν χρειάζεται ένα σχέδιο».¹⁵⁸

•Ο ρόλος της δημοσιογραφίας των πολιτών

«Προσπαθώντας να καταλάβω τι συνέβαινε στην πλατεία Ταχρίρ, ήταν σαν να προσπαθώ να συναρμολογήσω ένα πολύπλοκο παζλ», δηλώνει ένας πολίτης που

---

156 ο.π. interview with Mohamed Abdel Aziz, Egypt Coordinator, Freedom House, Cairo, 19 June 2011

157 ο.π. interview with Mahmoud Salem, London, 21 October 2011

158 ο.π. interview with Gamal Eid, Head of the Egyptian Association for Human Rights, Cairo, 20 June 2011.

συμμετείχε στα γεγονότα. Πράγματι ο βαθμός της διακίνησης της πληροφορίας και οι διαδρομές της ήταν ασύλληπτες. Σχεδόν κάθε πράξη επίθεσης που εξαπέλυσε το καθεστώς της Αιγύπτου εναντίον των διαδηλωτών βρήκε τρόπο να δημοσιοποιηθεί είτε στα κοινωνικά μέσα είτε στην τηλεόραση. Όχι μόνο στην ευρύτερη περιοχή του αραβικού κόσμου αλλά σε όλο το κόσμο. Αυτή η ικανότητα να αναπτυχθεί μία γέφυρα μεταξύ των κοινωνικών μέσων και των παραδοσιακών αποδείχτηκε εξαιρετικής σημασίας. Δεν ήταν όμως προϊόν τυχειότητας. Από την ίδρυση των online καμπανιών, οι συμμετέχοντες στις διαδηλώσεις ενθαρρύνθηκαν να λειτουργήσουν ως δημοσιογράφοι. Μέσα από ένα βίντεο με τίτλο **«Η κάμερα είναι το όπλο σας»**, οι ακτιβιστές παρακινούσαν τους διαδηλωτές να **«ανεβάζουν ότι συνέβαινε»**. Ιδιαίτερα όποιον αστυνομικό εξαπέλυε επίθεση στους ειρηνικούς διαδηλωτές.¹⁵⁹ Ο Gamal Eid, γρήγορα κατάλαβε τις δυνατότητες του twitter για την ταχύτερη εξάπλωση των πληροφοριών σε όλον τον κόσμο, και μέσα από κάλεσμα του, προέτρεψε χρήστες του twitter που γνώριζαν την αγγλική γλώσσα να μεταφράσουν τα κείμενα που αναρτούταν από τον Οργανισμό για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα στην Αίγυπτο (ANHRI). Ο Eid έμεινε έκπληκτος από το γεγονός ότι 35 Αιγύπτιοι προθυμοποιήθηκαν. Μία τέτοια προσπάθεια μετάφρασης ήρθε από τον ανταποκριτή του ANHRI στο Σουέζ, που μέσω μηνύματός του στο twitter ανέφερε ότι διαδηλωτές δέχτηκαν επίθεση από υποστηρικτές του καθεστώτος Μουμπάρακ. Η διαδρομή που ακολουθήθηκε από το Σουέζ μέσω τηλεφώνου, στον εθελοντή που μεταφράζει στα αγγλικά την πληροφορία, την οποία με τη σειρά του ο Eid ανάρτησε στους λογαριασμούς στο twitter μέσω της λειτουργίας απάντησης «@» μας αποκαλύπτει μία δυναμική επικοινωνιακή σχέση.¹⁶⁰ Η ιστορία αυτή έγινε θέμα στη

---

159 Frenchman, (2011). History of the revolution on Facebook. Daily Kos. Available at:<http://www.dailykos.com/story/2011/02/17/946150/-History-of-the-revolution-on-Facebook> accessed 1 June 2011)

160 συνέντευξη με τον Gamal Eid, 2011, στο Tim Eaton, (2013)

παγκοσμίως γνωστή εφημερίδα The Guardian. Παράλληλα, διεθνή μπλόγκς χρησιμοποίησαν τις αναρτήσεις αυτές στα κοινωνικά μέσα για να ενημερώσουν το πολυποίκιλο κοινό τους για τις εξελίξεις σε πραγματικό χρόνο.¹⁶¹ Η δυνατότητα αυτή που δεν υπήρχε στο παρελθόν ή τουλάχιστον δεν μπορούσε να επιτευχθεί σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα είναι ενδεικτική για τις διαδρομές που ακολούθησαν τα γεγονότα μέσω της διεθνικής διάχυσης.¹⁶²

Η δημοσιογραφία των πολιτών αιχμαλώτισε στιγμές θριάμβου αλλά και έντασης σε όλη τη διάρκεια των διαδηλώσεων. Πολύτιμα αποδεικτικά στοιχεία που ήταν το καθεστώς αποσιώπηση. Οι εικόνες αυτές συγκρίθηκαν μάλιστα με παρόμοιες στιγμές των κινημάτων αντίστασης σε όλο τον κόσμο, μέσα από το youtube. Για παράδειγμα το βίντεο ενός άντρα που στέκεται μπροστά από ένα ταγκ παρομοιάστηκε με τον άνθρωπο που έκανε το ίδιο στην πλατεία Τιενανμέν.¹⁶³ Με τον ίδιο τρόπο η σοκαριστική εικόνα πυροβολισμού μίας γυναίκας στους δρόμους της Αλεξάνδρειας συγκρίθηκε με την εικόνα που έδειχνε μία Ιρανή γυναίκα να δολοφονείται με τον ίδιο τρόπο σε διαδήλωση στην Τεχεράνη το 2009.¹⁶⁴

Αυτές οι εικόνες που διηγήθηκαν χιλιάδες παρόμοιες ιστορίες στάθηκαν απέναντι στην προπαγάνδα που το κράτος Μουμπάρακ διέδιδε μέσω της τηλεόρασης. Αυτές οι εικόνες έκαναν τον γύρο του κόσμου όταν το καθεστώς διέδιδε ότι οι διαδηλωτές ήταν ξένοι υποκινητές, τρομοκράτες, ή μέλη της Μουσουλμανικής Αδελφότητας.¹⁶⁵ Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι το Αιγυπτιακό κράτος έχασε τον

---

161 Idle N. and Nunnsa (eds) (2011). Tweets from Tahrir: Egypt's Revolution as It Un-folded, in the Words of the People that Made It. New York: OR Books.

162 Tim Eaton, (2013)

163 YOUTUBE(2011d). Man resists water cannon in Egypt. YouTube. Available at:<http://www.youtube.com/watch?v=jtCoj4mUFiw>(accessed 3 August 2011)

164 YOUTUBE(2011c). Police shoot unarmed man dead in Alexandria, Egypt. YouTube, 28 January. Available at:http://www.youtube.com/watch?v=mrtN-U2r_Jy(accessed 3 August 2011).

165 Abouzeidr,(2011). Egyptian state TV: let me tell you what's really go-ing on. Time. Available at:<http://www.time.com/time/world/arti-cle/0,8599,2046510-2,00.html> accessed 3 August 2011)

πόλεμο της προπαγάνδας και κρίσιμο ρόλο έπαιξε σε αυτό και η δημοσιογραφία των πολιτών. Αυτός ο στόχος ήταν εξ αρχής ζητούμενο και πραγματική ανάγκη που ενισχύθηκε από τους διαδικτυακούς ακτιβιστές.

Κοινωνικά Κινήματα και Κοινωνικά Μέσα

Τα κοινωνικά κινήματα φαίνεται ότι ευνοούνται από τη χρήση των κοινωνικών μέσων. Σύμφωνα με πολλούς ερευνητές τα νέα αυτά μέσα αποτελούν μία πολύτιμη πηγή για τα κοινωνικά κινήματα και τις συλλογικές δράσεις. (Della Porta & Mosca, 2005; Langman, 2005; O'Lear, 1999; Wasserman, 2007) Συμβάλλουν στην υλοποίηση και στην οργάνωση δράσεων, προωθούν μία αίσθηση της κοινότητας, μία συλλογική ταυτότητα μεταξύ περιθωριοποιημένων ομάδων. Δημιουργούν επίσης λιγότερο περιορισμένους πολιτικούς χώρους, συνεισφέρουν στη σύνδεση μεταξύ κοινωνικών κινήματων και στη δημοσιοποίηση με σκοπό την υποστήριξη στην παγκόσμια κοινότητα.¹⁶⁶ Εκτός από αυτού του είδους την υποστήριξη στα κινήματα, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης παρέχουν ευκαιρίες για πολιτική έκφραση, συμβολικό προσδιορισμό των συλλογικών φορέων και ανταλλαγή πληροφοριών. Οι νέες τεχνολογίες προσφέρουν μία νέα οργανική λειτουργία. Σε μία εξέταση του κινήματος ενάντια της συνόδου G8 στη Γένοβα το 2001, οι Della Porta και Mosca(2005), διαπίστωσαν ότι η επικοινωνία που βασίζεται στο διαδίκτυο παρέχει σημαντικούς

---

166 Available at <http://ijoc.org>. <http://ijoc.org/index.php/ijoc/article/viewFile/1242/597&a=bi&pagenumber=1&w=100> social media in the egyptian revolution reconsidering resource mobilization theory/Langman, L. (2005). From virtual public spheres to global justice: A critical theory of interworked social movements.Sociological Theory, 23(1), 42–74. Della Porta, D., & Mosca, L. (2005). Global-net for global movements? A network of networks for a movement of movements. Journal of Public Policy, 25(1), 165–190. O'Lear, S. (1999). Networks of engagement: Electronic communication and grassroots environmental activism in Kaliningrad.Human Geography, 81(3), 165–178.

πρόσθετους πόρους στα κοινωνικά κινήματα. Όταν μάλιστα οι πρωταγωνιστές των οποίων στερούνται την πρόσβαση στα μαζικά μέσα επικοινωνίας λόγω οικονομικών, χρονικών ή χωρικών περιορισμών. Η θεωρία της κινητοποίησης πόρων¹⁶⁷ μπορεί να συνεισφέρει στην κατανόηση του ρόλου των κοινωνικών μέσων στην Αίγυπτο και στην Τυνησία. Τρεις συγκεκριμένες ιδιότητες τους συμβάλλουν σε αυτήν την κατεύθυνση. Η ταχύτητά τους, η έλλειψη ιεραρχίας και του θεσμικού πλαισίου καθώς και η δυνατότητα που παρέχουν για διεθνική διάχυση εικόνων, διεκδικήσεων και συλλογικών δράσεων. Επιπρόσθετα, η διαρκής συνδεσιμότητα που ανακύπτει από την ίδια την γεωγραφία του κυβερνοχώρου, καθιστά τα κοινωνικά μέσα από κομβικό σημείο σύνδεσης απομονωμένων νησίδων αντίστασης σε δίκτυα εμπιστοσύνης, και τελικά σε ένα εργαλείο που προμοδοτεί την ανάπτυξη της επικοινωνιακής δυναμικής που περιγράψαμε.

Δεδομένου της παρουσίας αυταρχικών καθεστώτων που δεν συνάδουν διόλου με τις δημοκρατικές ελευθερίες, ιδιαίτερα στο πεδίο της δράσης και του λόγου, το εξεγερσιακό ξέσπασμα της νεολαίας, στην Τυνησία και στην Αίγυπτο ενισχύθηκε από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Ο αυταρχικός έλεγχος των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας από τα καθεστώτα υπερκεράστηκε από τον τρόπο που τα δρώντα υποκείμενα χρησιμοποίησαν τα ψηφιακά μέσα προς όφελός τους. Η «δημοσιογραφία των πολιτών» κατέστησε αδύναμες και ανεπαρκείς τις «παραδοσιακές» μεθόδους προπαγάνδας των δικτατοριών. Φαίνεται επίσης ότι η ταχύτητα με την οποία αναμεταδόθηκαν οι ειδήσεις και τα γεγονότα, συνέβαλε στη δημιουργία μιας χρονικής συρρίκνωσης μέσα στον πυκνό εξεγερσιακό χρόνο, που μπορεί να πούμε ότι προκάλεσε την καθυστέρηση απάντησης, από τα καθεστώτα.

---

¹⁶⁷ Η θεωρία αυτή βασίζεται στην ιδέα ότι οι πόροι, όπως είναι ο χρόνος, το χρήμα και οι οργανωτικές δεξιότητες και ορισμένες κοινωνικές ή πολιτικές ευκαιρίες είναι κρίσιμης σημασίας για την επιτυχία των κοινωνικών κινήματων.

Η στρατηγική δημιουργικότητα του κινήματος σε συνδυασμό με ορθολογικές διαπραγματεύσεις (βλέπε προβολή και πλαισίωση αιτημάτων) στη σχεσιακή ανταλλαγή και αλληλεπίδραση μεταξύ των διεκδικητών και του θεσμικού τους περιβάλλοντος, ήταν αυτή που επηρέασε καταλυτικά τον ρου των γεγονότων. Άλλωστε οι κινηματικές διαδικασίες είναι διαδικασίες που ενέχουν δυναμική, δεν ανακύπτουν δια του αποκλεισμού, αλλά μέσα από ένα συνδυασμό παραγόντων όπως είναι οι δομές πολιτικών ευκαιριών σε συνδυασμό με τις δράσεις. Σύμφωνα με τον Tilly, κάθε κίνημα παρουσιάζει τα δικά του χαρακτηριστικά, απαιτεί την ανάλογη προσοχή και είναι συνάρτηση της εκάστοτε οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής συγκυρίας». Κατά συνέπεια ανάλογη είναι και η προσοχή που δίνεται από τα μίντια, η οποία ποικίλει ανάλογα με την τακτική δημόσιας επικοινωνίας και τα οργανωτικά μοντέλα που υιοθετούνται από τα ίδια τα κινήματα. Εκεί όπου νέα πρότυπα/παραδείγματα της ανθρώπινης συνεργασίας αναδύονται, ανταποκρινόμενα σε νέα προβλήματα, νέα είδη πολιτικής δράσης αναπτύσσονται και οι νέες επιλογές επικοινωνίας έχουν την δυνατότητα να μετατρέπουν την πολιτική οργάνωση αλλά και αυτές τις πολιτικές δυναμικές σχέσεις που προκύπτου¹⁶⁸. Εδώ φαίνεται και η συμβολή της συγκρουσιακής πολιτικής για την οποία ουσιώδες είναι, όχι το γιατί αναδύονται συλλογικές εξεγερσιακές δράσεις, αλλά το πως. Όλοι οι παράγοντες έχουν αιτιώδη βαρύτητα κανείς μόνος δεν αρκεί (δεν είναι ικανή συνθήκη) όλοι συνδυαστικά – ενδεχομένως- είναι αναγκαίες προϋποθέσεις. Συνδυαζόμενοι οι παράγοντες συγκροτούν αιτιώδεις μηχανισμούς που επιφέρουν διαφορετικά αποτελέσματα αναλόγως τις συγκυρίας. Τοποθετούμε σε αυτή τη σχέση και το ρόλο των κοινωνικών μέσων, ως όργανο συντονισμού και επικοινωνίας αιτημάτων αυτών που στερούνται πόρους.

---

168 Tilly, Charles, (1929-2004). Κοινωνικά Κινήματα, 1768-2008, Αθήνα, Σαβάλλας, 2007

Τα κοινωνικά μέσα προσφέρουν αυτό που οι πολιτικοί θεσμοί αρνούνται: άμεση και γρήγορη επικοινωνία αιτημάτων ενισχύοντας τους δημοκρατικούς θεσμούς. «Άλλωστε τα κοινωνικά κινήματα είναι συνυφασμένα με μακροσκοπικές διαδικασίες της νεωτερικότητας: τον εκδημοκρατισμό και τη γενικευμένη πύκνωση της επικοινωνίας στις ανθρώπινες κοινωνίες»¹⁶⁹. Τα δημοκρατικά αιτήματα των εξεγερσιακών δρώντων φαίνεται πως ενισχύθηκαν από μέσα επικοινωνίας με ιδιαίτερες «δημοκρατικές» λειτουργίες. Άλλωστε αν περιδιαβούμε την ιστορία των κοινωνικών κινήματων, φαίνεται ότι ο εκδημοκρατισμός ευνοεί τον σχηματισμό τους. Η ίδια η ιδέα των κοινωνικών κινήματων είναι συνυφασμένη με την μεταβολή. Η ιστορική της εμφάνιση κατανοήθηκε θεωρητικά ως έκφραση δομικών αλλαγών στη σύγχρονη κοινωνία. Πρόκειται για τον εσωτερικό μετασχηματισμό της ίδιας της συλλογικής δράσης, με τη βαθμιαία διαμόρφωσή της, από τις αξίες αλληλεγγύης κοινοτικού και συντεχνιακού τύπου Μεσαίωνα, (βασισμένες εν πολλοίς στο συναίσθημα και την ιεραρχική αφοσίωση) στην οργάνωση της με βάση νεωτερικές αξίες και πρακτικές που προσάρμοσαν την κοινωνική αλληλεγγύη στα δεδομένα της καπιταλιστικής κοινωνίας¹⁷⁰.

Συνεπώς οι μορφές, το προσωπικό και οι διεκδικήσεις των κοινωνικών κινήματων ποικίλλουν και εξελίσσονται ιστορικά. Επιπρόσθετα, τα κοινωνικά κινήματα ανταποκρίνονται σε αλλαγές οι οποίες προκαλούνται από τις εξελίξεις που διαγράφονται στο πεδίο των διεθνών επικοινωνιών. Οι μεταβολές του 20ου αιώνα και η επέκταση των επικοινωνιών προσέφεραν στα κοινωνικά κινήματα μία άνευ προηγουμένου γκάμα ευκαιριών και δυνατοτήτων για προβολή. Οι νέες μορφές επικοινωνίας προκάλεσαν μία έκρηξη εκστρατειών, παραστάσεων και επιδείξεων

---

169 Σεφεριάδης, Σ. (2009) « Charles Herbert Tilly: Η διαρκής επικαιρότητα της μελέτης των κοινωνικών κινήματων. Εντός εποχής, Κυριακή 5 Ιουλίου 2009 τχ 49, περίοδος Γ'.

170 Αλεξανδρόπουλος, Στέλιος, (2001). Θεωρίες για τη συλλογική δράση και τα κοινωνικά κινήματα, Τόμος Α, Κλασικές Θεωρίες, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα

ΑΕΠΔ. Με αποτέλεσμα η ευρεία γνωστοποίηση των διεκδικήσεων να μεταφέρεται σε πολύ περισσότερα πρόσωπα και κατά συνέπεια να περιλαμβάνει ένα πολυποίκιλο κοινό, το οποίο επηρεάζει και επηρεάζεται από τους συμμετέχοντες των κινημάτων. Η αξιοποίηση των μέσων μαζικής ενημέρωσης από τα κινήματα δημιουργεί ένα είδος «γνωστικής διάδρασης», όπου οι ακτιβιστές κατανοούν πως αξιολογεί ο κόσμος τις θέσεις και πως αντιλαμβάνεται το πρόγραμμα τους και τις διεκδικήσεις ταυτότητας. Τα νέα μέσα συνετέλεσαν στην αναμόρφωση των κινημάτων μέσω της εικόνας που πρόσφεραν και στη σύνδεση των ακτιβιστών με «περιγεγραμμένα ακροατήρια», αυτά δηλαδή που προσεγγίζονταν από τα συγκεκριμένα επικοινωνιακά μέσα και την παράλληλη αποσύνδεσή τους από τον κόσμο που ήταν ξεκομμένος από τα μέσα αυτά. Η εφεύρεση των νέων μέσων επικοινωνίας δεν άλλαξε από μόνη της το χαρακτήρα των κοινωνικών κινημάτων. Αυτό που έχει πολλάκις παρατηρηθεί είναι ότι οι οργανωτές των κοινωνικών κινημάτων προσάρμοσαν τα νεότερα μέσα σε μία δραστηριότητα την οποία ήδη ασκούσαν. Ορισμένες προσαρμογές μάλιστα αναβάθμισαν τις μεθόδους των κινημάτων και η εφαρμογή τους δημιούργησε νέα πρότυπα για άλλα παρόμοια κινήματα και οργανώσεις. Πολιτικά και οργανωτικά πρότυπα που έλκουν τη ρηζικέλευθη φυσιογνωμία τους από τις νέες δυναμικές δυαδικές σχέσεις που γεννιούνται ανάμεσα στους κινηματικούς δρώντες, τα κοινωνικά μέσα και την εξεγερσιακή αλληλουχία.

Η Διαλεκτική Δυναμική Σχέση Μέσου και Μηνύματος

Σε αυτό το πλαίσιο στη διερεύνηση του ρόλου των κοινωνικών μέσων και των δράσεις των κινηματικών δρώντων στις δεσπόζουσες περιπτώσεις που εξετάζουμε, διαπιστώνουμε όχι μόνο μία εξέλιξη και μία αμοιβαία συμπληρωματική σχέση στα ίδια τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των μέσων κοινωνικής δικτύωσης αλλά

διακρίνουμε και τη διαμόρφωσή τους στις χρονικές φάσεις της εξεγερσιακής διαδικασίας. Ο ρόλος τους και η συμβολή τους αλλάζουν, γεγονός που δημιουργεί μία πρωτότυπη δυναμική σχέση. **Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης καθώς βρίσκονται συνεχώς σε μία διαλεκτική σχέση με τους χρήστες βρίσκονται σε μία διαλεκτική σχέση και με τις φάσεις που διανύει η ίδια η εξέγερση.**

Η διαλεκτική δυναμική της αραβικής άνοιξης ανακύπτει από την διαδραστική σχέση μεταξύ του εξεγερσιακού μηνύματος και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Τα νέα μέσα αναπτύσσουν ταυτόχρονα μία διαλεκτική σχέση με την ίδια την κινηματική εξέλιξη και τις χρονικές διακυμάνσεις της. Παράλληλα, προκύπτει μία δυαδική ενεργητική αλληλουχία ανάμεσα στους δρώντες-χρήστες των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και των κοινωνικών μέσων. Τα οποία αντίστοιχα μετουσιώνονται από πρωτογενή κανάλια μεταβίβασης του μηνύματος των κινηματικών δρώντων, σε πολυδιάστατες και πολυεπίπεδες διαδικασίες κοινωνικοποίησης των επίδικων της εξέγερσης, διαγράφοντας έναν ουσιαστικό και καθοριστικό ρόλο.

Απορρίπτοντας μια εργαλειακή, μηχανιστική θεώρηση του ρόλου των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, οδηγούμαστε στην ανάγκη να περιγράψουμε και να μελετήσουμε την αραβική άνοιξη στην σχέση της με τα κοινωνικά μέσα στο δυναμικό εξεγερσιακό περιβάλλον ως αναπόσπαστη και οργανική πλευρά του. Από αυτή την αρχική σχέση, που λειτουργεί καταλυτικά, προκύπτει μια ακολουθία σχεσιακής δυναμικής που διαπερνά την εξεγερσιακή εξέλιξη στον αραβικό κόσμο.

Τα υποκείμενα της εξέγερσης, οι κινηματικοί δρώντες, αξιοποίησαν την τεχνολογική δυνατότητα που τα κοινωνικά μέσα παρείχαν στην απόπειρα διάχυσης του εξεγερσιακού μηνύματος τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνικό επίπεδο. Με αυτό τον τρόπο κατέστη δυνατό να σπάσει το καθεστώς σιωπής και φόβου και να

αποκαλυφθεί το εύρος και η έκταση της κρατικής βίας και καταστολής. Ταυτόχρονα, επετεύχθη η ευρεία δημοσιοποίηση των αιτημάτων των υποκειμένων της εξέγερσης, γεγονός που συνέβαλλε τόσο στην μαζικοποίηση του κινήματος όσο και στην ραγδαία αποδόμηση της κυβερνητικής προπαγάνδας τόσο στην Αίγυπτο όσο και στην Τυνησία.

Η δυναμική διαλεκτική σχέση που αναπτύχθηκε ανάμεσα στο κινηματικό φορτίο της εξέγερσης και στα κοινωνικά μέσα δικτύωσης δεν θα ήταν δυνατή χωρίς την δυναμική διαλεκτική σχέση που πήρε σάρκα και οστά μέσα στην διαδικασία της εξέγερσης ανάμεσα στους δρώντες και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Συγκεκριμένα πολιτικά περιεχόμενα προσέγγισαν περιγεγραμμένα πολιτικά ακροατήρια. Η τεχνική δυνατότητα των ψηφιακών μέσων να συμβάλλουν στη δημιουργία ενός πεδίου επικοινωνιακής δυναμικής συνετέλεσε σε μεγάλο βαθμό για να επιτευχθεί αυτή η σχέση.

Τα κοινωνικά μέσα δικτύωσης, αναβαθμίζονται, εξελίσσονται και μεταλλάσσονται μέσω της χρήσης τους από τα υποκείμενα της εξέγερσης. Με τη συμβολή των δρώντων μετατρέπονται σε κινηματικά μέσα αντι-πληροφόρησης, που οργανώνουν τις κινηματικές δράσεις, αποσαθρώνουν τον κυρίαρχο λόγο της εξουσίας, ενώ αναδεικνύουν τα αίτια της εξέγερσης και προσφέρουν βήμα έκφρασης των επιδιώξεων και στοχεύσεων τους.

Επιπρόσθετα, οι πρωταγωνιστές της αραβικής άνοιξης που είναι ταυτόχρονα και χρήστες των κοινωνικών μέσων, αλλάζουν και οι ίδιοι με ραγδαίο τρόπο. Μέσα στα πλαίσια αυτής της διττής φύσης, τα νέα μέσα δια μέσω της δράσης των υποκειμένων μεταλλάσσονται για την επίτευξη του σκοπού της εξέγερσης, την ίδια στιγμή που διαφοροποιούν και εξελίσσουν τις λειτουργίες τους. Επιδρώντας όχι μόνο στον σκοπό της εξέγερσης, αλλά και στην φυσιογνωμία των δρώντων- χρηστών.

Κατά τη διάρκεια της μελέτης των εξεγερσιακών φάσεων στην Αίγυπτο και στη Τυνησία, διαπιστώνουμε την συνεχή παρουσία αυτής της δυναμικής διαλεκτικής σύζευξης των υποκειμένων της εξέγερσης και των κοινωνικών μέσων δικτύωσης. Η σύζευξη αυτή δρα ως καταλύτης για την ευόδωση της δράσης, ενώ της προσθέτει νέες ποιότητες στα εξής κύρια σημεία. Στον καθολικό κοινωνικό χαρακτήρα της, στη διεθνική της φυσιογνωμία, στο υπό διαμόρφωση ρεπερτόριο της σύγκρουσής της με τη καθεστηκία τάξη καθώς επίσης και στη διαμόρφωση των αιτημάτων και των διεκδικήσεων.

Δεν πρέπει επίσης να παραλείψουμε το γεγονός ότι τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης εκτός από το να διανέμουν το εξεγερσιακό μήνυμα σε όλον τον αραβικό κόσμο συνετέλεσαν στην μεταφορά αυτού του μηνύματος στην καρδιά των μητροπόλεων του δυτικού κόσμου, αναδεικνύοντας για ακόμη μία φορά την δυνατότητα των κοινωνικών κινημάτων να μετατρέπονται σε κινήματα χειραφέτησης από τα εκάστοτε αυταρχικά σχήματα εξουσίας.

Αν ωστόσο τελικά παραδεχόμαστε μία διαλεκτική αλληλουχία κινηματικών φάσεων¹⁷¹, στη πρώτη φάση της διάδοσης, της στρατολόγησης και της προπαγάνδησης των θέσεων της εξέγερσης τα κοινωνικά μέσα επιτελούν καθοριστική λειτουργία. Ωστόσο, στη δεύτερη φάση της άρθρωσης συγκεκριμένης πολιτικής πρότασης φαίνεται ότι τα κοινωνικά μέσα δικτύωσης έχουν αμελητέα επίδραση απέναντι σε παγιωμένες και κάθετες πολιτικές δομές συσπείρωσης των κινηματικών δρώντων.

---

171 Richard A. Lindsey. (2013). What the Arab Spring Tell us About The Future of Journal Media in Revolutionary Movements. Διαθέσιμο στο: <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/what-the-arab-spring-tells-us-about-the-future-of-social-media-in-revolutionary-movements>

IV.ΣΥΝΟΨΗ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Αραβική Άνοιξη γέννησε μία σειρά από κινήματα που με επαναστατικό και καινοτόμο τρόπο χρησιμοποίησαν προς όφελός τους τα νέα μέσα. Οι αραβικές εξεγέρσεις υπήρξαν οι πρώτες συλλογικές εξεγερσιακές δράσεις στην περιοχή της Βόρειας Αφρικής και Μέσης Ανατολής που έκαναν χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στα τέλη του 20ου και στις αρχές του 21ου αιώνα. Αυτές οι δράσεις

αποτελούν και θα αποτελέσουν παράδειγμα για τα νέα κινήματα που γεννήθηκαν και θα γεννηθούν. Αυτό που μάθαμε από την αραβική άνοιξη είναι ότι τα κοινωνικά μέσα ενημέρωσης μπορούν να επηρεάσουν την κοινή γνώμη και τη διεθνή υποστήριξη. Η ταχύτατη και απρόσκοπτη διάδοση των μηνυμάτων και των ειδήσεων, η διαρκής συνδεσιμότητα και οι απεριόριστες δυνατότητες για διαδραστική επικοινωνία σε συνδυασμό με τη διεθνή διάχυση, αποτελούν σχετικά νέα φαινόμενα στην ιστορία των επαναστάσεων και των εξεγέρσεων. Παράλληλα, αποδείχτηκε ότι τα μέσα αυτά ακριβώς λόγω της έλλειψης ελέγχου και ιεραρχίας μπορούν να καταστούν ισχυρά όπλα των εκάστοτε ελίτ για την προώθηση της δικής τους πολιτικής ατζέντας. Η πρόσφατη περίπτωση Σνόουντεν μας αποκαλύπτει αυτήν την πτυχή. Το μέλλον των κινήματων σίγουρα θα περιλαμβάνει τα νέα μέσα ως πολύτιμο εργαλείο με καινοτόμο παρελθόν και μέλλον στο πεδίο των δράσεων και των διεκδικήσεων. Ωστόσο, είναι πολύ νωρίς να ειπωθεί ποια θα είναι ακριβώς αυτή η χρήση. Το έντονα, συνεχώς εξελισσόμενο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον δεν αφήνει περιθώρια για ασφαλείς προβλέψεις.

Οι εύθραυστες ισορροπίες του αραβικού κόσμου μας αποκαλύπτονται με έναν πρωτοφανή τρόπο στις εξεγέρσεις του 2011. Το στερεότυπο της δήθεν ανικανότητας των Αράβων για δημοκρατία καταρρέει μέσα στο διεκδικητικό περιεχόμενο των δράσεων και την φυσιογνωμία των δρώντων υποκειμένων. Επειδή «η πίστη, η γεωγραφία και η πολιτική δεν λείπουν από καμία διαμάχη στην περιοχή» (*faith, geography and politics have been in every struggle in the middle east*)¹⁷², το Ισλάμ ως μία θρησκευτικό-κοινωνικό-πολιτική και παράλληλα κατακερματισμένη οντότητα παίζει εν τέλει και όχι έκδηλα εξαρχής, ουσιαστικό ρόλο στις εκβάσεις αυτής της αναμέτρησης. Ταυτόχρονα συγκροτείται ο πόλος της νεολαίας, που αποτελεί το

---

172 Bruce Feiler, (2011)

μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού στον αραβικό κόσμο. Η αυτοπυρπόληση του άνεργου απόφοιτου πανεπιστημίου Μπουαζίζι και η δολοφονία του Σαίντ συνθέτουν εν μέσω έντονων συμβολισμών ακριβώς την εικόνα της κατάστασης της νεολαίας. Άνεργοι στο μεγαλύτερό τους μέρος, οι πιο πολλοί με υψηλό επίπεδο μόρφωσης, γίνονται αποδέκτες όλης της αυταρχικότητας και της βίας των καθεστώτων. Η νεολαία εκτός του ότι στερείται πόρους και πρόσβαση στις βασικές ανάγκες, καθίσταται ταυτόχρονα θύμα, μίας ατέρμονης βίας και καταστολής. Ωστόσο το υψηλό επίπεδο μόρφωσης, η σύνδεση με μία εκπαιδευτική κοινότητα που συνεχώς αναπτύσσεται καθώς και η κοινή γλώσσα, τα μοντέρνα αραβικά, συγκροτούν μία νέα ταυτότητα για τους νέους στον αραβικό κόσμο. Η οποία απέχει από την συντηρητική πολιτική και θρησκευτική εκφορά των παλιών καθεστώτων. Τα παραπάνω βασικά χαρακτηριστικά σε συνδυασμό με την εξοικείωσή της με τις νέες τεχνολογίες καθιστούν τη νεολαία, πρωταγωνιστή των εξεγέρσεων. Αυτή, η από πολλές απόψεις νέα γενιά κάνει παραπάνω από αισθητή την παρουσία της στην Τυνησία και την Αίγυπτο, συνεργάζεται, καινοτομεί, προβάλλει αυτοθυσία και παράγει δράση.

Το αντικειμενικό πεδίο όπου γεννήθηκαν οι αραβικές εξεγέρσεις, είναι μία έντονα πολύπλοκη και ανομοιογενής σύνθεση. Ένα εξεγερσιακό φορτίο αναδύεται, ως απότοκο μίας σχετικά καινούριας αντιπολιτευτικής δύναμης (ή αντιπολιτευτικών δυνάμεων) και παράγει πολιτικές δράσεις απέναντι στις παλιές φαινομενικά σταθερές μορφές εξουσίας.

Ωστόσο η κληρονομιά των παλιών καθεστώτων. Οι μονάρχες και οι δικτάτορες όχι μόνο στηριζόταν από τις δυτικές δυνάμεις και τις ΗΠΑ, αλλά είχαν αναπτύξει στο εσωτερικό της κάθε χώρας που κυβερνούσαν, ένα κλειστό αλλά πολυπληθές δίκτυο με το οποίο νέμονταν την εξουσία. Δημιούργησαν κατά αυτόν το τρόπο, έναν ισχυρό κύκλο από υποστηρικτές που αν και διαρρηγνύεται κατά τη διάρκεια των

εξεγέρσεων δεν εξαφανίζεται. Η μακροχρόνια παρουσία τους και η αλλαγή στους συσχετισμούς δυνάμεων – ένα παιχνίδι εξουσίας που ενυπήρχε- συνιστούν μία γκάμα από πρόσωπα και καταστάσεις που παραμένουν σε ένα σύστημα που βρίσκεται στην κρίσιμη διαδικασία της μετάβασης.

Η εξαγωγή των συμπερασμάτων μας δεν μπορεί παρά να περάσει από την οδό της ενδελεχούς εξέτασης των δύο κατά τη γνώμη μας κυρίαρχων περιπτώσεων της Αραβικής Άνοιξης. Της Τυνησίας και της Αιγύπτου. Αυτές οι δύο χώρες όχι μόνο συνθέτουν σε ικανό βαθμό το πορτρέτο των εξεγέρσεων και το προφίλ των εξεγερσιακών υποκειμένων αλλά αποτελούν και το ιδανικό πεδίο ιχνηλάτησης του ρόλου των κοινωνικών μέσων δικτύωσης που εξετάζουμε.

Η Αίγυπτος ως ο διαχρονικός ιστορικός κρίκος και φυσική ηγέτιδα του αραβικού κόσμου αποτελεί το ιδανικό πεδίο ανάλυσης όχι μόνο της φύσης της εξέγερσης αλλά και του επαναστατικού τρόπου με τον οποίο οι πρωταγωνιστές χρησιμοποιούν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Έπειτα η Τυνησία που αποτελεί το πιο σύγχρονο αραβικό υπόδειγμα, υπήρξε η απαρχή της αραβικής άνοιξης συνθέτοντας ένα ευρύ πεδίο πολιτικών και κοινωνικών διεκδικήσεων, χαρακτηριστικό του φάσματος των αιτημάτων στο γεωπολιτικό χάρτη των εξεγέρσεων.

Τυνησία

Στην Τυνησία, χρειάστηκαν μόλις 28 ημέρες για την φυγή του δικτάτορα Μπεν Άλι. Η αυτοπυρπόληση του Μπουαζίζι αποτέλεσε την σπίθα που πυροδότησε την εξέγερση. Ο Μπουαζίζι αποτέλεσε σύμβολο για όλη τη νεολαία και τους καταπιεσμένους της αυταρχικότητας του καθεστώτος. Η αυτοθυσία του ως πράξη διαμαρτυρίας που στρέφεται αποκλειστικά στον εαυτό του, στέκεται απέναντι στις

φονταμενταλιστικές πράξεις αυτοπυρπόλησης, κύρια, στερεοτυπική εικόνα για τον αραβικό κόσμο. Η σύγκρουση και η ταπείνωση του από την αστυνομία, υπήρξε και η αιτία του τραγικού του θανάτου.

Η νεολαία μετουσίωσε την οργή για την κατάληξη του Μπουαζίζι σε εξέγερση. Μετατράπηκε κατά αυτόν τον τρόπο σε εμπροσθοφυλακή αυτής της εξέγερσης, μεταδίδοντας από πόλη σε πόλη το μήνυμα ενάντια στην ανελευθερία, την κοινωνική και οικονομική περιθωριοποίηση. Η διάχυση της κρατικής βίας και της καταστολής σε όλες τις πόλεις εξελίχθηκε παράλληλα με τη μη-γραμμική διάχυση του εξεγερσιακού μηνύματος. Οι εξεγερθέντες μέσω της χρήσης των κινητών τηλεφώνων και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης διαδίδουν την εικόνα της αυτοπυρπόλησης για να μάθουν όλοι οι πολίτες τι συμβαίνει. Η προβολή της κρατικής βίας και η δημοσιοποίηση των απόψεων, των γεγονότων και των δράσεων επετεύχθη λόγω των χαρακτηριστικών ιδιοτήτων των κοινωνικών μέσων.

Η ταχύτητα, η έλλειψη ιεραρχίας και θεσμικού ρυθμιστικού πλαισίου, σε συνδυασμό με την δυνατότητα συνδεσιμότητας των κοινωνικών δικτύων, επέτρεψαν σε επιμέρους «νησίδες αντίστασης» να ενοποιηθούν στο πραξιακό επίπεδο της κινηματικής δράσης και κατέστησαν τη διάδοση του εξεγερσιακού μηνύματος δυνατή. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης μπολιάσθηκαν με τις προσδοκίες, τις ανάγκες και τις επιδιώξεις των εξεγερμένων. Ακόμα και στην περίπτωση της απαγόρευσης και της παρεμπόδισης της χρήσης του διαδικτύου, οι ακτιβιστές μπλόγκερς της Τυνησίας ενεργοποιήθηκαν και έδρασαν με έδρα την μπλογκόσφαιρα της Γαλλίας. στην προσπάθειά τους αυτή συνέδραμαν τα δίκτυα μεταναστών νεολαίων που χρησιμοποίησαν την γαλλική γλώσσα και τα δίκτυα κοινωνικής δικτύωσης για να επικοινωνήσουν το μήνυμα αντίστασης απέναντι στο καθεστώς.

Τα νέα μέσα μετατράπηκαν στα πλαίσια αυτής της διαδραστικής σχέσης σε μέσο εθνικής και διεθνικής διάχυσης και ταυτόχρονα σε συνεκτική λειτουργία οργανωτικής εφαρμογής των κινηματικών δράσεων. Η λειτουργική τους αυτή ικανότητα διευκόλυνε τη δυνατότητα απάντησης απέναντι στα θεσμικά παραδοσιακά μέσα ενημέρωσης που υπόκεινται στον ασφυκτικό κρατικό έλεγχο. Επίσης, η δυνατότητα σύζευξης υποκειμένων από διαφορετικές γεωγραφικές και ταξικές προελεύσεις, συνιστά μία επιτυχία των ακτιβιστών. Η εγκαθίδρυση μίας δυναμικής σχέσης κατά κύριο λόγο ενωτικής μεταξύ μιας online και offline δράσης που διαπέρασε ένα ψηφιδωτό ετερόκλητων σχέσεων, ενισχύθηκε με την κοινή υπαγωγή σε έναν στόχο. Θέτοντας τις βάσεις μίας νέας συλλογικής ταυτότητας που μέσω του σχηματιζόμενου υβριδικού δικτύου πριμοδότησε συνδετικές δομές και έκανε εφικτή την συλλογική δράση. Αυτή η διαλεκτική σχέση μέσου, σκοπού και υποκειμένων (δρώντων) είναι η καινοτόμα επικοινωνιακή δυναμική που μας αποκαλύπτεται σε κάποιο βαθμό στην Τυνησία και προσδίδει στα κοινωνικά μέσα ένα σοβαρό πολιτικό πρόσημο.

Η τεχνολογική επανάσταση τρίτης γενιάς που καλωσορίστηκε από το καθεστώς Μπεν Αλί μετουσιώθηκε στα χέρια των κινηματικών δρώντων σε ιδανικό μέσο για την καταγγελία του καθεστώτος και για την περαιτέρω ενδυνάμωση των εξεγερσιακών δράσεων. Η ανάδειξη αυτής της δυναμικής της επικοινωνίας και των διαδραστικών σχέσεων θα αποτελέσει και εν γένει τη συμβολή των νέων μέσων στην γενέτειρα της Αραβικής Άνοιξης. Με τη φυγή του Μπεν Άλι η Τυνησία φάνηκε να καλύπτει την απόσταση που υπό άλλες συνθήκες θα κάλυπτε σε μεγάλο χρονικό διάστημα. Ωστόσο, η ανάδειξη του ισλαμικού κόμματος Αναγέννηση, ως τον εκλογικό νικητή των πρώτων ελεύθερων εκλογών στην χώρα και οι δολοφονίες δύο σημαντικών μελών της αριστερής αντιπολίτευσης δεν διαγράφουν ένα ευοίωνο

μέλλον για την Τυνησία. Η πολύτιμη κινηματική εμπειρία της εξέγερσης μαζί με τις αναδυόμενες μορφές πολιτικής αντίστασης αποτελούν την κληρονομιά της αραβικής άνοιξης. Η συνεχής παρουσία αυτών των δρώντων υποκειμένων στις κρίσιμες καμπές όπου αποτελεί διακύβευμα, η κατάκτηση της εξέγερσης το αποδεικνύει.

Ωστόσο μένει να αποδειχθεί αν οι νέες πολιτικές δυνάμεις που συγκροτήθηκαν μπορούν να αντισταθμίσουν τα κατάλοιπα του παλιού καθεστώτος που μεταφράστηκαν στην κάκιστη οικονομική διαχείριση του κράτους όπως και στην οικοδόμηση ισχυρών πελατειακών δικτύων και σχέσεων. Όπως και να περιορίσουν την ιστορική δυναμική του πολιτικού Ισλάμ και ιδιαίτερα τους σαλαφίτες, οι οποίοι επιδεικνύουν αυταρχικές διαθέσεις και βυθίζουν την χώρα στο σκοτάδι του παρελθόντος. Το ισλαμικό κόμμα Αναγέννηση ανέλαβε την εξουσία δημιουργώντας κυβερνητικό συνασπισμό με δύο κοσμικά κόμματα. Αυτό που δεν μπόρεσε να ελέγξει το ισλαμικό κόμμα ήταν οι σκηνές βίας που διαδραματίστηκαν με πρωταγωνιστές τους σαλαφίτες. Επίσης το οικονομικό τους πρόγραμμα δεν στάθηκε ικανό να δώσει λύσεις στην ανεργία που παραμένει σε δυσθεώρητα ύψη. Υπό το φόβο λοιπόν ενός νέου αιματηρού σκηνικού το ισλαμικό κόμμα άρχισε να υποχωρεί. Οι επικείμενες εκλογές δεν επιφύλαξαν ένα χαρμόσυνο μήνυμα, αντιθέτως, στο πρώτο γύρο τους τον Οκτώβρη του 2014, αναδείχτηκε νικητής ο Beji Caid Essebsi, 87 ετών, μέλος των προηγούμενων αυταρχικών κυβερνήσεων. Το φάντασμα του παλαιού καθεστώτος πλανάται πάνω από την «μητέρα» της αραβικής άνοιξης.

Αίγυπτος

Στην Αίγυπτο, το μήνυμα της εξέγερσης μεταδόθηκε από την Τυνησία ταχύτατα. Η νεολαία είχε επίσης τον πρωταγωνιστικό ρόλο. Η στυγερή δολοφονία του Khaled Said λειτούργησε ως έμπνευση για εκατομμύρια Αιγυπτίους. Η

επιβλητική διαδήλωση στην πλατεία Ταχρίρ, την Παρασκευή της Οργής, αποτέλεσε την αντίστροφη μέτρηση για το καθεστώς Μουμπάρακ. Τα καλέσματα (online petition pages (WAKS), We are all Khaled Said) μέσω του Facebook, όπως επίσης και τα κινητά τηλέφωνα τρίτης γενιάς που λειτούργησαν ως κόμβοι επικοινωνίας μέσω των νέων μέσων, όπως και οι λειτουργίες του twitter, δημιούργησαν ένα επιτυχές πεδίο σύζευξης της επικοινωνιακής δυναμικής με τη δράση. Τα ασύρματα κοινωνικά δίκτυα μετατράπηκαν σε δίκτυα εμπιστοσύνης, συνδέοντας μεμονωμένες νησίδες αντίστασης που συνενώθηκαν σε ένα τεράστιο κύμα ανυπακοής κατά της εξουσίας του Μουμπάρακ.

Μετά τη φυγή του Μουμπάρακ ο στρατός ανέλαβε τον ρόλο του εγγυητή της μετάβασης στη νέα εποχή. Η αρχή αυτής της μεταβατικής διαδικασίας πραγματοποιήθηκε με τις εκλογές τις οποίες κερδίσαν οι Αδελφοί Μουσουλμάνοι υπό την ηγεσία του Μόρσι. Με την κατάκτηση της εξουσίας ο Μόρσι χρησιμοποίησε μεθόδους αντιδημοκρατικές σε μια προσπάθεια να διασφαλίσει την παραμονή του στην προεδρία. Ως αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής ένας νέος κύκλος συγκρούσεων αρχίσε που οδήγησε στην αναζωπύρωση των κινηματικών δράσεων και σε μια «δεύτερη πλατεία Ταχρίρ». Σχηματίστηκε ένα ψηφιδωτό πόλωσης με πολλές αντιμαχόμενες πλευρές, όπου ο στρατός με πραξικόπημα έδωσε πάλι την λύση ως αυτόκλητος εγγυητής της σταθερότητας. Εκμεταλλευόμενος το μαζικό κίνημα διαμαρτυρίας απέναντι στην κυβέρνηση των Αδελφών Μουσουλμάνων. Ο στρατός ως διαχρονικό ιστορικό μέγεθος στην Αίγυπτο, έκανε πράξη το διαρκές αίτημα του, για θεσμοποιημένη συμμετοχή στα πολιτικά πράγματα. Επιπρόσθετα, για τον δυτικό κόσμο η αρχική αμηχανία για την περίπτωση της Τυνησίας, μετατράπηκε για την Αίγυπτο σε αξιολογικού τύπου ανοχή στον ρόλο του στρατού στην διαδικασία της μετάβασης. Ωστε να αποφευχθεί το ενδεχόμενο περαιτέρω κινηματικής ανάφλεξης

στην περιοχή. Γεγονός που αφήσε ανοικτούς τους «πόρους» της εξέγερσης στην Αίγυπτο στο πεδίο της πολιτικής δράσης προϊδεάζοντας για νέους κύκλους αναζωπύρωσης στην ευρύτερη περιοχή.

Στην Αίγυπτο η εκλεγμένη κυβέρνηση Μόρσι δεν μπόρεσε να αντεπεξέλθει στην εξαιρετικά δύσκολη οικονομική κατάσταση και η χώρα βρέθηκε πάλι στη δίνη μιας δικτατορίας. Το παλιό καθεστώς παρέμεινε, παρέχοντας ζωτικό οικονομικό χώρο, που τον λυμαίνονται τα πελατειακά, πατερναλιστικά δίκτυα της οικογένειας που κυβερνούσε. Η αχαλίνωτη διαφθορά στα σώματα ασφαλείας και της δικαιοσύνης δεν ανακόπηκε. Ωστόσο ο Μόρσι απέτυχε στο βασικό. Αγνόησε το μήνυμα των εξεγερθέντων.

Επιπρόσθετα, οι τελευταίες απόπειρες του Μόρσι να υιοθετήσει ένα πρόγραμμα θεσμικής ισλαμοποίησης δημιούργησαν έναν διάχυτο φόβο στην πρώτη πλατεία Ταχρίρ. Καθώς ο αγώνας για τα ανθρώπινα δικαιώματα, την γυναικεία χειραφέτηση και τη προστασία των μειονοτήτων λίγους μήνες μετά την εκδίωξη Μουμπάρακ αποτελεί σοβαρό διακύβευμα. Άλλη μία αδυναμία που κόστισε στην διακυβέρνηση Μόρσι, ήταν η αμφιταλάντευση της χώρας απέναντι σε μείζονα θέματα εξωτερικής πολιτικής. Όπως στο ζήτημα της Συρίας, καθώς και της στάσης του, απέναντι στον Ισραήλ και την Παλαιστίνη. Η πάλαι ποτέ φυσική ηγέτιδα του αραβικού κόσμου, δεν εμπνέει εμπιστοσύνη στις υπόλοιπες δυνάμεις στην περιοχή και ιδιαίτερα στην Σαουδική Αραβία που δεν διάκειται φιλικά προς τους Αδελφούς Μουσουλμάνους.

Η παρουσία των κοινωνικών μέσων στη «δεύτερη πλατεία Ταχρίρ» δεν παύει να υπάρχει, τα διεκδικητικά υποκείμενα που στην πρώτη φάση τα χρησιμοποιούν είναι ακόμα στο πεδίο των διεκδικήσεων και των δράσεων. Ωστόσο, μετά την πρώτη έκρηξη και τον ενθουσιασμό που αυτή προκάλεσε στους πρωταγωνιστές της, που δεν είχαν κάποιον σαφή πολιτικό προσανατολισμό, αναδύθηκαν διαφορετικές κοινωνικές

και πολιτικές δυνάμεις. Αλλά και επανεμφανίζονται με πιο συγκροτημένο και οργανωμένο τρόπο αυτές που ήδη υπήρχαν. Συνάμα, το κίνημα Κιφάγια που αναπτύχθηκε το 2000 μέσα από κινήσεις της νεολαίας και τα αντισυστημικά εργατικά συνδικάτα, ένωσε οπαδούς του αραβικού εθνικισμού, αριστερούς αλλά και μετριοπαθείς ισλαμιστές. Πρωτοστατώντας τόσο στην αρχή της εξέγερσης όσο και στη συνέχεια της. Αναπτύχθηκε επίσης μέσα σε αυτά τα πλαίσια και το κίνημα Ταμαρούντ, που απαρτιζόταν από μεσοαστικά και φιλελεύθερα στρώματα μορφωμένων νέων.

Αισθητή την παρουσία τους στο κίνημα που σχηματίστηκε κατά του Μόρσι έκανε και μία σημαντική ομάδα ανθρώπων που είχε στενή σχέση με το παρακράτος και το πελατειακό σύστημα του καθεστώτος Μουμπάρακ. Όπως επίσης και μεγάλες δυνάμεις από τα πολύ φτωχά στρώματα που στερούταν βασικές ανάγκες, λόγω της μεγάλης οικονομικής κρίσης. Αντίθετα, οι σαλαφίτες που είχαν έρθει δεύτεροι στις πρώτες εκλογές κράτησαν ουδέτερη στάση στις διαδηλώσεις και τελικά αποδέχτηκαν την επικράτηση του στρατού.

Η ανάληψη της εξουσίας από τον στρατό εκμεταλλευόμενος την δημοφιλία που απέκτησε εξαιτίας της στάσης του κατά την απομάκρυνση του Μουμπάρακ, δεν συνάδει διόλου σε μία ασφαλή δημοκρατική μετάβαση. Αντιθέτα αποτελεί κίνδυνο για τις κατακτήσεις της εξέγερσης και συνιστά επιστροφή στο ζοφερό αυταρχικό παρελθόν. Η συνέχιση της οικονομικής κρίσης θα οξύνει τις ήδη μεγάλες κοινωνικές ανισότητες στην περιοχή. Η γενιά της εξέγερσης, το κίνημα της πρώτης πλατείας Ταχρίρ, που αποτέλεσε την εξέλιξη των κινημάτων για τα πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα, δεν κατόρθωσε να διαμορφώσει μια εναλλακτική πρόταση εξουσίας που να μπορούσε να εμπεδωθεί στα ευρύτερα κοινωνικά στρώματα.

Το νέο κίνημα μετά την απομάκρυνση Μουμπάρακ, βρέθηκε σε πολιτική αμηχανία. Ανίκανο να δράσει ανάμεσα στις ήδη οργανωμένες πολιτικές δυνάμεις. Άλλωστε στις πρώτες εκλογές συγκροτούνται δύο πόλοι με ιστορικό μέγεθος για την χώρα. Οι Αδελφοί Μουσουλμάνοι από τη μία πλευρά και από την άλλη ο Σαφίκ, πρώην ενεργό μέλος της κυβέρνησης Μουμπάρακ. Η αδυναμία του κινήματος της πλατείας Ταχρίρ συνίσταται στο ότι οι Αδελφοί Μουσουλμάνοι είναι κυρίαρχοι στην κοινωνική ζωή της χώρας έχοντας δημιουργήσει μία ισχυρή οργάνωση. Η οποία απορρέει από τις διώξεις που έχουν υποστεί, όπως και από την εμπλοκή τους με την παροχή κοινωνικής πρόνοιας στα φτωχά κοινωνικά στρώματα. Επίσης κατέχουν μία πολύτιμη εμπειρία συμμετοχής στο κοινοβούλιο από το 2005 ενώ είχαν σοβαρά ερείσματα μέσα στο κίνημα Κιφάγια. Αντίθετα τα εργατικά συνδικάτα ήταν στην συντριπτική τους πλειοψηφία υπό τον ξένο έλεγχο και χωρίς ενεργή δράση εκτός από κάποιες μικρές εξαιρέσεις όπως η «Ανεξάρτητη Ένωση των Εργαζομένων στις Εφορίες Ακίνητης Περιουσίας».

Η οριζόντια φύση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης δεν μπόρεσε να ανταγωνιστεί τα κάθετα δίκτυα εξουσίας. Η αυθόρμητη κρίσιμη μάζα της εξέγερσης βρέθηκε ακέφαλη και σε αμηχανία αδυνατώντας να συγκροτήσει μία πολιτική πρόταση ή να επιλέξει μία κατεύθυνση. Αυτό απέβη μοιραίο για τη γενιά της εξέγερσης στο πεδίο της πολιτικής καθώς είχε να ανταγωνιστεί πέρα από τα ισχυρά δίκτυα των Αδελφών Μουσουλμάνων, αυτά του στρατού και την καθεστωτική ελίτ. Μία ελίτ που απολάμβανε ξεχωριστά προνόμια επί της προεδρίας Μουμπάρακ άρχισε να βλέπει πριν την εξέγερση ότι μία αλλαγή στους συσχετισμούς εντός του κυβερνητικού δικτύου θα υποστήριζε με καλύτερο τρόπο τα συμφέροντά της. Το παλαιό καθεστώς παραμένει και προσπαθεί να ανασυγκροτηθεί μετά την Μουμπάρακ εποχή. Επιπρόσθετα η άνοδος των σαλαφιτών την ίδια περίοδο, μας αποδεικνύει όχι

μόνο τις πολύπλοκες διαδρομές του Ισλάμ αλλά και τη διαφορετική μορφή που παίρνουν αυτές μέσα σε κάθε εθνοτικό πλαίσιο.

Συμβολή και Όρια των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης

Για να συνοψίσουμε, τα γεγονότα στην Τυνησία και στην Αίγυπτο παρουσιάζουν διαφορές λόγω του άνισου μεγέθους τους, αλλά και ομοιότητες. Τα κοινά αιτήματα των διαδηλωτών, η μεταξύ τους συνεργασία και η αλληλεγγύη μέσω των ψηφιακών μέσων όπως και τα κοινά ρεπερτόρια δράσης απέναντι στα ανελεύθερα καθεστώτα αποτέλεσαν το σήμα κατατεθέν της Αραβικής Άνοιξης. Τα κοινωνικά κινήματα πέρασαν σε μία νέα εποχή καθώς για πρώτη φορά ενσωμάτωσαν τα κοινωνικά μέσα για την επίτευξη των στόχων τους. Ιδιαίτερα στις πρώτες φάσεις των εξεγέρσεων μετατράπηκαν σε εργαλείο για τη μετάδοση του εξεγερσιακού μηνύματος, για να προσελκύσουν περισσότερο κόσμο, να διευκολύνουν τις κινητοποιήσεις και για να συνεισφέρουν στο «πληροφοριακό πόλεμο» με το καθεστώς.

Τα νέας τεχνολογίας κινητά τηλέφωνα και η εμφάνιση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης του Facebook, του Twitter και του youtube, ήταν η απάντηση στα κλειστά και ελεγχόμενα δίκτυα των μέσων ενημέρωσης των καθεστώτων. Οι θυσίες του Μπουαζίζι και του Σαίντ αποτέλεσαν τα πρώτα σύμβολα αυτά της δυναμικής επικοινωνίας. Το τοπικό συμβάν της αυτοπυρπόλησης του Μπουαζίζι μετατράπηκε σε ένα δραματικό οπτικό πόρο ο οποίος με τη σειρά του, διακινούμενος από τα νέα

μέσα μετουσιώθηκε σε ένα δια-τοπικό καταγγελτικό θέαμα.¹⁷³ Η ταχύτητα διάδοσης αυτών των εικόνων, των δράσεων και των γεγονότων, που κατήγγειλλαν την αστυνομική καταστολή, καθίστανται ικανά να προκαλέσουν μία διεθνική διάχυση της εξέγερσης. Οι πολίτες-δημοσιογράφοι, οι αγγελιοφόροι του εξεγερσιακού μηνύματος, σε συνέργεια με την αναδυόμενη επικοινωνιακή δυναμική των δικτύων υποστήριξης, συνένωσαν απομονωμένα διεκδικητικά υποκείμενα και ομάδες, μετατρέποντάς τες σε ομάδες αντίστασης. Δημιουργήθηκε έτσι, μία τεράστια κοινωνική πίεση στα καθεστώτα.

Ωστόσο, η αδύναμη φυσιολογία του κυβερνο-ακτιβισμού, απότοκο της πολύπλοκης γεωγραφίας του διαδικτύου και των περιορισμών που θέτει η δυνητικότητα, απέβησαν μοιραίες για το κίνημα των πλατειών. Τα ιστορικά και πιο ισχυρά δίκτυα των κυριάρχων πολιτικών δυνάμεων που συγκροτήθηκαν σε συνδυασμό με την αποτυχία του κινήματος να δημιουργήσει σταθερά πολιτικά ερείσματα φαίνεται να υπερισχύουν. Καθώς τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης βασίζονται σε «χαλαρούς» δεσμούς αφού αποτελούνται από «χαλαρά» δίκτυα. Άλλωστε το διαδίκτυο είναι ένα οριζόντιο δίκτυο, ανομοιογενές, αποδιοργανωμένο και αποκεντροποιημένο. Με την «εντροπία της πληροφορίας» να βρίσκεται σε υψηλά επίπεδα τα δίκτυα αποκλίνουν σε μεγάλο βαθμό από την ισορροπία και προσιδιάζουν στην αβεβαιότητα και στον υψηλό βαθμό διάχυσης. Αποτελεί ερωτηματικό στα πλαίσια της δυνητικής πραγματικότητας του ίντερνετ ποια θα ήταν η ανταπόκριση απέναντι σε καλέσματα για πολιτικές δράσεις υψηλού ρίσκου και κινδύνου.

Τα κοινωνικά μέσα από μόνα τους δεν μπορούν να οδηγήσουν σε μία επιτυχημένη κινητοποίηση καθώς δεν δημιουργούν αλλά συμβάλουν στην πραγματοποίηση προσανατολισμένων δράσεων. Το θέμα της ηγεσίας είναι κρίσιμο για τη λειτουργία

---

173 Framing Bouazizi: "White lies", hybrid network, and collective/connective action in 2010-2011 Tunisian uprising, Merlyna Lim /<http://jou.sagepub.com/content/14/7/921.full.pdf+html>

των κινημάτων, στο διαδικτυό έχουμε περισσότερο αυτο-οργανωμένες σχέσεις ανευ-
ηγείας. Αντίθετα η πρόσωπο με πρόσωπο οργάνωση και ζύμωση(κοινωνική και
πολιτική) και η επιταγή για προσωπική επένδυση των συμμετεχόντων σε ένα κίνημα
αποτελούν βασικές διαδικασίες, κύριους παράγοντες της κινητοποίησης. Απόδειξη
αποτελεί ότι η οριζόντια φύση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης δεν μπόρεσε να
ανταγωνιστεί παγιωμένους πολιτικούς και κοινωνικούς θεσμούς. Η ανεπάρκεια αυτή
απέναντι στα κάθετα δίκτυα εξουσίας απέτρεψε την δυνατότητα ανάπτυξης μίας
αποτελεσματικής πολιτικής οργάνωσης και την εγκαθίδρυση μίας πολιτικής
πρότασης. Η αυθόρμητη κρίσιμη μάζα της εξέγερσης βρέθηκε ακέφαλη χωρίς να
καταφέρει τελικά να συγκροτήσει μία εφικτή πρόταση εξουσίας. Τα ισχυρά δίκτυα
των εκφραστών του πολιτικού ισλάμ, του στρατού και των καθεστωτικών ελίτ, ως
εδραιωμένες πολιτικές δυναμικές και συσχετισμοί φαίνεται πως στην Αραβική
Άνοιξη επικράτησαν στις φάσεις της εξέγερσης που μελετάμε.

Οι εύθραυστες ισορροπίες που προκύπτουν, -ας δούμε την σχετική ευκολία με
την οποία η εξουσία αλλάζει χέρια-, δημιουργούν μία μετέωρη κατάσταση ως προς
την έκβαση της Αραβικής Άνοιξης. Η εκρηκτική κατάσταση στη Συρία σε
συνδυασμό με την αναθέρμανση του Παλαιστινιακού και Κουρδικού ζητήματος,
αλλά και η δράση των τζιχαντιστών (ISIS), δίνουν τα δείγματα γραφής για την
επόμενη μέρα στη Μέση Ανατολή και τη Βόρεια Αφρική. Η διαδικασία της
δημοκρατικής μετάβασης αποτελεί το επίδικο, καθώς οι προσπάθειες για μία «αλά
καρτ» δημοκρατική επιβολή από δυνάμεις ξένες ως προς τη γενιά της εξέγερσης
φαίνεται να αποτυγχάνει. Ενώ η μακρά διαδικασία για την εγκαθίδρυση της
δημοκρατίας μείνεται αμείωτη. Τα κοινωνικά μέσα ως εργαλείο στα χέρια των

κοινωνικών κινημάτων για την επίτευξη του εκδημοκρατισμού φαίνεται ότι δημιουργούν ένα δεδικασμένο.

Ωστόσο ένας ψηφιακός «καταιγισμός ιδεών» (brainstorming)¹⁷⁴ σχετικά με τη δημοκρατία και το είδος της διακυβέρνησης δεν θα έλυne το πρόβλημα. Τα κοινωνικά κινήματα ως φορείς αλλαγών πρέπει να σκεφτούν σοβαρά τους τρόπους με τους οποίους οι νέες τεχνολογίες στο πεδίο της επικοινωνίας μπορούν να συνεισφέρουν στη πύκνωση και την ενίσχυση της πολιτικής διαδικασίας και των πολιτικών αποφάσεων. Είναι επίσης ζωτικής σημασίας η διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους τα νέα μέσα μπορούν όχι μόνο να αποτελέσουν τον ιμάντα κακόβουλων πληροφοριών που μπορούν να βλάψουν τα κινήματα, αλλά και πως αυτά καθίστανται εργαλεία ελέγχου και καταστολής στα χέρια των εξουσιαστικών ελίτ. Ωστόσο, το κινηματικό κεκτημένο δεν παύει να υπάρχει. Ενώ μένει να ειπωθούν οι μετασχηματιστικές του δυνατότητες μέσα στην πορεία εξέλιξης των γεγονότων.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Περιοδολόγηση¹⁷⁵: Τα σημαντικότερα γεγονότα των απαρχών της Αραβικής Άνοιξης

2010

Δεκέμβρης

17 Ο Μωχάμετ Μπουαζίζι αυτοπυρπολείται μπροστά από το κυβερνείο της πόλης Σίντι Μπουζίντ στην Τυνησία

---

174 Social Media Can Help Build Arab Governments Too, Don Tapscott-
http://www.huffingtonpost.com/don-tapscott/egypt-social-media-_b_865862.html

175 Από Jean-Pierre Filiu, (2011),σ.vii-xii

18- 21 Αντι- κυβερνητικές διαδηλώσεις στην πόλη Σίντι Μπουζίντ

22 Ο Χουσεΐν Νεζΐ πεθαίνει από ηλεκτροπληξία όταν αναβαίνει σε ένδειξη διαμαρτυρίας σε ηλεκτρικό στύλο υψηλής τάσης στη Σίντι Μπουζίντ

24 Συγκρούσεις στην Menzel Bouzayane

25 Οι πρώτες διαδηλώσεις στην Τύνιδα

28 Zine al- Abidine Ben Ali επισκέπτεται τον Μπουαζΐζι στο νοσοκομείο Μπεν Αρούς

2011

Ιανουάριος

1 Αυτοκτονική επίθεση σε εκκλησία κοπτών χριστιανών στην Αλεξάνδρεια

3 Μαζικές κυβερνο- επιθέσεις σε κυβερνητικές ιστοσελίδες στην Τυνησία

4-7 Συγκρούσεις με διαδηλωτές σε όλη τη κεντρική Τυνησία

5-8 Εξεγέρσεις στην Αλγερία

6 Συλλήψεις στην Τυνησία ακτιβιστών μπλόγκερ και του τραγουδιστή της ραπ μουσικής “ El General”

8 Βίαη καταστολή στην πόλη της Τυνησίας Kasserine

9 Ο αρχηγός του στρατού αρνείται να πυροβολήσει διαδηλωτές στην Τυνησία

10 Ο Μπεν Αλί κάνει λόγο για τρομοκράτες και προβοκάτορες

12 Απαγόρευση κυκλοφορίας στην Τύνιδα και σε άλλες κεντρικές πόλεις της Τυνησίας

13 Ο Μπεν Αλί ανακοινώνει πως δεν θα διακηρύξει εκλογές για το 2014

14 *Ο Μπεν Αλί εγκαταλείπει την Τυνησία και βρίσκει καταφύγιο στη Σαουδική Αραβία*

15 Ο Fouad Mebazaa, πρόεδρος της Εθνικής Συνέλευσης, ορκίζεται ως προσωρινός επικεφαλής του κράτους. Μεγάλη φωτιά σε φυλακή στην πόλη Monastir (Τυνησία)

17 *Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας υπό τον πρώην πρωθυπουργό Mohammad Ghannouchi (Τυνησία)*

21 Εκτόξευση στην Αλγερία του κόμματος Εθνικής Συνεργασίας για την Αλλαγή και την Δημοκρατία (CNDC)

25 Η Ημέρα της Οργής (“ Day of Rage”) στην Αίγυπτο, κατάληψη της πλατείας Ταχρίρ από τους διαδηλωτές στο Κάιρο

27 Ανασχηματισμός του υπουργικού συμβουλίου στην Τυνησία, επιστροφή του Mohammad al- Baradei στο Κάιρο

28 Αιματοβαμμένη Παρασκευή “Bloody Friday” κατά τη διάρκεια μαζικών διαδηλώσεων στην Αίγυπτο, το ίντερνετ μπλοκάρεται, άρση της απαγόρευσης κυκλοφορίας από τους διαδηλωτές, ο Μουμπάρακ υποδεικνύει τον Ahmed Shafik σαν τον νέο του πρωθυπουργό

29 Ο Omar Suleiman ορκίζεται σαν αντιπρόεδρος (Αίγυπτος)

31 Επιστροφή του Rashid Ghannouchi ηγέτη του ισλαμικού κόμματος Αναγέννηση στην Τύνιδα, μετά από μία εικοσάχρονη εξορία

Φεβρουάριος

1 Ένα εκατομμύριο διαδηλωτές ενάντια στο καθεστώς στην Αίγυπτο, μισοί από αυτούς στο Κάιρο. Ο Χόσνι Μουμπάρακ ανακοινώνει ότι θα παραμείνει στην εξουσία μέχρι το τέλος της θητείας του το Σεπτέμβριο. Ο βασιλιάς της Ιορδανίας Abdullah II, απολύει την κυβέρνηση του Shamir Rifai και ορίζει ως νέο πρωθυπουργό τον Maarouf Bakhit

2 Οπαδοί του Μουμπάρακ συγκρούονται με διαδηλωτές και τον ξένο τύπο. Ο πρόεδρος της Υεμένης Abdallah Salehm υπόσχεται να αποσυρθεί μετά το τέλος της θητείας του το 2013

5 Επίθεση στο αστυνομικό τμήμα του El Kef, στην Τυνησία. Εκδίδεται маниφέστο των φυλών της Ιορδανίας εναντία στην διαφθορά.

6 Εθνικός διάλογος μεταξύ του Omar Suleiman και των διαδηλωτών, μεταξύ αυτών και της Μουσουλμανικής Αδελφότητας (Αίγυπτος). “ Αναστολή των δραστηριοτήτων του κόμματος του πρώην προέδρου (RCD) στην Τυνησία. Παραίτηση του υπουργού εσωτερικών του Κουβέιτ.

8 Εκατοντάδες χιλιάδες διαδηλωτές στους δρόμους της Αιγύπτου.

10 Ο Μουμπάρακ μεταφέρει κάποιες αρμοδιότητες στον Suleiman, εγκαταλείπει επίσης την ηγεσία του στρατού, αλλά αρνείται να παραδώσει την εξουσία

11 “ Ημέρα Αποχαιρετισμού” (Farewell day) στην Αίγυπτο, ο Μουμπάρακ παραιτείται και φεύγει στο Sharm el -Sheikh

12 Η πρώτη ανακοίνωση από τους διαδηλωτές στην Αίγυπτο. Καταστολή των διαδηλώσεων στην Αλγερία

13 Αναστολή του Συντάγματος και διάλυση της Βουλής στην Αίγυπτο, διαδηλώσεις ξανά στην Υεμένη, παραίτηση του Υπουργού Εσωτερικών στην Τυνησία

- 14 Βίαιες διαδηλώσεις στο Ιράν, για πρώτη φορά μετά το 2009
- 15 Πρώτη συνάντηση της Συνταγματικής Επιτροπής στο Κάιρο
- 16 Συγκρούσεις στη Βεγγάζη
- 17 Ημέρα της Οργής στη Λιβύη, συγκρούσεις στην Υεμένη, ο στρατός αναλαμβάνει τα ηνία στην πόλη Manama
- 18 Παρασκευή της Νίκης στην Αίγυπτο, συγκρούσεις στην Υεμένη και στο Μπαχρέιν, καταστολή από το στρατό στην ανατολική Λιβύη
- 19 Γενική Αμνηστία στην Τυνησία, οι διαδηλωτές επιστρέφουν στην πόλη Manama
- 20 Ειρηνικές διαδηλώσεις στο Μαρόκο, προκλήσεις μεταξύ των φυλών στη Λιβύη
- 21 Η Βεγγάζη κάτω από τον έλεγχο των εξεγερμένων, συγκρούσεις στην Τρίπολη
- 22 Φόβος για επικράτηση χάους στη Λιβύη. Ανασχηματισμός του υπουργικού συμβουλίου στην Αίγυπτο
- 23 Οι δυτικές πόλεις παίρνουν το μέρος των ανταρτών στη Λιβύη. Αποφασίζεται κοινωνικό πακέτο 36δισ στη Σαουδική Αραβία
- 24 Ο Καντάφι είναι περικυκλωμένος στην Τρίπολη
- 25 Ημέρα της Οργής στο Ιράκ, ειρηνικές διαδηλώσεις στην Αίγυπτο, την Ιορδανία, την Υεμένη, το Μπαχρέιν και την Τυνησία
- 26 Συγκρούσεις στο Aden και στην Τύνιδα. Σύσταση προσωρινής κυβέρνησης στη Βεγγάζη
- 27 Beji Caid- Essebsi νέος Τυνήσιος πρωθυπουργός. Συγκρούσεις στο Ομάν

Μάρτιος

- 1 Ημέρα της Οργής στην Υεμένη. Νομιμοποίηση του ισλαμικού κόμματος της Τυνησίας
- 2 Οι δυνάμεις αέρος του Καντάφι στις πόλεις των εξεγερμένων ανταρτών
- 3 Ο Essam Sharaf γίνεται ο νέος πρωθυπουργός στην Αίγυπτο
- 4 Λαϊκή κατάληψη των γραφείων ασφαλείας του κράτους στην Αλεξάνδρεια
- 5-6 Σφοδρές συγκρούσεις πάνω από τις πόλεις Zawya και Misrata της Λιβύης
- 7 *Διάλυση των δυνάμεων ασφαλείας στην Τυνησία*

9 Αξιόλογες μεταρρυθμίσεις εξαγγέλλει ο βασιλιάς του Μαρόκο Mohammed VI

10 Διάψευση από την αντιπολίτευση απέναντι στις εξαγγελίες του προέδρου της Υεμένης για μεταρρυθμίσεις

11 Ημέρα της Οργής στη Σαουδική Αραβία

12 Οπαδοί του Καντάφι δρουν στην Ανατολική Λιβύη

13 Περιορισμένες πολιτικές αλλαγές στην κυβέρνηση του Ομάν

14 Στρατός από τη Σαουδική Αραβία μετακινείται στο Μπαχρέιν

15 Διαδηλώσεις υπέρ της ενότητας στη Γάζα

16 Η πόλη της Manana κάτω από τον έλεγχο της αστυνομίας (Λιβύη)

17 Παραίτηση του Συμβουλίου Ασφαλείας στη Λιβύη

18 Αιματηρή καταστολή στη πόλη Sanaa (Λιβύη)

19 Η Γαλλία και το Ηνωμένο Βασίλειο επιτίθενται στόχους του Καντάφι. 77% αποδοχή του Αιγυπτιακού δημοψηφίσματος για το Σύνταγμα.

21 Συνεχιζόμενες μάχες στη Deraa, της δυτικής Συρίας

22 Αποσκίρτηση από υψηλόβαθμους αξιωματούχους στην Τυνησία

24 24ωρη κατάληψη από διαδηλωτές στην πόλη Amman (Τυνησία)

25 Οι διαδηλώσεις εξαπλώνονται στη Συρία

26 Η Ajdabya περνάει στα χέρα των ανταρτών της Λιβύης

29 Παραίτηση της κυβέρνησης της Συρίας

30 Αποσκίρτηση του Mussa Kussa, αξιωματούχου της κυβέρνησης του Καντάφι στη Λιβύη

Απρίλιος

1 “Παρασκευή της Λύτρωσης” στην Υεμένη

2 “Η Εβδομάδα των Μαρτύρων” στη Συρία

3 Εγκαθίδρυση της Επιτροπής Κρίσης από τη Λιβυκή Αντιπολίτευση

4 Αιματηρή καταστολή στην Taez της Υεμένης

- 6 Αύξηση της πίεσης από τον Καντάφι στη Μισράτα της δυτικής Λιβύης
- 7 Δέσμευση για την ιθαγένεια των Κούρδων στη Συρία
- 8 Μαζικές διαδηλώσεις ενάντια στη διαφθορά στην Αίγυπτο
- 9 Εισβολή του στρατού στην πλατεία Ταχρίρ**
- 10 Μάχες στη πόλη Banias στη Συρία
- 11 Διαδηλώσεις στη Δαμασκό
- 13 Ο Μουμπάρακ ανακρίνεται για τις πράξεις του καθεστώτος του
- 15 Σύμπραξη φυλών μέσω ανακοίνωσης απέναντι στον πρόεδρο της Υεμένης
- 17 Βίαια καταστολή στη Συρία στην περιοχή Homs
- 19 Νόμος Έκτακτης Ανάγκης από τη Συριακή Κυβέρνηση
- 21 Νίκη της Λιβυκής αντιπολίτευσης στη Μισράτα
- 22 Ανεξέλεγκτη βία στη Συρία
- 23 Μεταβατικό πλάνο στην Υεμένη
- 24 Υποχώρηση των δυνάμεων του Καντάφι στην πόλη Μισράτα
- 25 Ο στρατός στην πόλη Deraa της Συρίας
- 27 Συμφωνία συμφιλίωσης ανάμεσα στη Φατάχ και τη Χαμάς
- 28 Τρομοκρατική Επίθεση στο Μαρακές
- 29 Παρασκευή της Οργής στη Συρία
- 30 Σύνταγμα από το Κόμμα Ελευθερίας και Δικαιοσύνης των Αδελφών Μουσουλμάνων στην Αίγυπτο.**

Μάιος

- 1 Αναστολή του μεταβατικού προγράμματος στην Υεμένη
- 2 Θάνατος του Οσάμα Μπιν Λάντεν στο Πακιστάν
- 4 Υπογραφή συμφωνίας ανάμεσα στις παλαιστινιακές Φατάχ και Χαμάς στο Κάιρο
- 5 Αποχώρηση του συριακού στρατού από την πόλη Deraa
- 6 Παρασκευή της Ανυπακοής στη Συρία

7 Κατάληψη από τον στρατό στη πόλη Banias στη Συρία

11 Βομβαρδισμοί στη συριακή πόλη Homs

12 Κατάκτηση του αεροδρομίου της πόλης Μισράτα από τη αντιπολίτευση στη Λιβύη

13 Παρασκευή της “Ελεύθερης Γυναίκας” στη Συρία

15 Μάχες στην πόλη Golan και στα σύνορα μεταξύ Λιβάνου και Ισραήλ

17 Παραίτηση του Υπουργού Πετρελαίου της Λιβύης.

18 Γενική Απεργία στη Συρία

ΓΛΩΣΣΑΡΙ¹⁷⁶

Αγιατολάχ: ανώτατος θρησκευτικός ηγέτης, εκπρόσωπος του Αλλάχ

Ιμάμης: (από την αραβική λέξη αμάμ = μπροστά, αυτός που προπορεύεται): ο ανώτατος ηγέτης των σιτών, με θρησκευτικές και πολιτικές αρμοδιότητες.

Κόπτες: μονοφυσίτες χριστιανοί. Οι περισσότεροι βρίσκονται στην Αίγυπτο

Μαγκρέπ: (στα αραβικά μαγκρίμπ= δύση, Μαρόκο): η βορειοδυτική Αφρική, στην οποία περιλαμβάνονται η Λιβύη, η Τυνησία, η Αλγερία και το Μαρόκο

Μασρέκ: γεωγραφική περιοχή που περιλαμβάνει την Αίγυπτο, τη Συρία, το Λίβανο, το Ιράκ, την Ιορδανία, τη Δυτική Όχθη και τη Λωρίδα της Γάζας

Μουφτής: ειδικός σε θέματα ισλαμικής νομολογίας, αρμόδιος για την έκδοση «φετβάδων»

---

176 πηγή: Σακκάς, (2005), σ.281-285

Μπααθικός: μέλος ή οπαδός του κόμματος Μπάαθ. Το Μπάαθ συνδυάζει εθνικισμό και σοσιαλισμό και κατείχε την εξουσία στη Συρία από το 1963 και στο Ιράκ από το 1968

Ούμα: η κοινότητα των μουσουλμάνων

Σαρία: «Ο δρόμος που έχει υποδειχθεί», Ο ιερός Νόμος. Διαμορφώθηκε από θεολόγους και νομοθέτες κατά τους πρώτους αιώνες του ισλάμ και περιλαμβάνει εντολές του Κορανίου, παραδόσεις σχετικά με τις πράξεις του Μωάμεθ(χαντίθ) και των διαδόχων του και εθιμικούς κανόνες δικαίου.

Σιιτισμός: (από την αραβική λέξη σία= σχίσμα: κλάδος του Ισλάμ. Κατά τον σιιτισμό κανένας χαλίφης δεν πρέπει να θεωρείται νόμιμος, αν δεν κατάγεται απευθείας από το χαλίφη Αλή και τη γυναίκα του Φατιμά, κόρη του Μωάμεθ. Οι περισσότεροι σίιτες βρίσκονται στο Ιράν, το κεντρικό και νότιο Ιράκ, στο Λίβανο και στο Μπαχρέιν.

Σούννα (=παράδοση): η «ορθόδοξη» μουσουλμανική παράδοση, όπως διαμορφώθηκε από τον Μωάμεθ και τους διαδόχους του

Σουνιτισμός (από τη λέξη σούννα): το «ορθόδοξο Ισλάμ», αυτό που αποδέχεται ως νόμιμη τη διαδοχή των χαλιφών μετά τον θάνατο του Μωάμεθ.

Τζιχάντ (από το αραβικό ρήμα τζαχάντα=αγωνίζομαι): προσπάθεια, αγώνας, ιερός πόλεμος

Χαλιφάτο: η απώτατη πολιτική και στρατιωτική εξουσία στο μουσουλμανικό κράτος των Αράβων. Το Χαλιφάτο εγκαθιδρύθηκε στην Εγγύς και Μέση Ανατολή μετά το θάνατο του Μωάμεθ (632) και διατηρήθηκε ως το 1258. Τα «ορθόδοξα» χαλιφάτα υπήρξαν τρία: το πατριαρχικό της Μέκκας, των Ομευδών και των Αμπασιδών. Τον τίτλο του χαλιφάτου οικειοποιήθηκαν αργότερα και άλλες μουσουλμανικές δυναστείες ανάμεσα στις οποίες ήταν των Φατιμίδων και των Οθωμανών. Ο χαλίφης είναι ο διαδόχος και ο αντιπρόσωπος του Μωάμεθ, πολιτικό-θρησκευτικός ηγέτης των μουσουλμάνων.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Αλεξανδρόπουλος, Στέλιος, (2001). Θεωρίες για τη συλλογική δράση και τα κοινωνικά κινήματα, Τόμος Α, Κλασικές Θεωρίες, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.

Αναστασιάδης Σ.Παναγιώτης,(2000). «Στον αιώνα της πληροφορίας, Προσεγγίζοντας τη νέα ψηφιακή εποχή», «Νέα Σύνορα» Εκδοτικός οργανισμός Λιβάνη Αθήνα 2000.

Γιαννακόπουλος, Βασίλης, (2012). Αραβική Άνοιξη, Μέση Ανατολή και Βόρεια Αφρική, εκδ. Βασίλης Γιαννακόπουλος, Αθήνα, 2012.

Βατικιώτης, Π. Γ., (200). Ισλάμ και Κράτος, Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2000.

Ελευθεριάδου, Μαρίνα, Παπαμάργαρης, Θανάσης, Μαγκρέμπ: Η εκδίκηση του αουτσάιντερ(Επίκαιρη Ανάλυση 13).

ΚΕΜΜΙΣ, Κέντρο Μεσογειακών, Μεσοανατολικών και Ισλαμικών Σπουδών, Παρατίθεται στο:

http://www.cemmis.edu.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=169%3A-13&catid=37%3Aepikairi-analusi&Itemid=66&lang=el

Ιακώβου, Χρήστος. Ο Χριστιανισμός στη Μέση Ανατολή μετά την «Αραβική Άνοιξη». 15/4/2014,

Παρατίθεται στο http://infognomonpolitics.blogspot.gr/2014/04/blog-post_9522.html#.VHRQsGcm59Q

Κουλούρης Ι., 2008. Προσομοίωση κοινωνικών συστημάτων με τη χρήση νέων Τεχνολογιών: Η Διερεύνηση της Τοπολογίας στο Μοντέλο Πολλαπλών Κανονιστικών Ισορροπιών» Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Κουργιώτης, Παναγιώτης. Το Χαλιφάτο ως πολιτικό αποτέλεσμα... Ενενήντα χρόνια μετά την κατάργησή του (1924-2014).

Παρατίθεται στο:

http://www.cemmis.edu.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=538%3A-19242014&catid=76%3Agnomes&Itemid=95&lang=el

Κορωναίου, Αλεξάνδρα, (1992). Νέοι και Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, εκδόσεις Οδυσσεάς, ΕΠΕ, πρώτη έκδοση Μάρτιος 1992, Αθήνα.

Κοσκινάς, Κ., Αρσένης, Σ., (2008). Δυνητικές Κοινότητες και Διαδίκτυο:

Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις και Τεχνικές Εφαρμογές, Κλειδάριθμος, 2008.

Κουσκουβέλης, Ι. Ηλίας, (2012). Η Αραβική Άνοιξη, Μελέτες Διεθνών Σχέσεων, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2012.

Μούτσογλου, Βασίλης (2012). Η Αραβική Ανατροπή, Η ανοιξιάτικη καταιγίδα του Αραβικού Κόσμου, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2014.

Μορέν, Ε., «Σύννεφα πάνω από την αραβική άνοιξη»: Εποχη, 2 Μαΐου 2011.

Παρατίθεται στο:

<http://www.epohi.gr/portal/theoria/9423-Σύννεφα-πάνω-από-την-αραβική-άνοιξη>

Ραφαηλίδης, Βασίλης, (1998). Οι λαοί της Μέσης Ανατολής. Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα.

Ρούσσος, Σωτήρης, (2011). Η «δεύτερη» Πλατεία Ταχρίρ: Τα ερωτήματα της «αραβικής άνοιξης».Κεμμίς Κέντρο Μεσοανατολικών και Ισλαμικών Σπουδών. Παρατίθεται στο:
http://www.cemmis.edu.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=322%3A2011-12-01-18-34-41&catid=37%3Aepikairi-analusi&Itemid=66&lang=el

Ρούσσος, Σωτήρης, (2012). Η Άνοδος των Σαλάφι. Κεμμίς Κέντρο Μεσοανατολικών και Ισλαμικών Σπουδών. Παρατίθεται στο:
http://www.cemmis.edu.gr/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=37&Itemid=66&lang=el&limitstart=44

Ρούσσος, Σωτήρης, (2012).Οι Αιγυπτιακές Εκλογές: Ο Στρατηγός και ο Αδερφός. Κεμμίς Κέντρο Μεσοανατολικών και Ισλαμικών Σπουδών. Παρατίθεται στο:
http://www.cemmis.edu.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=399%3A2012-06-05-20-35-09&catid=37%3Aepikairi-analusi&Itemid=66&lang=el

Ρούσσος, Σωτήρης, (2013). Το Αιγυπτιακό Πραξικόπημα: Ανάλυση.Κεμμίς, Κέντρο Μεσοανατολικών και Ισλαμικών Σπουδών. Παρατίθεται στο:
http://www.cemmis.edu.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=478%3Ato-aiguptiako-praksikopima-analusi&catid=37%3Aepikairi-analusi&Itemid=66&lang=el

Ταρίκ Άλι Για τον Αραβικό Κόσμο, Διάλεξη του Ταρίκ Άλι για τον Αραβικό Κόσμο (Islam and its Discontents) 17/3/2011 University of Auckland New Zealand. Παρατίθεται στο:
http://www.iskra.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=3087:2011-04-21-16-02-06&catid=89:di-asia&Itemid=287

Σακκάς, Γ. Δ., (2005). Οι Άραβες στη Νεότερη και Σύγχρονη Κοινωνία, Εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα, 2005.

Σεφεριάδης, Σ. (2006) « Έχουν μέλλον τα κοινωνικά κινήματα»: Το Βήμα, 4 Ιουνίου 2006.

Σεφεριάδης, Σ. (2008) «Το συγκρουσιακό '68 και η μελέτη των κοινωνικών κινήματων» Εις μνημην Charles Herbert Tilly. Βιβλιοθήκη, 16 Μαΐου 2008.

Σεφεριάδης, Σ. (2009) « Charles Herbert Tilly: Η διαρκής επικαιρότητα της μελέτης των κοινωνικών κινήματων. Εντός εποχής, Κυριακή 5 Ιουλίου 2009 τχ 49,

περίοδος Γ΄.

Σεφεριάδης, Σ. (2010) «Ο Αδηλος Ρόλος των Συλλογικών Δράσεων στην Ελληνική Καθεστωτική Αλλαγή (1974). Προκαταρκτικές σκέψεις για το Πολυτεχνείο. Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστημής, τχ 36, Δεκέμβριος 2010 σ. 119-133.

Σεφεριάδης, Σ. (2011) «Ωριμη οργη έκρηξη πολιτικής» Το Βημα, 12 Ιουνίου 2011.

Χρηστάκης, Νικόλαος, (2002). Σημειώσεις για το μάθημα ψυχοκοινωνιολογία των Μ.Μ.Ε. Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών Αθήνα, 2002.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Abdelwahab, Meddeb, (2011). Printemps de Tunis, La metamorphose de l'Histoire, Ceres Editions pour la Tunisie, 2011, Editions Albin Michel, 2011, Ceres Editions, 2011 pour la Tunisie.

Alaa Al Aswany, (2011). On the State of Egypt, What Caused the Revolution, Canongat, Edinburgh, London, New York, Melbourne, 2011.

Anderson, C., (2008). Η μακριά ουρά: πως το διαδίκτυο επηρεάζει την οικονομία τις επιχειρήσεις και τον πολιτισμό, Αθήνα: Κάτοπτρο, 2008.

Baudrillard, Jean, (1980). Ρέκβιεμ για τα Μέσα Επικοινωνίας, Μετάφραση Μαραγκόπουλος Γιάννης. Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος, (1980).

Barbasi, Albert-Laszlo and Albert, Reka, (1999). «Emergence of scaling in random networks». Science, 286:509-512, October 15, 1999.

Barabási, Albert-László (2002): *Linked – The New Network of Science: How Everything Is Connected to Everything Else and What it Means* (Perseus Books, Cambridge MA).

Bennett, W. L., *New Media Power: The Internet and Global Activism*:chapter in *Contesting Media Power*, Edited by Nick Couldry and James Curran, Rowman and Littlefield, 2003.

Berg, B., (1998). *Qualitative research methods for the social sciences*. Boston: Allyn and Bacon.

Bruce Feiler, (2011). *Generation Freedom, The Middle East Uprisings and the Remaking of the Modern World*.

Cambel, A. B., (1993). *Applied Chaos Theory: A paradigm for Complexity*. Academic Press, Inc.: San Diego, USA.

Castells, Manuel (2006): *The Network Society: from Knowledge to Policy* (in: Manuel Castells – Gustavo Cardoso (eds.): *The Network Society: From Knowledge to Policy*, The Johns Hopkins University Press, Center for Transatlantic Research Relations, Washington, DC).

Castells, M., (2009). *Communication Power*. Oxford: Oxford University Press.

Cebrian, Juan Luis (2000). *Το δίκτυο: το Ίντερνετ και τα νέα μέσα επικοινωνίας*,(κεφ).*Το δόλωμα της ελευθερίας, μετάφραση Χάρης Παπαγεωργίου εκδ.Στάχυ,Αθήνα, 2000.*

Christakis N./Fowler,(2009).*Οι συνδεδεμένοι*, Αθήνα, Κάτοπτρον, 2009.

[Coates, Tom, \(2003\). *Upmystreet Conversations: Mapping Cyber to Space, The O'Reilly Emerging Technology Conference 2003*](#)

Παρατίθεται στο:

http://conferences.oreillynet.com/cs/et2003/view/e_sess/3666

<http://www.eday.gr/Pliroforiaka/?opt=11>

Della Porta, D., & Mosca, L. (2005). *Global-net for global movements? A network of networks for a movement of movements*. *Journal of Public Policy*, 25(1), 165–190.

Dodge, Martin & Rob Kitchin, (2001), *Mapping Cyberspace*, Routledge 2001, Παρατίθεται στο:

<http://homes.chass.utoronto.ca/~wwllman/publications/index.html>

Dubai School of Government (2011) Civil Movements: The Impact of Face-book and Twitter. Arab Social Media Report1(2).

Παρατίθεται στο: www.arabsocial-mediareport.com
(accessed December 2012) στο Tim Eaton (2013)

Eaton, T., (2011a). Internet activism and revolution in Egypt: the growth of online dissent in Egypt and its role in the January 25th protests. MA thesis, University of Exete

Filiu, Jean-Pierre, (2011). The Arab Revolution, Ten Lessons from the democratic uprising, Hurst& Company, London, 2011.

Franfonikolopoulos, Christos A. & Chapsos, Ioannis. Explaining the role and impact of social media in the «Arab Spring». Fall 2012

Παρατίθεται στο:

[http://www.academia.edu/2370755/Explaining_the_role_and_impact_of_social_media_in_the_Arab_Spring_\)/](http://www.academia.edu/2370755/Explaining_the_role_and_impact_of_social_media_in_the_Arab_Spring_)/)

Friendman, T., A Theory of Everything (Sort of), Sunday Review the New York Times,13/8/2011.

Παρατίθεται στο:

http://www.nytimes.com/2011/08/14/opinion/sunday/Friendman-a-theory-of-everything-sort-of.html?_r=1

Gladwell, M., “Small Change: Why the Revolution Will Not Be Tweeted”, The New Yorker,4/10/2010.

Παρατίθεται στο:

http://www.newyorker.com/reporting/210/10/04/101004fa_fact_gladwell για τον κυβερνο-ακτιβισμό βλ. Επίσης Illia, L., Passage to cyberactivism: how dynamics of activism change, Journal of Public Affairs, 3./doi:10.1002/pa.161,2003,,:326-337

Granovetter, Marc S. Strong Ties and Weak Ties, American Journal of Sociology, vol 78, No. 6 (May 1973) pp: 1360-2380. The University of Chicago Press.

Gitling, B. et al. Mapping the Arabic blogosphere: politics and the dissent online, New Media and Society C0101212251243.

Ghonim, W., (2011). Speech delivered at ‘Facebook and People Power: The View From Tahrir’. Thomson Reuters Foundation Seminar, June.

Ghonim, W., (2012). Revolution 2.0. London: Harper Collins.

Hegselmann & Krause, (2002). Opinion Dynamics and Bounded Confidence: models, analysis and simulation. *Journal of Artificial Societies and Social Simulation* vol. 5, no. 3 διαθέσιμο στο <http://jasss.soc.surrey.ac.uk/5/3/2.html>> published 30-Jun-2002.

Hourani Alber, (2009). Η Ιστορία του Αραβικού Κόσμου. Μετάφραση: Θεοδώρα Δαρβίρη, εκδόσεις Ψυχογιός, Αθήνα.

Ilia, L., «Passage to cyberactivism: how dynamics of activism change». *Journal of Public Affairs*, 3. / doi: 10.1002/pa.161, 2003, : 326–337.

Idle N. and Nunnsa, (eds), (2011). *Tweets from Tahrir: Egypt's Revolution as It Unfolded, in the Words of the People that Made It*. New York: OR Books.

Juan Martín Prada, Το δίκτυο, μετάφραση Χ. Ριζοπούλου.

Παρατίθεται στο <http://nextnode.net/sites/emst/wp/?p=277&lang=el>

Khondker Habibur Haque, «Role of the New Media in the Arab Spring», *Globalizations*, 8:5, Routledge Taylor & Francis Group, 2011, σ. 677.

Knoke, D. & Kuklinski, J., (1982). *Network Analysis*. Sage Publications: Beverly Hills and London.

Langman, L. (2005). From virtual public spheres to global justice: A critical theory of interworked social movements. *Sociological Theory*, 23(1), 42–74.

Le Bon G., (1910). *Psychologie Politique*, Flammarion, Paris, 1910- Le Bon G., (1963). *La Psychologie des foules*. Paris, P.U.F., 1963.

Levy, P., (1999). *Δυνητική Πραγματικότητα: η φιλοσοφία του πολιτισμού και του κυβερνοχώρου*. Μετάφραση Μάριος Καραχάλιος, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 1999.

McAdam, D., S. Tarrow, C. Tilly (2001) *Dynamics of Contention*, Cambridge/ New York: Cambridge University Press.

Macluhan, Marshal/ Bruce R. Powers, *The global village. Transformations in World life in the 21st Century*, New York, Oxford Univ. Press 1989.

Marchand, Pascal, (2006). *Κοινωνική Ψυχολογία των Μ.Μ.Ε. Επιστημονική επιμέλεια Στάμος Παπαστάμου, Θέματα Κοινωνικής Ψυχολογίας, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.*

Merlyna, Lim, Framing Bouazizi: «White lies», hybrid network, and collective/connective action in 2010-2011 Tunisian uprising.

Παρατίθεται στο: <http://jou.sagepub.com/content/14/7/921.full.pdf+html>

Moreno, J. L., (1953). Who shall survive? Foundations of sociometry, group psychotherapy and sociodrama (Rev. ed. 1934). Beacon, N.Y: Beacon House.

Moreno, J. L., (1954). Fondements de la sociométrie. Paris: Presses universitaires de France.

O'Lear, S. (1999). Networks of engagement: Electronic communication and grassroots environmental activism in Kaliningrad. *Human Geography*, 81(3), 165–178.

Omidyar, Pierre. Social Media: Enemy of the State or Power to the People? http://www.huffingtonpost.com/pierre-omidyar/social-media-enemy-of-the_b_4867421.html

Pfeifle, Mark. Ghanging the Face(book) of Social Activism
http://www.huffingtonpost.com/mark-pfeifle/social-media-political-activism_b_1594287.html/

This column was taken largely from Pfeifle's recent debate at the Oxford Union at Oxford University.

Richard A. Lindsey. (2013). What the Arab Spring Tell us About The Future of Journal Media in Revolutionary Movements.

Παρατίθεται στο: <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/what-the-arab-spring-tells-us-about-the-future-of-social-media-in-revolutionary-movements>

Stocker Rob Green David G. and Newth David (2001) Consensus and cohesion in simulated social networks *Journal of Artificial Societies and Social Simulations*, Volume 4 Issue 4. (<http://jasss.soc.surrey.ac.uk/4/4/5.html>)

Tapscott, Don. Social Media Can Help Build Arab Governments Too, http://www.huffingtonpost.com/don-tapscott/egypt-social-media-_b_865862.html

Tilly, C., Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons, Russel Sage Foundation, New York, 1984.

Tilly, Charles, (1929-2004). Κοινωνικά Κινήματα, 1768-2008, Αθήνα, Σαβάλλας, 2007

Reheingoldh, (2000). The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier. Cambridge MA: MIT Press.

Rifkin, T., Η εποχή της πρόσβασης, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2000.

Rotzer, F., Megamaschine Wissen, Frankfurt/New York: Campus, 1999.

Vegh S., (2003). Classifying forms of online activism: the case of cyberprotests against the World Bank. In: McCaughey M and Ayers MD (eds) Cyberactivism: Online Activism in Theory and Practice. London: Routledge, pp. 71–96.

Wellman, B., from neighborhood groups to Social Network.

Παρατίθεται στο: <http://homes.chass.utoronto.ca/~wellman/publications/index.html>

Westminster Papers in Communication and Culture, Volume 9/Issue2/April 2013, Tim Eaton, Internet Activism And The Egyptian Uprisings: Transforming Online Dissent Into The Offline World

Παρατίθεται στο:

https://www.westminster.ac.uk/__data/assets/pdf_file/0004/220675/WPCC-vol9-issue2.pdf

Zuckerman, E., Meet the bridgebloggers, Received: 2 June 2007 / Accepted: 9 June 2007 / Published online: 21 September 2007 © Springer Science+Business Media, BV 2007

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

29 Μέρη, Εξάντας Ντοκιμαντέρ» Παρατίθεται στο:

[http://www.exandasdocumentaries.com/gr/documentaries/chronologically/2011-](http://www.exandasdocumentaries.com/gr/documentaries/chronologically/2011-2012/268-29-meres)

[2012/268-29-meres](http://www.exandasdocumentaries.com/gr/documentaries/chronologically/2011-2012/268-29-meres) παρατίθεται και με τη μορφή οπτικοακουστικού υλικού:

<http://www.youtube.com/watch?v=fsQ6b7FKzVM> ημερομηνία πρόσβασης:

10/5/2012

<http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-443.html> ημερομηνία πρόσβασης:

10/10/2014

http://carnegieendowment.org/files/cp_86_final1.pdf. Ημερομηνία πρόσβασης:

10/10/2014

<http://globalvoicesonline.org/2009/06/15/moroccan-elections-the-kings-party-triumph/>) ημερομηνία πρόσβασης: 15/10/2014

<http://www.nationsencyclopedia.com/Africa/Morocco-POLITICAL-PARTIES.html>

ημερομηνία πρόσβασης: 23/10/2014

<http://www.carnegieendowment.org/arb/?fa=downloadArticlePDF&article=40732>
ημερομηνία πρόσβασης: 18/10/2014

<http://www.aawsat.com/english/news.asp?section=1&id=11845> / ημερομηνία
πρόσβασης: 24/10/2014

<http://www.carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=24027>.
Ημερομηνία πρόσβασης: 25/10/2014

http://www.timesonline.co.uk/tol/comment/columnists/guest_contributors/article4425820.ece, ημερομηνία πρόσβασης: 25/10/2014

<http://www.globalpost.com/dispatch/morocco/101101/morocco-battles-al-qaeda-the-islamic-maghreb> ημερομηνία πρόσβασης: 23/10/2014

<http://www.nationalterroralert.com/2008/08/30/morocco-smashes-al-qaeda-terror-network/>. Ημερομηνία πρόσβασης: 18/10/2014

<http://www.asharq-e.com/news.asp?section=1&id=23683>. Ημερομηνία πρόσβασης:
18/10/2014

Le Monde Diplomatique, “Un propagandiste intéressé du régime tunisien”,
Le Monde Diplomatique,
<http://blog.mondediplo.net/2009-10-23-Un-propagandiste-interesse-du-regime-tunisien>. Ημερομηνία πρόσβασης: 15/10/2014

<http://www.imf.org/external/country/TUN/index.htm> ημερομηνία πρόσβασης:
22/10/2014

http://www.economywatch.com/world_economy/tunisia/ ημερομηνία πρόσβασης:
22/10/2014

WAAKS (We are all Khaled Said) (2010) FAQs.
Available at: www.elshaheed.co.uk/faqs (accessed 12 June 2011)

WAAKS (We are all Khaled Said) Arabic (2010) Kulina Khaled Said (Arabic).
Facebook.
Available at: <https://www.facebook.com/elshaheed>

WAAKS (We are all Khaled Said) English (2010) Facebook.
Available at: <https://www.facebook.com/elshaheed.co.uk>(accessed December 2012).

YOUTUBE(2011d). Man resists water cannon in Egypt. YouTube. Available
at:<http://www.youtube.com/watch?v=jtCoj4mUFiw>(accessed 3 August 2011)

YOUTUBE(2011c). Police shoot unarmed man dead in Alexandria, Egypt. YouTube,

28 January. Available at:http://www.youtube.com/watch?v=mrtn-U2r_Jy(accessed 3 August 2011).

Abouzeidr,(2011). Egyptian state TV: let me tell you what's really go-ing on. Time. Παρατίθεται στο:<http://www.time.com/time/world/arti-cle/0,8599,2046510-2,00.html> accessed 3 August 2011) ημερομηνία πρόσβασης: 18/10/2014

Frenchman, (2011). History of the revolution on Facebook. Daily Kos. Available at:<http://www.dailykos.com/story/2011/02/17/946150/-History-of-the-revo-lution-on-Facebook>accessed 1 June 2011) ημερομηνία πρόσβασης: 20/10/2014

<http://ijoc.org>.<http://ijoc.org/index.php/ijoc/article/viewFile/1242/597&a=bi&pagenu mber=1&w=100> social media in the egyptian revolution reconsidering resource mobilization theory ημερομηνία πρόσβασης:18/10/2014

World Development book case study: the role of social networkng in the Arab Spring Παρατίθεται στο:
<http://newint.org/books/reference/world-development/case-studies/social-networking-in-the-arab-spring/> ημερομηνία πρόσβασης:18/10/2014

Social Media: Enemy of the State or Power to the People? Pierre Omidyar
http://www.huffingtonpost.com/pierre-omidyar/social-media-enemy-of-the_b_4867421.html ημερομηνία πρόσβασης:12/10/2014

«Witnesses report rioting in Tunisian town», Reuters Africa, 19/12/2010.

Παρατίθεται στο:

<http://af.reuters.com/article/topNews/idAFJJOE6BI06U20101219> ημερομηνία πρόσβασης: 22/6/2012

«Το προηγούμενο καθεστώς διατηρεί ακόμα ανθρώπους σε καίριες θέσεις». Παρατίθεται στο:

<http://www.epohi.gr/portal/diethni/9157-ΤΟ-ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΟ-ΚΑΘΕΣΤΩΣ-ΔΙΑΤΗΡΕΙ-ΑΚΟΜΑ-ΑΝΘΡΩΠΟΥΣ-ΤΟΥ-ΣΕ-ΚΑΙΡΙΕΣ-ΘΕΣΕΙΣ> ημερομηνία πρόσβασης: 19/5/2013

«Ο αγώνας του τυνησιακού λαού συνεχίζεται: εμπειρίες από πρόσφατη αποστολη στην Τυνησία». Ριζοσπάστης.

Παρατίθεται στο:

<http://www1.rizospastis.gr/story.do?id=6284164&publDate=5/6/2011> ημερομηνία πρόσβασης: 18/5/2012

«Σαλέμ Μπεν Γιαχία: οι ισλαμιστές συνεχίζουν την πολιτική του Μπεν Αλί». Παρατίθεται στο:<http://yalmpanis.wordpress.com/2012/07/15/σαλέμ-μπεν-γιαχία-οι-ισλαμιστές-συνεχ/> ημερομηνία πρόσβασης: 15/7/2012

«Το αραβικό λαϊκό κίνημα έχει πια εμπειρία νίκης: μια συζήτηση με τον Μιχιάρ Εκτάμι». Παρατίθεται στο:<http://www.epohi.gr/portal/diethni/9530-MIA-SYZHTHSH-ME-TON-MIXIAP-EKTAMI> ημερομηνία πρόσβασης: 15/2/2013

Εικόνες Εξωφύλλου

1^η Εικόνα: <http://www.kabobfest.com/2011/12/bouazizi-a-year-on.html> ημερομηνία πρόσβασης: 20/11/2014

2^η Εικόνα: <https://www.behance.net/gallery/13061195/KHALED> -SAID ημερομηνία πρόσβασης: 20/11/2014

3^η Εικόνα: <http://polizeror.com/tng/Libya/> ημερομηνία πρόσβασης: 20/11/2014

